

zarez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 5. listopada 2016., godište VIII, broj 189
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Festival svjetskog kazališta

Jaroslav Pecnik - U spomen na Mađarsku revoluciju '56.

Richard Linklater - Rotoskopski filmovi

Koliko religije? - Harris, Žižek, Dennett, Stern, Rushkoff

Gdje je što?

Info i najave 2-3

Satira

Zarezi ludog smetlara Ivica Juretić 4

U žarištu

Samoubojstvo zbog straha od smrti Srećko Pulig 5
 Dani koji su p(r)otresli svijet Jaroslav Pecnik 6-7
 Razgovor s Robertom Perišićem Dario Grgić 8-9
 Razgovor s Mirsadom Čemanom i Rajkom Vasićem
 Omer Karabeg 12-13

Esej

Ideja karnevala između stvarnosti i utopije
 Igor Bezinović 10-11
 Novi anđeli Katja Diefenbach 14-15
 Najbolji nepoznati romanopisac Stoop 47

Vizualna kultura

Nemoguća povijest umjetnosti Branka Stipačić 16
 Muzej bez zidova za vješanje Paul Goldberger 17

Kazalište

Heroj mesnih projekata i zoomorfoza Suzana Marjanić 18
 Festivalna zb(ri)ka i drama kontekstualiziranja
 Višnja Rogošić 19

Glazba

Ivan Pavao Vedder I. Tihomir Ivka 31
 Počeci razni Trpimir Matasović 32-33

Film

Titanik s hepiendom Maja Hrgović 35
 Razgovor s Richardom Linklaterom Erik Davis 36-37
 Halucinacije u službi kontrole Steven Shaviro 38

Kritika

Nisi ništa ako nemaš penis Jadranka Pintarić 39
 Jugoslavija – nadahnuće za deevoluciju Darija Žilić 40-41
 Subverzivno nijekanje subverzivnosti Dario Grgić 41
 Kako utemeljiti hrvatsku naciju Stevo Đurašković 42-43
 Smrt je životnija od života Maja Hrgović 43

Proza

Ubiti za boga Kevin Sampsel 44

Poezija

Ray, Charles, hurvine lisičine i salama od trkaćih konja
 Mario Brkljačić 45

Riječi i stvari

Iskreno – lagao sam Neven Jovanović 46

TEMA BROJA: Koliko religije?

Priredio Zoran Roško
 Razgovor sa Samom Harrisom Amazon.com 20-21
 Kraj vjere Sam Harris 22-23
 Branitelji vjere Slavoj Žižek 23
 Religija razuma Daniel Dennett 24-25
 Terorizam u ime Boga Jessica Stern 26-27
 Religija je neprijatelj Cliff Biggers 28-29
 Vjera je bolest Douglas Rushkoff 30

naslovica: Ivica Juretić

impressum

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
 adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
 telefon: 4855-449, 4855-451, fax: 4813-572
 e-mail: zarez@zg.htnet.hr, web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
 nakladnik: Druga strana d.o.o.
 za nakladnika: Boris Maruna
 glavni urednik: Zoran Roško
 zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
 izvršna urednica: Lovorka Kozole
 poslovna tajnica: Dijana Cepić
 uredništvo: Grozdana Cvitan, Rade Dragojević, Dario Grgić,
 Maja Hrgović Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović,
 Katarina Peović Vuković, Nataša Petrinjak,
 Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafičko oblikovanje: Studio Artless
 lektura: Unimedia
 priprema: Davor Milašinčić
 tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
 Ured za kulturu Grada Zagreba

GHETTO UNDER
ATTACK

Branko Cerovac

Policijske racije i učestali pritisci na splitsku galeriju
Ghetto

Po dolasku autobusom iz Rijeke u Split, gdje sam zastao čekajući brod za Vis, na kojemu sam na poziv Hrvatskog etnološkog društva sudjelovao s izlaganjem *Goli otok: perspektive* na godišnjem skupu HED-a u Komizi (od 14. do 17. rujna 2006.), svratio sam do kulturnog splitskog "kafića", akademije, galerije *Ghetto*, koji je brojnim čitateljima *Zareza* itekako poznat – barem iz *Ego tripa* nedavno preminulog umjetnika i dugogodišnjeg voditelja izložbenog programa *Ghetta* Željka Jermana.

Tom prigodom pozvao sam i voditeljicu *Ghetta*, poznatu splitsku kulturnu djelatnicu Sonju Barac Rudynski da dođe 14. na Vis, na skup u Komizi, što mi je obećala učiniti. No nemili "stjecaj okolnosti" da su policijske snage i Državni inspektorat, valjda uzrujani zbog Sonjina nedavna nastupa u tv-emisiji *Latinica* – našle baš tih dana za shodno izvesti po n-ti put "raciju" u inače bezopasnom, ali očito "nepodobnom" Sonjinom *Ghettu*, osujetio je Sonju da dođe na moje izlaganje o *Slučaju Goljak* kao toposu.

Po povratku u Split, 18. rujna, vratio mi nije dao mira pa sam opet nazvao Sonju i posjetio *Ghetto*. Uvečer sam morao na autobus za Rijeku (zbog kustoskog posla u riječkom Muzeju moderne i suvremene umjetnosti i rada na skorom Festivalu nove umjetnosti FONa 06 riječkog MMC-a Palach). Sljedeće večeri mi je splitski umjetnik Vanja Pagar sms-om poručio: ajme, Branko, Sonja je uhićena, *Ghetto* zatvoren, struja im iskopčana, Sonja će štrajkat glađu!... etc.

Ukratko, "sasma subjektivno", imam dojam da su neki "konkurentski" splitski ili ne-splitski "ugostiteljski djelatnici" s jačim dilovima i vezama od bezopasnih artistskih odnosno Sonjinih i, donedavno, Jermanovih opasno "bacili oko" na taj veoma atraktivan i već proslavljen "mračni predmet želje" usred splitskog Geta. Sretni zbog Jermanove smrti i krize nastale uslijed nepovoljnog stjecaja okolnosti, a uznemireni mogućnošću da umjetnici i kulturni djelatnici iz zemlje i inozemstva podrže Sonju, ekipu iz *Ghetta* i Sonjine studente – po uzoru na Jermana, a i riječki MMC Palach! – izveli su brzopotezni, brzopleti "Blitzkrieg" atak na usamljenu i nezaštićenu Sonju Barac Rudynski, čiji su eventualni "izgredi", lukavo isprovocirani dugotrajnim pritiscima sa strane, s leđa i "odozgo", zgodna izlika za uhićenja i zatvaranje Art galerije *Ghetto*. Velim: imam takav dojam, molim lijepo! Ergo, apeliram na savjest svih utjecajnih protagonista domaće i inozemne kulture i subkulture koji su svjesni opasnosti nastale (narasle!) uslijed brutalizacije načina djelovanja "snaga reda i mira" – istodobno s izbijanjem građanskog neposlušna i "nereda" u susjednoj Mađarskoj ('56. -'06.!) – da glasno i javno prosvjeduju protiv takvih brzopoteznih "konačnih rješenja" sudbine jednog toliko značajnog i utjecajnog mjesta okupljanja naše i strane kulturne elite kakav je Sonjin *Ghetto*.

U protivnom, svima iole normalnim "indie", artistima i aktivistima ozbiljno prijeto pojačana opresija i represija, te užas terora reketara i zlikovica svake vrste. Ovom prigodom nećemo imenovati nikoga od odgovornih za taj teror, da im ne prouzročimo teze "duševne boli". U međuvremenu, Sonja Barac Rudynski, s uobičajenom težinom od oko 58 kilograma "žive vage", počela je štrajkat glađu, u mraku istekanog splitskog Art centra. ▣

Od sumraka do
ponoći

Izložba Sandra Đukića arch_001_075_206, Klub
arhitekata, Trg bana Jelačića 3/1, Zagreb, od 7. do 17.
rujna 2006.

The dark side of Metropolis – an astronomical increase in the potential for disaster only just exceeded by an equally astronomical increase in the ability to avert it. (Reynolds taming technology – Fighting the Flames, Rem Koolhaas: Delirious New York)

Kupanje u svjetlu obilježje je velikih gradova, glavnih trgova velikih gradova; mjesta bez sjena. Poetske metafizike prostora, arhitektonska mutacija ili lice opasnosti – različiti su načini čitanja video projekcije (plamena vatre) arch_001_075_206.

Riječ je o back-projekciji u odnosu na prozorske otvore sjedišta strukovnih arhitektonskih udruga na prvom katu (Marcello Piacentinijeve zgrade (u čijem je predvorju reljefna karta svijeta Assicurazioni Generali u post-postfašističko doba potpisana od marketinške tvrtke ...Worldwide). Poput srednjovjekovnih prikaza paklenih muka na zapadnom pročelju crkve – sa stripovskom porukom spasenja prolaskom kroz njezina vrata – videoslika obraća se prolazniku u javnom prostoru, na širokom pločniku trga, u tramvaju, knjižari ili lounge baru sučelice. Plaši li ga prizor vatre koja veselo naizgled "ždere" urede iza prozora, ili je za razliku od gotičkog namjernika (slikovni prikaz čuda dokaz je da se ono dogodilo) njegovo oko medijski pismeno, uvježbano, kadro brzo razlučiti stvarnost i njezinu sliku?

Videosekvencu u trajanju od dvije sekunde, u stalnom ponavljanju (loop), dio je vizualnog arhiva (images library) Sandra Đukića. Ako je u suvremeno doba "dnevna soba ritimizirana na ulici", može li ulica biti i galerija? Ako je pejzaž pogled kroz prozor, nosi li pogled u prozor uništenje (slike) pejzaža? Koji je u ovom slučaju prostor punine-praznine, podloge i oblika, kretanja naprijed-natrag? Ako je čin ciljanja, pitanje života i smrti drevnih lovaca zadržan u većini suvremenih sportova, je li biologija (treptanje) plamena također povezana s primordijalnim pitanjima, života i smrti? Rorschach-slika granja (drveta) u plamenu, napasnost crvene i ritam plesa vatre, mozaik fragmenata, radnja bez klimaksa (požar) i epiloga (pepeo) nije poremećaj tekture normalnog života, flamboyantska interpolacija u modernističku zgradu niti subverzija oglašavanja na billboardima (na ceradama-novim pročeljima zgrada glavnog trga), nije mega-džuboks, krušna peć, parnjača ni disco-inferno nego matrix: bal pod maskama.

Slika vatre bez zvuka nije nijemi krik niti električni svjetionik – ona je neočekivana kontemplativna tišina uokrug logorske vatre, stanka u urbanoj svakodnevnicu poput suučesničke noći. Iz perspektive osobe koja se nalazi na trgu, animirana dvodimenzionalna slika vatre pripada unutarnjem zidu vanjske sobe.

Organizacija: nakladništvo Udruženja hrvatskih arhitekata, Čovjek i prostor (Silva Kalčić i Ivana Meštrović) ▣

Splitska Riva u New Yorku

Projekt Nove splitske Rive studija 3LHD izložen je među 70 svjetskih projekata na velikoj izložbi *The Good Life: New Public Spaces For Recreation* u New Yorku

U četvrtak, 7. rujna, u New Yorku je otvorena izložba *Novi javni prostori za rekreaciju*. Studio 3LHD pozvan je da svojim projektom uređenja splitske Rive sudjeluje na izložbi u organizaciji Instituta Van Alen iz New Yorka, koji je svojim projektima na polju javne arhitekture postao međunarodno priznati generator i podloga za nove ideje i inicijative na poboljšanju projektiranja javne domene. Rad 3LHD-a, ureda koji se predstavio projektom i realizacijom Mosta branitelja u Rijeci u istom prostoru već 2003. na izložbi OPEN, našao se među 70 arhitektonski najznačajnijih projekata iz cijelog svijeta – prema mišljenju Zoë Ryan, više kustosice Instituta i kustosice izložbe – koji redefinišu javni urbani prostor za 21. stoljeće.

Tako se Split našao u društvu gradova kao što su Barcelona, London, New York i Rio de Janeiro, a arhitekti Studija među renomiranim svjetskim kolegama. Izložba obrađuje reinenciju urbanih javnih prostora koji udovoljavaju potrebama slobodnog vremena i rekreacije i prikazat će kako su najpopularnije paradigme slobodnog vremena 21. stoljeća – rekreacija, zabava, edukacija i opuštanje – pretočene u fizičku stvarnost izgrađenog okruženja. "Izložba je poput otvora kroz koji posjetitelji mogu istraživati kako su projektirani javni prostori u gradovima diljem svijeta, kojima je rekreacija glavni cilj i zadana tema. Bez obzira radi li se o malim parkovima, zelenim površinama, mreži igrališta ili potpunim transformacijama industrijskih područja uz vodene površine, projekti ove izložbe ilustriraju važnost planiranja i projektiranja javnih prostora jakog identiteta i involvirajućih sadržaja koji će privući veliki raspon korisnika te podići njihovu kvalitetu života."

Sedamdeset novih projekata iz cijelog svijeta predstaviti će i njihove autore, arhitekta, dizajnere krajolika i multi-disciplinarni umjetnike. Raznolika skupina projekata istražuje pet glavnih tema – Grad zabave, Grad zdravlja, Grad koji živi 24 sata, Dobro povezani grad i Kulturni grad – te pokazuje kako takvi prostori igraju ključnu ulogu u podizanju kvalitete svakodnevnog života i urbane regeneracije. Izložba pokazuje značajne već izgrađene strukture, manje intervencije te javna umjetnička djela dobro poznatih, ali i afirmirajućih arhitekata, dizajnera i umjetnika, među ostalima to su Ábalos & Herreros, studio Acconci, David Adjaye, Diller Scofidio + Renfro, Martha Schwartz, SHoP Architects, West 8, Stan Allen Architects. Predstavljani su projekti za njujorski Highline i londonski Idea Store, južnoafrički SOMOHO (Soweto

Mountain of Hope), kompleks Manguinhos iz Rio de Janeira i drugi. Sam postav izložbe, rad Amale Andraos i Dana Wooda iz WORKac, sastoji se od zavojite trake tkanine koja je postavljena tako da tvori niz nenametljivih okružja s otvorima za video-ekrane. Raznolike aktivnosti organizirane na cijelom Manhattanu, uključivo „interaktivnu igru“ osmišljenu na principu područje/kod, posjetitelje će nagnati i da izađu iz izložbenog u javni prostor. Katalog izložbe, dizajnirao ga je Project Projects, može se nabaviti posredstvom Princeton Architectural Press. Bitan doprinos projektu dali su i Nikola Radeljković i Sven Jonke, dizajneri urbane opreme iz studija NUMEN/ForUse. ■

Pravi međunarodni časopis

Siniša Nikolić

Dobili smo jedan novi, znanstveno-utemeljen, ali ne i akademsko-dosadan časopis koji na najbolji mogući način popunjava prazninu na književno-teorijskoj sceni, razvijajući živahan, za kulturne studije karakterističan interes za širi spektar pojava i pristupa svijetu suvremene književnosti, medija, reklama i kulture uopće

***LiCuS: Journal of Literary Theory and Cultural Studies*, br. 1, urednici Tihomir Engler i Krunoslav Mikuljan; Visoka učiteljska škola, Čakovec, 2006.**

Svakome, čak i neupućenome u kvazi-, a počesto sasvim ne- ili još točnije a-kulturna zbivanja na zapadnom dijelu brdovitog Balkana koji se još odazivlje na dično ime Kroejša, znano je da je časopišna situacija klimava, što znači mnogo bolja nego što zaslužujemo, a puno gora od našeg sasvim nerealnog očekivanja. Kako se vaš kritičar uporno i sasvim neargumentirano pridržava prosvjetiteljskog načela "budimo nerealni tražimo moguće", tako je silom neprilika prisiljen stalno kukati nad, u biti i ne tako lošom koliko nesuvislom časopišnom scenom, na kojoj ima svega i svačega samo ne sustava, reda, rada, discipline, krvi, znoja, na kućnim pragovima...

Pravi međunarodni časopis

No dobro, vratimo se temi. Dakle među trenutačnom tuštom i tmom časopišnom nedostaje moderni, otvoreni, znanosti blizak, ali ne i akademski sterilan, međunarodni, književno-teorijski, kulturalno-studijski orijentiran časopis formiran od nekih novih, vrljih mladih ljudi. Nedostajao je – možda, ali više ne. Sve gore navedene, a tako rijetke osobitosti sazeo je na jednom mjestu prvi broj časopisa skromnog imena *LiCuS* (skraćeno od *Literary and Cultural Studies*). I ne samo to, za samo 50 kuna, u istom broju doznajemo doista nevjerojatne stvari. Prvo, jezgro ove nečuvane, subverzivne djelatnosti je Visoka učiteljska škola iz Čakovca. Sad, svakome tko je ikada prolazio Međimurjem poznata je sredenost toga kraja kao i poslovična marljivost Međimuraca, ali tako očit dokaz da sredenost prostora i prosperitet gospodarstva može značiti i napredak u kulturi, mislim... malo je previše i za najveće marksiste. Drugo – učiteljska... škola... visoka? Ono, "...suseda, dajte me nemejte". Najblaža predodžba o bilo kakvom odnosu učiteljstva i kulture je... pa dobro nećemo se služiti prostim riječima, fin smo mi svijet. Kad svekolika metropola sa svim svojim potencijalima i Bandićem u zaleđu nije u

stanju iznjedruti takav časopis, onda se u Čakovcu, u prostorijama narečene divne ustanove nekome morala ukazati Gospa.

Kako bilo, urednički je dvojac Engler/Mikuljan okupio međunarodni urednički odbor, međunarodne suradnike, doslovce iz cijeloga svijeta i napravio, koliko je vašemu kritičaru poznato, uz *Croatian Journal of Philosophy*, jedini relevantan časopis na ovom području (znanosti, umjetnosti, obrta i brodogradnje) koji u cijelosti izlazi na stranim jezicima (engleski/njemački), uz sažetke na hrvatskome, objavljujući izvorne autorske tekstove. Svi tekstovi imaju znanstvenu težinu i formu, i ako Gospa bude dobre volje, *LiCuS* bi mogao steći ozbiljniju međunarodnu reputaciju, što mu ovom prilikom od srca želimo.

Prvi broj sadrži četiri priloga stranih autora, isto toliko priloga domaćih autora i jedan intervju, domaćeg autora sa strancem. Časopis otvaraju dva književno-teorijska rada, koji svojim temama ipak pokazuju interes autora za suvremenost i aktualne teme. Na tragu Michela Foucaulta i Soshane Felman, Vesna Meliš se bavi artikulacijama ludila kroz figure prostora u romanima *Gđa Dalloway*, Wirginije Woolf i *Sati* Michaela Cunninghama. Ulrich Dronske, pak, bavi se retorikom paradoksa u Handkeovoj pripovijesti *Don Juan* i svim bitnim posljedicama paradoksa na pripovjedne strategije u ovom djelu. Krunoslav Mikuljan otvara blok kulturalnih studija u tekstu o tajnama uspjeha romaneskog serijala o Harryju Potteru. Glavnim čimbenicima uspjeha autor vidi u snažnom kontrastiranju magije i tehnologije, u korist magije, koja je u tim romanima humanija od otuđujuće tehnologije.

Znanstveno utemeljen, ali ne i dosadan

U istom tonu nastavlja Bernd Dolle-Weinkauf, u svome tekstu o najpopularnijem njemačkom autoru slikovnica – Janoschu. S obzirom na to da je riječ o marginaliziranom žanru, kao i pomalo kontroverznom i tajnovitom ali kompletnom autoru, o kojemu se kod nas u visokim znanstvenim krugovima malo zna, ovaj je članak za naše prilike iznimno važan. Katarina Peović-Vuković temom o hipertekstu kao "otvorenom djelu" otvara časopis prema drugim medijima, konkretno, u znanosti još marginalnoj cyber-kulturi i književnosti u tom okrilju. Thomas Moebius vraća časopis strogo literarnim motivima, naime motivu recepcije labirinta u književnosti i njegovim kulturno-antropološkim tumačenjima i aspektima. Treba reći da je njegov tekst najdulji i možda, znanstveno najpretenciozniji u ovom broju *LiCuSa*. Gošća iz daleke Indije Satarupa Dattamajumdar časopisu pridonosi najzanimljiviji kulturalni rad s temom jezika reklama i spolnih stilistika koje se rabe u njima, za mušku i žensku odjeću u njezinoj domicilnoj Kolkati. Autorica propituje njihovu učinkovitost i kulturalne i psihosocijalne uvjete o kojima taj uspjeh ovisi. Njezin se prilog nadopunjuje s tekstem Maura Dujmovića o seksu kao najvažnijem oruđu marketinške industrije kojim se još k tomu postiže sprečavanje kritičkog mišljenja. Tihomir Engler zaokružuje ovaj broj intervjuom s Ulrichom Horstmannom, zanimljivim njemačkim književnim teoretičarem i književnikom, koji bi sudeći po fotografiji, ali i po svojim stajalištima mogao biti zanimljivo osvježenje na domaćoj teorijskoj sceni, na kojoj su suvremeni njemački teoretičari prilično nepoznati, osim, dakako, u najužim stručnim krugovima.

Kao što je razvidno, dobili smo jedan novi, znanstveno-utemeljen ali ne i akademsko-dosadan časopis koji na najbolji mogući način popunjava prazninu koja postoji na književno-teorijskoj sceni, razvijajući živahan, za kulturne studije karakterističan interes za širi spektar pojava i pristupa svijetu suvremene književnosti, medija, reklama i kulture uopće. Treba se, međutim, nadati da ubuduće neće prevladati strogo njemački utjecaj, što se tiče vanjskih suradnika, nego da će časopis djelatno raditi na proširenju mreže suradnika i iz drugih zemalja, jezika i kultura, pogotovo manjih i prividno marginalnih (Nizozemske npr., koja ima tradicionalno jaku teorijsku scenu) jer u povezivanju s tim sredinama leži potencijalni prosperitet.

K tomu, ne treba zanemariti i sekundarne, prosvjetiteljske nus efekte: zanimljivost tekstova mogla bi natjerati vašeg kritičara da usavrši svoj *broken-deutsch*, i tako potpuno ovlada informacijama koje *LiCuS* u izobilju donosi. Živi bili pa vidjeli, rekli bi slijepci... i otišli u kino. ■

satira

Zarezi ludog smetlara

Ivica Juretić

Jutros me zove moja davež iz sobe, dok u kuhinji sušim granu smokve :Bezlampičko, idemo voditi ljubav.

Odjebi stara, nemoj me jebati, molim te, ja ljubav ne vodim, niti sam je vodio, jer ljubav, zapamti ljepooka nimfo sa otoka Mana, nije aligator sa ogrlicom, kojeg treba voditi u park, da se pomokri na djetetovu Mažino liniju od ekskrementa pješčanog. Ljubav nije ni maženje ni jebanje, ni zamazano grebanje, ljubav je, ljubav je... Da. Ne mogu ti kazati, da, ona je ili nije i stvarno ću ti reći, jer sam idiot, patuljastog pinča bratić i imam oguljeni vrat, od ogrlica tristo, Ljubav je odgovornost za drugog, ne za tebe, nemoj me jebati, jer stvarno ću te pojebati, da ćeš otpušiti u prvi jarak Indije a poslije pij čokoladno mlijeko iz Vindije.

DANAS NAS JE BIJELA TETA VODILA NA IZLET. IŠLI SMO U VELIKU KUĆU. TAMO SMO SE IGRALI. NEKI SU KLEČALI. JA NISAM KLEČAO JER SAM PRAO KOSU U BAZENČIĆU KRAJ VRATA KOJA MI SE JAKO SVIĐAJU JER SU DEBELA. POSLIJE SU LIJEPO PJEVALI A GORE SU SVIRALI. DOŠAO JE GOSPODIN SARAKOM. HTIO JE SA MNOM PLESATI. JA SAM GA GURNUO JER MI SE NE SVIĐA. POSLIJE SMO IŠLI NA PLANINU SLABUŠEVEC. VIDJELI SMO DEBELE ZELENE I ŽUTE AUTE. NEČEŠ SAM SE SJETIO. ONI SU DIZALI ONO OTRAGA I ONDA JE CURILO PUNO LIJEPIH ŠTVARI. JA SAM UZEO BATERIJU A MAMA OD SARAKOMA KRILU. ONDA SU DOŠLE SVINJE. JELE SU DEBELU CRNU VREĆU. ONDA JE DEBELA DEBELA SVINJA REKLA UHJK I TUŽNO PLAKALA. JA SAM JE JEDINI ZAORLIO. KAD JE PAO MRAK VRAĆALI KUĆI. VOZILI SMO SE KRAJ VELIKE VODE. TAMO JE BIO VLAK. KROZ PROZORČIĆ LOKOMOTIVE TO ME LOKOMOTIVA TONE MAHALO MI JE CRNO SUNCE. JA SAM MU OSVJETLIO OBRAZ. KAD SMO DOŠLI KUĆI U BATERIJU SAM STAVIO SAPUNČIĆ JER JE BILA PRAZNA I PLAKALA JE I SAKRIO SAM BATERIJU. A MAMA OD SARAKOMA SPAVALA JE ISPOD KRILA. TETA MI JE REKLA DA SAM SAM PREŠAO PETNAEST GODINA I DA LIJEPO PIŠEM. POSLIJE SE RANAFULU RAZVEZAO JEZIK. POSLIJE SE I RISCII RAZVEZAO JEZIK. JA SAM IZVUKAO SPAGETE IZ RUPICA NA ŠLAPICAMA I POJEO SAM RUPICE JER SAM BIO GLADAN ONA LUDA PIRA ZAPALILA TAM GDJE SU ŽLICE. DOK NISU VIDJELI OD RISCIIJE I RANAFULJA UZEO JEZIK I STAVIO U ŠLAPICE KOJE SU DOLE MEKANE. POSLIJE U DRUGOJ SOBI ŠKAKALI U KOŠ. DOŠAO MI JE U POSJETU KOLEGA OKSOLI VOZIO ME PO DVORIŠTU NA TRI KOTAČA. PREGAZIO JE TETU RANU. VIDIO SAM BIJELE GACICE. NJUŠKA U VREĆI

Samoubojstvo zbog straha od smrti

Srećko Pulig

Je li njemačko, i ne samo njemačko, društvo došlo do trenutka u kome će se, po nečijoj procjeni opasna umjetnička djela poput ovog Mozartova zbog "društvenog rizika" koji sobom nose skidati s repertoara ili ne? Što ostaje od s mukom izborne umjetničke slobode i priče o autonomiji umjetničkog djela? Možda podsjetnik da je ona oduvijek bila više mit negoli zbilja

Radnja se zbiva na otoku Kreti, nakon Trojanskoga rata. Prijamova kćer Ilija tuguje u zarobljeništvu, sve dok je, zajedno s drugim Trojancima, ne oslobodi Idamante, sin Idomenea kretskog kralja. Mladi princ se zaljubljuje, a Ilija ga isprva odbija, da bi s vremenom popustila i uzvratila ljubav. Sve to ljuti ljubomornu Elektru, kćer Agamemnonovu, koja je također zaljubljena u Idamantea.

Kralj Idomeneo jedva se izvuce iz morskih peripetija, pa u znak zahvalnosti Neptunu, bogu mora, obećava da će mu žrtvovati prvu osobu koju sretne na svom povratku kući. No, sudbina je htjela da je ta osoba baš njegov sin Idamante. Očajni otac sina šalje na dalek put, zajedno s Elektrom, ne govoreći mu ništa o iznevjerenom obećanju bogovima. Uvrijeđeni Neptun šalje na Idomantea morsko čudovište, no ovaj ga pobjedi. Veliki svećenik naređuje kralju da oda ime nepoložene žrtve, koja ljuti bogove i zbog koje svi ispaštaju. Kada to dozna Idamante, sam se nudi za iskupljujuću žrtvu Neptunu. No lijepa Ilija moli da zauzme njegovo mjesto, veliki svećenik pristaje, a hirovitom Neptunu to bude dovoljno da pomiluje mlade ljubavnike i oca Idomenea. Jedina kazna njemu biva zahtjev da odstupi s prijestolja u korist svoga hrabrog sina, što ovaj radosno i čini. Glavni likovi i kor pjevaju himnu u slavu svemoćnim bogovima i svi su sretni, osim Elektre, ljubomorne na sreću Idamantesa i Ilije.

Prevenција u kulturi

Tako je to zamišljeno i izvedeno u Mozarta i njegova libretista Gianbattiste Varesca, u muzičkoj drami u tri čina praižvedenoj još 29. siječnja 1781. u münchenskom Hoftheateru. Više od dva stoljeća kasnije rijetko je tko mogao zamisliti da bi u toj operi moglo biti nešto sporno, toliko sporno da bi moglo dovesti do skidanja njezine reprize s programa Njemačke opere u Berlinu. A upravo to se ovih dana dogodilo. I sve u ime neiritiranja tzv. radikalnih islamista. Ili?

Istina, nije sve tako jednostavno. A i nije riječ prvenstveno o Mozartu. Nego o inscenaciji koju potpisuje Hans Neuenfels, a koja je, da sve bude još gore, već imala svoju praižvedbu 2003. Dakle, ako je nekome i šok, nije novi. Razlog za odustajanje nekih odgovornih ljudi od predstave viđen je u njezinu posljednjem prizoru. Epilogu u kome Mozart miri bogove s kraljem, korom i ljubavnicima, pred kojima je *happy ending*. No Neuenfelsu to nije bilo po volji, pa je kraj začinio kolom velikih vjerskih vođa, u kome je Posejdonu (kao reprezentantu antike) pridodao Budu, Isusa i Muhameda. Da bi sve završilo njihovom dekapitacijom, obezglavlivanjem, kao kaznom za okrutnost vjere i bogova i simbolikom ljudskog oslobađanja od njihove (prevelike) moći. Dakle, ako i nije riječ o gesti pobune protiv vjerskih autoriteta, ona nije usmjerena posebno protiv islama, nego, kroz ovu proročku "ekumenu", protiv religije uopće. Uspjelo "osuvremenjivanje" klasičnog predloška ili ne, scenska provokacija koja tjera na razmišljanje ili isprazni šok? Ni to, od kada je intendantica Deutsche Oper Kirsten Harms obzna-

nila da predstavi skida s ovogodišnjeg repertoara, više nije jako bitno. Bitno je da je na njoj bila odluka hoće li, nakon što su je policijske i sigurnosne službe obavijestile da bi do problema moglo doći, a onda oprale ruke i povukle se, predstavu ostaviti ili skinuti. O prepravljaju nitko nije govorio. Ni konkretnih prijetnji nije bilo. Samo policijski najavljena mogućnost "terorističkog" uznemiravanja. U toj situaciji je bitno: je li njemačko, i ne samo njemačko društvo došlo do trenutka u kome će se, po nečijoj procjeni opasna umjetnička djela zbog "društvenog rizika" koji sobom nose skidati s repertoara ili ne? Drugim riječima: što ostaje od s mukom izborne umjetničke slobode i priče o autonomiji umjetničkog djela? Možda podsjetnik da je ona oduvijek bila više mit negoli zbilja, te da je "izvanumjetnička" stvarnost uvijek imala presudan utjecaj na onu umjetničku? Oni koji ne zdvajaju niti protiv tzv. rata protiv terorizma začuđenima odgovaraju protupitanjem: zar ste mislili da će sve stati na promjeni pravila igre u transportu ljudi i osiguranju javnih objekata, te da "prevencija" neće zahvatiti i "sektor" kulture?

Teroristički potencijali svud oko nas

I što sad? Ako je u *Idomeneu* Mozart dao naslutiti svoj budući razvoj, hoćemo li ići preispitivati "teroristički potencijal" *Otmice iz Saraja* ili Rossinijeva *Turčina u Italiji*? Očito, rješenje problema ne leži u tome smjeru. Najgore od svega je što zagovaranje slobode stvaralaštva a protiv "autocenzure", "klečanja pred teroristima" i sl. u Njemačkoj, na ovome slučaju kapitalizira desna politička klasa i trivijalni tisak – isti oni koji i proizvode kako samoispunjavajuće proćanstvo "terorističke opasnosti" tako i "lijekove" protiv nje. Politicari svih partija, od kancelarke Merkel, preko ministra unutarnjih poslova Wolfganga Schaublea, do gradonačelnika Berlina Klausua Wowereita – svi oni znaju da

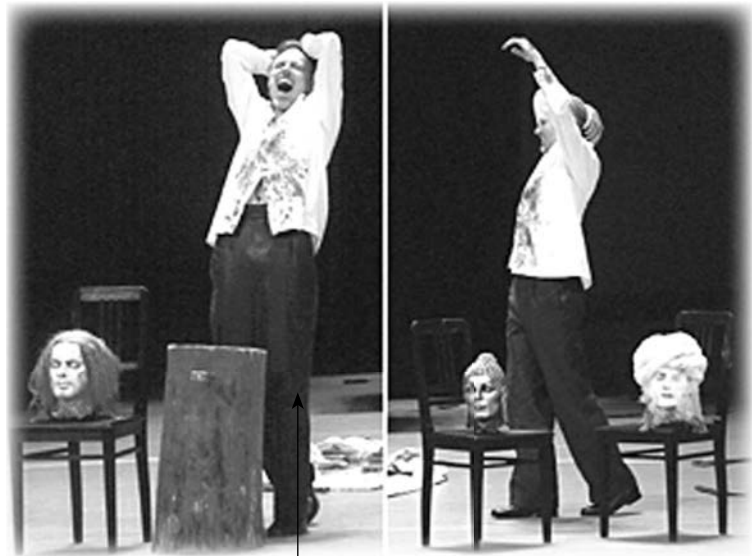
je autocenzura pogubna i oštro joj se protive, pa ipak su odluku o ne/igranju opere prepustili umjetničkoj ustanovi, dok su državi ostavili pravo da garantira "okvir nesigurnosti". Notorni tabloid *Bild*, koji još viri iz mora sličnoga tiska, obavještava o postojećim i nepostojećim bombama, koje da su bile postavljene i u blizini Opere. Induciranoj psihozi "redovnog izvanrednog stanja" teško parira i seriozni *Die Zeit*, čiji komentator Klaus Harpprecht uspoređuje situaciju s eutanazijom slobode, ili, još duhovitije: sa samoubojstvom zbog straha od smrti.

Jer očito je, rješenje problema nije u pretraživanju "terorističkog potencijala" umjetničkih djela, nego negdje sasvim drugdje: u tome kako su građani razvijenog svijeta "kupili" ideologiju tzv. rata protiv terorizma, ideologiju života "u sigurnosti", koju bi navodno uživali samo da nema tih islamističkih i inih fanatika. Ne mari što su neki drugi Nijemci, npr. sociolozi poput Ulricha Becka i deset godina prije uvođenja rata koji to nije govorili o društvu rizika, koje dolazi s neoliberalnom globalizacijom u kojoj je terorizam, s navodnicima ili bez njih, samo jedan, ne posebno značajan simptom. Ne samo da nema sigurnosti u sve apsurdnijim mjerama zaštite društva pred terorizmom, već se u ime toga "rata" provodi samo jedna permanentna policijska suspenzija dosegnutih građanskih sloboda.

U boj, u boj!

Vratimo li se umjetnosti, dapače operi, a ostavimo li u pameti vojno redarstvo, teško se ne sjetiti domaćih primjera. I to ne umjetničke cenzure, nego prije nečeg obrnutog a da to ipak nije sloboda. Nije to bilo davno kada se u nas jedno etničko čišćenje proslavljalo "vlakom slobode" i umjetničkom karavanom koja je po željezničkim kolodvorima, povijesno kostimirana, sukala sablje i pjevala u slavu pobjede nad Turcima. "U boj u boj, mač iz toka bračo" u izvedbi glasova iz opere *Nikola Šubić Zrinski* nije izazvalo strah od mogućih islamističkih revindikacija, možda i zato što su "Turci", čije se glave nisu koturale samo na pozornici a na koje je "pjesnik" tada mislio u stvari bili hrvatski Srbi.

A kojom silinom "izvanumjetnička" zbilja može nagnuti u svijet umjetnosti, osjetio je ovaj autor i kada je odmah po ratu u BiH osnovnoškolskoj djeci u Hrvatskoj morao predavati o epu Ivana Mažuranića *Smrt Smail-age Čengića*. Pojedinci u školskoj zbornici dobro su se zabavljali, prema njihovu mišljenju u djelu dobro pogodnom "balijskom" tematikom, a i neka djeca su se značajno hihotala. Straha od islamskog terorizma nije bilo. Samoubojstva zbog straha od smrti došla su mnogo kasnije. ▣

Dani koji su p(r)otresli svijet

Jaroslav Pecnik

U spomen na Mađarsku revoluciju 1956.

Svake godine, krajem listopada i početkom studenog, Mađari se prisjećaju revolucije iz 1956., kada su se goloruki suprotstavili sovjetskom totalitarizmu, te se, u krajnje nepovoljnim političkim uvjetima, pokušali izvući iz čvrstog komunističkog zagrljaja, odnosno pridružiti se Zapadu, kao svojoj prirodnoj kulturološkoj i civilizacijskoj destinaciji. Dakako, sovjetski su tenkovi brutalno ugušili revoluciju, ali i danas, kada je proteklo četrdeset godina od tih događaja, cijeli se suvremeni svijet, posebice Srednjoeuroljani, prisjećaju tih dana slave i mučeništva, kao prvog otvorenog srednjoistočnog iskazivanja želje za ujedinjenom Europom, bez staljinškog, komunističkog tutorstva. A da se buntovni mađarski duh pedesetšeste nije pretvorio u pepeo u divljoj vatri tranzicije, najbolje ilustriraju nedavni masovni prosvjedi diljem Mađarske protiv vlade aktualnog premijera Ferenc Gyurcsanyja, nakon što je javnosti predložena snimka na kojoj premijer svojim partijskim suradnicima priznaje kako u četiri godine vladavine socijalista (slijednika bivše mađarske komunističke partije) ništa nije učinjeno na planu društvenih i političkih reformi. Drugim riječima, Gyurcsany je priznao da su socijalisti i on osobno godinama lagali javnost, uvjeravajući ih u pozitivan trend promjena u državi i društvu, a u stvarnosti se stanje mijenjalo samo s lošeg na gore.

Politika narodnog komunizma

Nakon što je krajem Drugog svjetskog rata Crvena armija zauzela Mađarsku, (za)počela je i sovjelizacija te zemlje. Istina, na prvim slobodnim izborima u studenom 1944. komunisti su dobili tek 17% biračkih glasova, isto kao i socijaldemokrati, ali ubrzo su, uz pomoć Kremlja, te otvorenog terora i brojnih političkim manipulacija, polako počeli potiskivati izborne pobjednike, tj. predstavnike Stranke malih zemljoposjednika, koje je predvodio Zoltan Tildy, a koji je postao i predsjednikom države. Oni su na izborima dobili više od 55% glasova i osigurali su pravo formiranja vlade, te je, nakon što je 1946. Mađarska proglašena republikom, na čelo vlade došao Ferenc Nagy, uz Tildyja vodeća politička figura nacionalističkog sitnospjedičkog staleža. Međutim, po uputama Staljina, mađarski su komunisti, predvođeni ortodoksnim dogmatom Matyas Rakosijem, sustavno podirali aktualnu vlast, sve dok im sovjetska politička policija (KGB) nije dostavila isfabricirane dokumente, kojima su pripadnici vladajuće stranke optuženi za navodne antidržavne i terorističke aktivnosti. Nakon

toga, 1947., tadašnji generalni sekretar Stranke malih seljaka Bela Kovacs bio je uhićen, a premijer Nagy je emigrirao iz zemlje, jer je na vrijeme bio upozoren na opasnost komunističkog puča. Pod izgovorom navodne otkrivene antidržavne zavjere, mađarski su komunisti iste godine iznudili raspisivanje novih izbora, na kojima su uvjerljivo pobijedili, ali to je već bilo vrijeme otvorenog terora i ljudi su se, u strahu od odmazde, priklonili novim diktatorima. Ali, već u veljači 1949., kako bi se posvema oslobodili svih svojih političkih protivnika, komunisti osnivaju tzv. Mađarsku narodnu frontu, u koju se prisilno "utapaju" sve ostale političke stranke, a one skupine koje to nisu željele prihvatiti bile su izložene surovim i sustavnim represijama. Za vrijeme Rakosijeve diktature, mnoštvo (više od 800.000) članova i simpatizera bivših građanskih stranaka bilo je optuženo za navodne prekršaje protiv državnog vlasništva, izvedeno pred sud i kažnjeno dugotrajnim zatvorskim kaznama. Naravno, to je samo dodatno produbilo nezadovoljstvo i jaz u mađarskom društvu, tako da je i Moskva ubrzo shvatila da mora intervenirati, kako bi primirila mađarsku javnost i barem donekle normalizirala stanje u zemlji. Rakosi je 1953. bio smijenjen s funkcije premijera, na kojoj ga je zamijenio Imre Nagy, kasniji lider mađarskog ustanka, a koji je započeo s provođenjem tzv. politike narodnog komunizma. Cilj ovog programa bio je sadržan u pokušaju objedinjavanja mađarskih nacionalnih interesa s izgradnjom socijalizma kao globalnog projekta. U tu svrhu, Nagy je formirao Domovinsku narodnu frontu, u kojoj komunistima nije dopustio prevlast. To je, dakako, izazvalo veliko nepovjerenje staljinista u vrhu partije, ali i kod sovjetskog vodstva. Kada je Kremlj shvatio da novoformirana fronta sve više postaje izrazom nacionalnog, antikomunističkog konsenzusa, Nagy je po kratkom postupku proglašen revizionistom i izbačen je iz partije. Istodobno, kako bi se pred javnošću ipak zadržao privid provođenja društvenih reformi, došlo je i do promjene u staljinističkom vrhu mađarske komunističke stranke. Nepopularnog i omrznutog Rakosija zamijenio je njegov bliski suradnik Ernő Gerő, i sam pripadnik čvrstog staljinističkog jezgra, ali koji nije bio toliko politički kompromitiran kao njegov prethodnik.

Antitotalitarna revolucija i otpor Kremlju

Međutim, s obzirom na to da je nedugo nakon Staljinove smrti, Hruščov u SSSR-u počeo s kritikom kulta ličnosti, zapravo s procesima ograničene destalinizacije; u Mađarskoj su ovi događaji dočekani s velikim nadama i iščekivanjima. Pod utjecajem Hruščova, u svim zemljama sovjetskog bloka provedene su partijske čistke. Primjerice, u Poljskoj, u Poznanju je krajem lipnja te, 1956. godine, došlo do pobune radnika protiv domicilnih staljinista, koja je bila u krvi ugušena, ali je ipak rezultirala smjenom u poljskom partijskom vrhu. Tako je na

Kadarov se režim oslanjao na evidentno manjinski prosovjetski orijentiran dio društva, te se stoga služio terorom i svekolikim prisilama kako bi realizirao "domaću zadaću" dobivenu od Sovjeta. Golema većina društva, koja je bez sumnje simpatizirala s revolucijom i revolucionarima, bila je izložena svakodnevnom šikaniranju i represijama.

čelo PURP-a (Poljski ujedinjeni radnički pokret) došao Vladislav Gomulka, iako je, kao deklarirani antistaljinist, do tada bio u zatvoru. I mađarska je javnost povjerovala da je staljinistima uistinu "odzvonilo"; odnosno da se sovjetski blok nalazi pred značajnim reformama. Mađari su 23. listopada 1956., u znak potpore reformama u Poljskoj, organizirali velike demonstracije podrške, koje su se pretvorile u otvoreni sukob s policijom. Demonstranti su rušili simbole komunizma, a tom je prigodom posvema devastirana i velika Staljinova statua u središtu Budimpešte. Ernő Gerő je u ime mađarskih komunista odmah zatražio sovjetsku vojnu pomoć i intervenciju, posebice nakon što su demonstranti pokušali preuzeti zgradu državne radio postaje. Ograničeni kontingent sovjetske vojske, stacioniran u Mađarskoj, nije bio sposoban ugušiti pobunu, te je Moskva, kako bi primirila napetu situaciju, amnestirala, do jučer sovjetskoj nomenklaturi nepodobnog, Imre Nagya i imenovala ga premijerom, ujedno ga kooptiravši u Politbiro mađarske komunističke stranke. To je bio svojevrsan ustupak nezadovoljnoj mađarskoj javnosti. Međutim, unatoč tomu, ulični nemiri i demonstracije pretvorili su se u otvoreni oružani sukob u kojem su pobunjenici zahtijevali prekid svih veza s Moskvom, istupanje Mađarske iz Varšavskog pakta, proglašenje neutralnosti glede vojnih blokova i svekoliko civilizacijsko pridruživanje Zapadu. Ustanici su se uzdali u pomoć Zapada, jer im je s valova radiopostaje Slobodna Europa bila obećavana svekolika pomoć. Ujedno su i reformirani komunisti, na čelu s Imre Nagyom, počeli radikalizirati svoje antistaljiniske stavove, te su tako i formalno stali na čelo svenacionalnog ustaničkog pokreta. Sovjeti su, shvativši ozbiljnost situacije, u međuvremenu ojačali svoje vojne postrojbe u Mađarskoj, koje su pod vodstvom tzv. specijalista za mađarsko pitanje, Anastasa Mikojana i Mihaila Suslova, intervenirale protiv ustanika. Došlo je do žestokih sukoba, u kojima su Sovjeti imali velike gubitke, te je Moskva 28. listopada 1956. naredila svojim vojnicima povlačenje iz Budimpešte, ali ne i iz cijele zemlje, kako su to ustanici zahtijevali. Moskva je, kako bi dobila na vremenu, objavila dokument u kojem se govorilo o potrebi

komentar

uvažavanja mađarskih specifičnosti, ali su u stvari istovremeno, pod vodstvom Jurija Andropova (sive eminencije sovjetske partije), počele pripreme za oružanu intervenciju širokih razmjera. Moskovski vlastodršci počeli su prozivati Nagya kao izdajnika, te su otvoreno upozoravali ustanike da će se s njima bezobzirno obračunati ako ne odustanu od svojih zahtjeva. Kao odgovor, Nagy je raspustio staru komunističku stranku, te je pod svojim vodstvom osnovao novu, nazvanu MSRP (Mađarska socijalistička radnička partija), u kojoj su vodeća mjesta preuzeli njegovi suradnici: Geza Losonczy, György Lukacs, Ferenc Donath, Sandor Kopacsi, a među njima se našao i Janos Kadar, koji će u kasnijem razvoju događaja odigrati kontroverznu ulogu (naime, upravo je Kadar bio taj koji je kao sovjetski trabant zatvarao i proganjao ustanike, ali kasnije, početkom šezdesetih godina, počeo je s izgradnjom tzv. gulaš socijalizma u kojem je dopustio uvođenje ograničenih poduzetničkih aktivnosti; izveo je svojevrsnu političku liberalizaciju, čime je Mađarska postala ekonomski najprosperitetnijom članicom soc-lagera). Istodobno, pod egidom Revolucionarnog komiteta mađarske inteligencije (Magyar Ertelmiség Forradalmi Bizottsága), ujedinile su se brojne studentske i sveučilišne udruge, te pod patronatom Saveza književnika i uglednog intelektualnog Petöfi kluba osnovale Revolucionarni komitet obrane i Narodnu gardu, kojom je zapovijedao general Bela Kiraly. Premijer Nagy objavio je 1. studenog '56. istupanje Mađarske iz istočnog vojnog saveza i njezinu neutralnost, a sutradan je imenovao novu višestranačku vladu, koja je reprezentirala sve udruge i pokrete uključene u ustanak. Time je i bila započeta sudbina mađarske antitotalitarističke revolucije, jer je to zapravo bila otvorena objava rata Kremlju i sovjetskoj komunističkoj nomenklaturi.

Izdaja i sovjetski tenkovi u Budimpešti

U noći između 3. i 4. studenog sovjetska je armija, s više od 60.000 dobro naoružanih vojnika i velikim brojem tenkova, iznova napala Budimpeštu; teške borbe su se vodile sve do 6. studenog, a rezultirale su stravičnim razaranja grada i mnoštvom poginulih. Ubijeno je više od 600 sovjetskih vojnika, više od 4000 ustanika, a više od 200.000 Mađara, nakon gušenja revolucije je emigriralo na Zapad. Za sve to vrijeme, zapadna vojna alijansa nijemo je promatrala tragediju mađarskog naroda; daleko je više bila zabrinuta za krizu oko Sueskog kanala, koja je upravo u to doba kulminirala. Uostalom, još 27. listopada 1956. američki je državni tajnik J. F. Dulles jasno stavio do znanja mađarskom premijeru da SAD ne može podržati mađarsku neutralnost, jer bi to Moskva shvatila kao izravno miješanje u njezine unutarnje probleme; drugim riječima, kao otvoreni poziv i podršku razbijanju sovjetskog komunističkog bloka.

Sovjetski su tenkovi nemilosrdno pregazili i ugušili vapaj mađarskog naroda za slobodom. Istina, u budimpeštanskim radničkim predgrađima borbe su se vodile sve do 14. studenog, a oružani okršaji ponovili su se početkom prosinca u gradu Salgotarjanu (tom prilikom ubijeno je više od 130 ustanika); međutim, to su zapravo bili samo još prkosni, ali posvema beznađni pokušaji otpora, koji je u biti bio slomljen.

Uoči definitivnog obračuna Crvene armije s ustanicima, Janos Kadar, koji je

kao član revolucionarne vlade glasovao za neutralnost, preko noći je promijenio mišljenje i stranu. Kada je od sovjetske tajne službe dobio informaciju o pripremama maršala Konjeva za vojnu intervenciju velikih razmjera, Kadar se s nekoliko istomišljenika, uz pomoć sovjetskog veleposlanstva, uputio u Moskvu. Na sjednici Politbiroa KPSS obezbeo se na prihvaćanje uloge zaštitnika "zdravih" komunističkih snaga u Mađarskoj i obračun s kontrarevolucionarima. Nakon što su crvenoarmejci na tenkovima ušli u Budimpeštu, Kadar je u Szolnoku formirao novu mađarsku radničko-seljačku vladu. Time je, ne samo izdao Imre Nagya, nego je i definitivno zapečatio njegovu sudbinu. Nagy se u međuvremenu s dijelom suradnika sklonio u jugoslavensko veleposlanstvo u Budimpešti i prihvatio je zaštitu koju mu je ponudio Tito. Ali, to nije dugo potrajalo; pritisnut odjecima mađarskih događaja, koji su, posebice u Hrvatskoj, probudili navodnu nacionalističku reakciju, te Hruščovljevim zahtjevima za izručenjem Nagya; Tito je prihvatio obećanja sovjetskog vrha kako će se s bivšim mađarskim premijerom korektno postupiti ako "dobrovoljno" napusti zemlju. Nakon upornog uvjeravanja jugoslavenskih vlasti, Nagy je 22. studenoga 1956. napokon pristao na ponuđene uvjete. Ali, čim je autobusom napustio zgradu veleposlanstva, sovjetska ga je tajna policija uhitila i zajedno sa suradnicima internirala u rumunjski grad Snagov.

Represija režima Janosa Kadara

Nakon što su sovjetske postrojbe likvidirale i posljednja uporišta ustanika, novoustoličeni režim Janosa Kadara počeo je bezobzirno obračunavati s vođama oružanog i političkog otpora. Prvi val represija imao je za cilj zastrašiti svekoliku mađarsku javnost, a u tu svrhu osnovani su i izvanredni sudovi, koji su izricali drakonske kazne; od deset godina strogog zatvora, pa sve do brojnih smrtnih presuda. Nakon ovog vala "divlje" represije, u kojoj su pripadnici službe mađarske državne sigurnosti često i izravnavali osobne račune s ustanicima; nova kudarovska vlast je formirala tzv. narodne sudove, koji su bili uređeni na zasadama horthyjevske legislative, (zlo)rabljene prigodom gušenja Mađarske sovjetske republike još iz 1919. Drugim riječima, iz Budimpešte se represija proširila na svekoliko mađarsko društvo. Veliki broj ustanika s obiteljima počeo je s masovnim egzodusom; tako primjerice Paul Lendvai u knjizi uspomena, naslovljenoj *Na crnim listama*, s podnaslovom *Doživljaji jednog Srednjoeuroljanina*, navodi da je u studenom 1956. zemlju napustilo oko 115.000 ljudi; u prosincu iste godine oko 50.000, a u siječnju iduće godine taj se broj smanjio na oko 13.000. Zapravo, konsolidacijom režima spustila se željezna zavjesa na granici prema Zapadu, tako da je od veljače 1957. svaki pokušaj bijega iz Mađarske bio onemogućen i ravan pogibelji.

U prvom valu izricanja smrtnih kazni, 19. siječnja 1957. pogubljen je Jozsef Dudas, koji je tijekom ustanka organizirao Narodni komitet, a koji je izdavao radikalno orijentirane novine *Mađarska nezavisnost* (*Magyar Függetlenség*). Antal Palinkas, potomak glasovite mađarske aristokratske obitelji, koji se proslavio oslobađanjem kardinala Jozsefa Mindszentyja iz kućnog pritvora i njegovim prebacivanjem u američko veleposlanstvo tijekom najžešćih sukoba u Budimpešti; pogubljen je 10. prosinca 1957.

U lipnju 1958. počeo je tajni proces negdašnjem premijeru revolucionarne vlade Imre Nagyu i njegovim suradnicima. Zanimljivo je napomenuti da je Nagy, kojeg je svijet doživljavao kao liberalnog političara i reformatora, svojedobno (1933.-1941.) djelovao kao agent NKVD-a, pod konspirativnim imenom Voloda. Sudjelovao je u fizičkim likvidacijama nekolicine mađarskih političkih emigranata, a za svoje "zasluge" stekao je sovjetsko državljanstvo. Ova kontroverzna činjenica i nakaradni tijek događanja bili su presudni za legaliziranje procesa Imre Nagyu, odnosno, njegov status sovjetskog državljanina, omogućio je javno uplitanje i sudjelovanje sovjetskih savjetnika na suđenju. Moskva je u nekoliko navrata odgađala proces, kako ne bi dodatno zatezala već ionako drastično poremećene političke odnose sa zapadnim silama, ali i Jugoslavijom. Na koncu, nakon montiranog sudskog procesa, Imre Nagy je bio osuđen na smrt, zajedno sa svojim najbližim suradnicima: bivšim ministrom obrane Palom Maleterom i uglednim liberalnim novinarom Miklošem Gimesom. Tijekom suđenja, urednik *Magyar Nemzeta* Geza Losonczy, jedan od vodećih mađarskih intelektualaca tog vremena, počeo je štrajk glađu, te je u zatvoru i preminuo, u do danas još nerazvijetljenim okolnostima. Na sličan način skončao je i Jozsef Szilagy, jedan od najbližih Nagyjevih savjetnika. Načelnik budimpeštanske ustaničke policije, Sandor Kopacsi, bio je osuđen na doživotnu robiju, isto kao i ugledni povjesničar Istvan Bibo, ministar u ustaničkoj vladi, a poznatiji kao pisac glasovite studije o "bijedi malih istočnoeuropskih naroda" (amnestiran je tek 1963.). Na kazne strogog zatvora

između 5 i 12 godina, bili su osuđeni Ferenc Donath, Zoltan Tildy i Miklos Vasarhely, a jedan od najpoznatijih filozofa 20. stoljeća, G. Lukacs, sve godine kudarovska režima proveo je u posvećenoj izolaciji, zapravo svojevrsnom kućnom pritvoru. Tijela pogubljenih vođa ustanka bila su pokopana u neoznačene grobnice na zatvorskom groblju u Budimpešti, a potom su, 1961., njihovi posmrtni ostaci tajno preneseni na jedno groblje u predgrađu Budimpešte. Tek 1989. otkriveni su njihovi grobovi, te su iste godine iznova pokopani uz sve počasti.

Vladavina prosovjetske manjine

Ugledni američki tjednik *Time*, kako bi pokušao barem donekle umanjiti sramotno okretanje leđa Zapada pozivima mađarskih ustanika za pomoć, za heroja te 1956. proglasio je "mađarskog bojovnika za slobodu". Ali, nije ih previše zanimalo kakva je bila konkretna sudbina tog "običnog" mađarskog čovjeka, u razdoblju između 1956. i 1961. godine. Prema službenim statistikama, više od 22.000 osoba osuđeno je na dugogodišnje zatvorske kazne; internirano je više od 13.000 ljudi, a više od 400 osoba osuđeno je na smrt. Za sve to vrijeme nastavlja se masovni egzodus Mađara prema Zapadu, a mnogi koji su bili uhićeni prilikom ilegalnog prelaska granice pogubljeni su po kratkom postupku. U svakodnevnom životu, mučnom i teškom, kao nakon svakog građanskog rata, Kadarov režim se oslanjao na evidentno manjinski prosovjetski orijentiran dio društva, te se stoga služio terorom i svekolikim prisilama kako bi realizirao "domaću zadaću" dobivenu od Sovjeta. Golema većina društva, koja je bez sumnje simpatizirala s revolucijom i revolucionarima, bila je izložena svakodnevnom šikaniranju, represijama, koje počinju popuštati tek nakon 1963., kada Kadar počinje shvaćati da Mađari i Mađarska više ne mogu ni politički, ni gospodarski, a niti emotivno podnijeti teret postojećih podjela. Radilo se zapravo o uspostavi koliko-toliko normalnog funkcioniranja društva, koje do tog vremena nije imalo ni elementarna civilizacijska obilježja. Stoga, Kadar je počeo svojim novim reformskim smjerom, koji je i doveo do bitnog poboljšanja standarda života stanovništva (tzv. gulaš-socijalizam), te se time donekle u očima svekolike mađarske javnosti iskupio za sva ona zla koja je tijekom i neposredno nakon sovjetske okupacije sa šakom mađarskih staljinista učinio vlastitom narodu. ■

Poziv Libre Libere

Želiš li da ti se priča ili odlomak romana pojave u LIBRI LIBERI? *Libra Libera* je u potrazi za izvrsnim prozama, novim imenima i pomaknutim temama.

S ciljem promoviranja i otkrivanja novih autora, *Libra Libera* otvara cjelogodišnji natječaj za prozu. Priče i romani će se primati čitavu godinu, a bez dosadašnjeg tematskog okvira. *Libra* će dvaput na godinu objavljivati najkvalitetnije radove (priče ili ulomke romana).

Rukopise primamo na adresi libra.libera@gmail.com.

Robert Perišić

Kritika onemogućuje klanovsku laž

Nega ne treba posebno predstavljati, nametnuo se sam, bez takozvanog generacijskog drukanja. Prvi se distancirao od FAK-a, ali bogme i od kvaziumjetničarenja, prvi je suvislo propisao o stanju hrvatske književnosti bez neke posebne bojazni da bi time, povratno, mogao loše proći sa svojim radovima. No dio te kobi sustigao je njegovu zbirku priča *Užas i veliki troškovi*, jednu od ključnih knjiga ovoga vremena, koju je zaobišla valorizacija kakvu zaslužuje, jednako kao i film *100 minuta Slave Dalibora Matanića*, za koji je pisao scenarij. Veliki protivnik potrošnje riječi radi u "trećoj smjeni": piše, čita i živi noću, a danju spava. Potpuno je uzaludno probati do njega doći prije tri popodne. Ali, kao što ćete vidjeti, Perišića se isplati čekati.

Kritike moraju biti pitke

Prvo da te pitam, kako izlaziš na kraj sa stalnim čitanjem? Iz tjedna u tjedan pisati književnu kritiku, mislim da si jednom negdje rekao, "koje li tlake..."

– Sve dosadi, pa i to... Nije lako pisati književnu kritiku tako da to ljudi čitaju. Moraš održati neki stručni standard, a imati pitak tekst. Trebaš dati dosta informacija, jer nije to politički komentar ili neka top-tema pa da pišeš o nečemu što su ljudi već vidjeli u dnevniku. U top-temama ne moraš crtati kontekst, a ovdje, moraš uvijek iznova dati kontekst, trošiti puno više riječi, jer pišeš o knjigama koje većina nije pročitala. Dakle, moraš dosta objašnjavati, i to otežava pitkost. Ali svejedno, moraš biti pitak.

Što te pali u knjigama?

– Seks, normalno... Pa recepti, jako sam radoznao kuhar, uživam u otkrivanju čari što ih donose nove juhe u vrećici... Onda dugo ništa, pa dobra kubanska cigara... Dobro sad, ajmo se uozbiljiti, jer valjda je ipak moja funkcija u ovoj kulturi to da se pravim pametan. Dakle, naravno, volim kad pisac brzo misli, kad iznenađuje. Sve je pitanje stila, s tim da stil nije nešto odvojeno od mišljenja. Neki naši pisci, pa i određeni književni krugovi, misle da stil služi tome da prikrije manjak misli, ali to nije stil, to je ništa.

Radio si kao urednik časopisa Godine Nove. Čime si se rukovodio u biranju tekstova?

– Tu se stvarala neka generacijska vibra u drugoj polovici devedesetih. Ovo od čega će kasnije nastati FAK i cijeli taj bum, to se počelo formirati u *Godinama Novim*, i tu se okupila ta ekipa. Ta vibra u *Godinama* bila je možda i malo šira od kasnije fakovske. Ne znam, kad danas prolistam taj časopis dosta sam zadovoljan. Ima smiješnih tekstova. Ja kad radim nešto dosta se rukovodim s tim da mi bude zabavno.

Do koje je mjere hrvatska književnost klanovska?

– Pitanje je koliko im se pusti. Mislim, nije stvar u tome je li se netko s nekim druži, nego da li se stvaraju neki lažni kriteriji za javnost. Mislim da je to kritika posljednjih godina, ipak, dosta razbila. Do prije šest-sedam godina imali smo situaciju da neka knjiga može biti užasno nahvaljena, a da tu knjigu nitko ne želi čitati. Tu su vladali kriteriji nezamjeranja, gdje je bilo normalno okolišati tako da ne kažeš da je knjiga dosadna. I onda nitko živ nije vjerovao tome što piše u novinama i nisi ekipu mogao ni pod prijetnjom sile natjerati da kupi domaću knjigu. Jer, kad čovjek par puta kupi nahvaljenu knjigu koja je dosadna – onda na kraju više uopće ne vjeruje da mi imamo neku književnost za čitanje, nego samo onako za povijest, ono, Marulić i to. To je bilo normalno stanje naše književnosti. To nije bila stvar nekog točno određenog klana koji bi bio na "vlasti", nego klanovskog, cehovskog mentaliteta. To je bio zatvoreni knjiški krug, u kojem si – ako si ušao na neka vrata – mogao figurirati kao "cijenjen pisac", a da te zaista nitko ne čita. To je mnogima pasalo, i mnogi koji danas kukaju oko "snižavanja kriterija" voljeli bi da se stvar vrati na staro, pa da oni budu veliki pisci na račun toga što o njima napišu njihova tri prijatelja koja imaju, navodno, užasno visoke kriterije. Uglavnom, kad se to promijenilo – a to je promijenila kritika – onda su ljudi počeli kupovati domaće knjige i danas imamo "otvorenu" i jaku scenu. Istina, i u toj situaciji može se pojaviti klanovsko zatvaranje. Zato sam u jednom trenutku bio reagirao protiv FAK, jer mi se učinilo da su se iz jednog centra počele dijeliti karte za književni tramvaj. Ne volim kad su samo jedna vrata otvorena. Sve u svemu, na kritici je da onemogućiti klanovsku laž i "zatvaranje" scene. Bilo je teško napraviti "točku preokreta" u

Dario Grgić

Istaknuti književnik i kritičar govori o pisanju književnih kritika, njihovim "posljedicama", značenju *Godina Novih*, klanovima u hrvatskoj književnosti, najdražim knjigama i filmovima, te romanu koji upravo piše

tom smislu. Sad se već stvar više-manje odvija sama po sebi. No, bit će tu uvijek posla – jer u svakoj maloj kulturi elita je uska i sklona međusobnom korumpiranju.

Svi misle da su napisali dobru knjigu

Kako se to odražava na tvoje pisanje? Odnosno, pucaju li poznanstva nakon što objaviš kritiku? Ili ima i onih koji izdrže drukčiji pogled na vlastito stvaralaštvo?

– Puklo je masu poznanstava, pa i poneko prijateljstvo. Što se može, to je dio posla. Dovoljno je da nekoga malo

"načmeš" i taj te drukčije gleda, a što da radiš: ne možeš pisati u novinama tako da nekoga gladiš. Nema toga tko voli da ga se izkritizira. Svi misle da su napisali dobru knjigu, inače je ne bi objavili. Čovjek se srodi sa svojom knjigom. To su njegove misli. I kad tebi to ne valja, teško je stvar ne doživjeti osobno. Ja to razumijem. Je, ima ih koji su prošli test, poput Nuhanovića, ili Ferića, ili Baretića... Špotanje i kritika s dosta zamjerki može "proći" kod tolerantnijih – iako kod većine ne prolazi ni to – ali kad nekome napišeš baš pravu negativnu kritiku – onda tu

razgovor

Volim kad pisac brzo misli, kad iznenađuje. Sve je pitanje stila, s tim da stil nije nešto odvojeno od mišljenja. Neki naši pisci, pa i određeni književni krugovi, misle da stil služi tome da prikrije manjak misli, ali to nije stil, to je ništa

više nema pomoći. Jednostavno vidiš da te taj "ćeka" da objaviš knjigu, ili napišeš scenarij, pa da se uzvrati udarac. Neki su tu svoju misiju već ispunili, i to uspješno.

Uzori, danas? Ne iz mladosti, nego sad? Djeluje li tko na tebe tako?

– Stalno nešto djeluje. Uvijek nešto novo vidiš i nekako usvojiš, ali – nisu to oni utjecaji u smislu da mi netko otvara cijeli "koncept", način pisanja i gledanja.

Svakom sam sugovorniku uvalio jedno do dva spomenarska pitanja, činilo mi se da bi kroz odgovore mogla na vidjelo doći specifična estetika mojih sugovornika, pa evo i tebi je-dnog do dva: pet dragih knjiga i zašto baš te?

– Evo, recimo: *Gubitnik* ili *Stari majstori* Thomasa Bernharda – taj njegov ultra pesimizam mi je duhovit, to je neki spoj očaja i zabave koji je meni smiješan. Sad čitam Flannery O'Connor, *Sve što raste mora se sastati*, remek-djelo. U tih pet mogao bi i neki Carver. I, recimo, Kunderino *Neznanje*. I Kertészov *Čovjek bez sudbine*.

Pet filmova?

– Ima taj film, zaboravio sam kako se zove, di neki piloti padnu u Pariz, i onda ih oni skrivaju u kombiju, ne, ne, po nekim samostanima... Dobro, taj je tu za ilustraciju kako pamtim filmove. Stvarno mi je dobar onaj od Jarmuscha kad onome dođe rođakinja iz Mađarske u posjetu... Pa *Kratki rezovi* od Altmana, po Carveru, pa onda *Čovjek kojeg nije bilo* od braće Coen, pa *100 minuta slave*, normalno.

Scena je ipak otvorena

Stigneš li čitati još nešto osim tekuće robe?

– Da. Poeziju, filozofiju, novine, oglase. Trudim se što manje gledati televiziju.

Pišeš roman, pisao si poeziju, dramu, kratku priču. Radi li se tu o evoluciji – svi napišu pjesmu, jednom je rekao Malcolm Lowry, ali malo tko roman?

– Pa valjda je neka evolucija, barem u radnom smislu, jer roman je puno veći rad, s puno više discipline.

Neću te tupiti pitanjima kada bi ga objavio, ali me zanima koji su te spisateljski problemi posebno namučili, gdje si prolio najviše znoja?

– Ma, svugdje. Meni ništa ne ide lako. Mora mi se sviđati sve to što napišem. Oko toga se najviše mučim. Mora mi se sviđati i kad sam trijezan i kad dođem izvana nakon pet piva. Ponekad tako dođem i krenem čitati taj svoj roman. Samo označavam: ovo je dosadno, patetično, dugo – to sve treba izbaciti... Tad najviše kratim.

Kako se zove roman?

– *Naš čovjek na terenu*. Ima svega: i "elite" i terenske priče.

Ex-yu književnost, oprostite što te to tako pitam, ali koga bi izdvojio?

– Arsenijevićev roman *U potpalublju* mi je tada, devedesetih, iako sam ga čitao sa zakašnjenjem, ostavio poseban dojam: ne da je remek-djelo, ali sigurno da je "uhvatio" nešto. Otad kod Srba, ništa mi se nije primilo. Iz Bosne: Samardžićev roman *Šumski dub*. Iz Crne Gore, Nikolaidis, roman *Mimesis* – književno ne baš savršena, ali zabavno radikalna knjiga. Iz Slovenije, ne znam, tamo baš imam frendove – a najveći i najgori je Dušan Čater. Među našima mi je gušt izdvojiti *Kino Lika* Damira Karakaša, knjigu o kojoj kao kritičar nikad nisam pisao, jer sam je na neki način otkrio, uredio je i kladio se na nju kad tog Karakaša nitko nije zarezivao 2 posto – nisu ga uzeli među pet za *Jutarnji*, niti je dobio ikakvu nagradu, selektori FAK-a tvrdili su da su to "amaterske priče", a sad, pet godina poslije, evo, knjiga živi kao kult, imali smo tri izdanja, a snima se i film. Drago mi je kad se tako netko pojavi iz drugog plana i u dugom finišu iznenadi napuhane favorite. Dakle, scena je ipak otvorena, a klanovi se mogu slikati. ■

4. FESTIVAL PRVIH / Tema: mine
18. listopada – 18. studenog 2006.
www.studio-artless.hr

18. listopada 2006.

Trg kralja Tomislava
 (iza Umjetničkog paviljona)
 11.30
 Konferencija za tisak

18. listopada 2006.

Trg kralja Tomislava
 (iza Umjetničkog paviljona)
 12.00 sati
 Pokazna vježba pružanja prve pomoći stradalima na minskom polju
 Sudjeluju: službenici protueksplozijske zaštite MUP-a, pirotehničari Hrvatskog centra za razminiranje, Hrvatski Crveni križ, Norveška narodna pomoć (program za protuminsko djelovanje u RH), Udruga Bembo, Kristijan Kiki Ugrina, Ivanka Mazurkijević

24. listopada 2006.

Galerija Nova, Teslina 7
 19.30 sati

Izložba: Oprez, mine!

Odabrani radovi prijavljeni na natječaj 4. Festivala prvih i gosti (izložba je otvorena do 18. listopada)

25. – 28. listopada 2006.

Galerija SC, Savska 25

Radionice za žrtve mina (glazbene, fotografske, računalne); koncerti, filmovi

25. – 27. listopada 2006.

Mala dvorana ITD, Savska 25
 Kazalište, film, razgovor

U programu sudjeluju: glazbenici Zdenko Franjić/Slušaj najglasnije, Lou Profa, Damir Avdić (BiH), Zabranjeno pušenje; Udruga Dlan s predstavom Ruke koje plaču, Bembo i prijatelji; Dragan Vuković iz OKC Abrašević, Mostar; filmovi: Oči u magli, Nina i Jadranka Pongraca te Prva plata, Alana Drljevića (BiH) i drugi.

Natječaj za prijam radova otvoren je do 10. listopada 2006.!!!

MINE

Ideja karnevala između stvarnosti i utopije

Igor Bezinović

Utopijski potencijal karnevala u današnjem je svijetu inspiracija za nove društvene pokrete. Ponekad se čini da je samo u karnevalskom veselju moguće osjetiti jačinu kolektivnog identiteta i stvaranje otpora postojećim porocima

Svijet koji nas okružuje nerijetko tumačimo i razumijemo na crno-bijeli način. Mi djelujemo, gradimo naše stavove i međuljudske odnose ovisno o tome je li svijet za nas prevladavajuće crn ili bijel. Crno-bijeli, dihotomni pristup svijetu nije karakterističan samo za tumačenje svijeta prosječnoga čovjeka, već ga nerijetko srećemo u intelektualnim krugovima, u razrađenim teorijama čovjeka i društva. Vjerojatno najistaknutije dihotomno sagledavanje čovjeka i društva jest Nietzscheova podjela ljudske prirode na apolonski i dionizijski nagon. S jedne strane potreba čovjeka za odmjenjenim, svjesnim i predvidljivim, a s druge potreba za raskalašenim, afektivnim i spontanom. Zanima nas upravo ideja cijelog društva koji svijet i život vidi veselim i vedrim te djeluje u skladu s tim dugotrajnim pozitivnim raspoloženjem. Taj splet osjećaja, vezan uz općeniti životni optimizam, potrebu za rasonodom, promjenom i igrom vezan je uz ideju karnevala, ideju koja se zasniva na stvarnosti, na konkretnim historijskim činjenicama, ali koja ima znatno širi i potencijalno utopijski smisao.

Na što sve mislimo kada u svakodnevnom životu govorimo o karnevalu? Broj konotacija zaista je velik i ukazuje na širinu i nepreciznost pojma te na mnoštvo raznolikih značenja i asocijacija. Što je zajedničko homoseksualnim transvestitima na venecijanskim ulicama u četrnaestom stoljeću, halubjanskim zvončarima koji se odjeveni u životinjske kože nekontrolirano zabijaju jedni u druge u riječkoj karnevalskoj povorci i čuvenoj karnevalskoj izradi kobasice težine 200 kilograma 1583. u Königsbergu? U kojoj su vezi ta zbivanja s polugolim mulatkinjama plesačicama i siromašnim plesačima sambe u Rio de Janeiru ili sa srednjovjekovnim kmetovima koji su živjeli za karnevalski dio godine?

Riječ "karneval" ne koristi se, naravno, samo u kontekstu raskalašenog razdoblja u godini uoči vjerničkoga posta. Ona je s vremenom postala primjenjivana na cijeli niz zaigranih i vedrih kolektivnih zbivanja, kao što su, na primjer, beogradske kolektivne protestne šetnje 1997. ili antiglobalistički prosvjedi nakon Genove. Greil Marcus u djelu *Lipstic Traces* čak pronalazi vezu između naizgled nepovezanih pojava kao što su dadaistički Cabaret Voltaire, situacionistički pokret i počeci punka. Veza je, naravno, u radosnom libertinstvu karakterističnom za karnevalsko razdoblje.

Najšire moguće određenje karnevala bilo bi to da se on odnosi na onaj pozitivni (bijeli) dio crno-bijelog spektra kojim promatramo naše živote. Međutim, "karneval" je i teorijski pojam društveno-humanističkih znanosti, te je njegovo značenje moguće preciznije odrediti.

Karneval kao terminus technicus

Odrediti mjesto i vrijeme nastanka mnogih termina društveno-humanističkih znanosti nije jednostavno, a katkada nije niti moguće. Međutim, kanonski je podatak da termin "karnevala" jednoznačno vezujemo uz jednog autora i jedno djelo: djelo Mihaila Bahtina *Stvaralaštvo Francoisa Rabelaisa i narodna kultura srednjeg vijeka i renesanse* objavljeno 1965., a napisano trideset godina prije u staljinističkom režimu. Glavna ideja Bahtinovih analiza jest prepoznavanje karnevala kao bitne pojave na osnovu koje je moguće analizirati umjetnička djela raznih razdoblja te objasniti specifične književne žanrove.

Razumljivo je postaviti pitanje zašto bi termin nastao u sklopu teorije književnih žanrova uopće bio bitan za stvaranje globalne slike svijeta? Karneval je za Bahtina specifično raspoloženje, mentalitet, stanje svijesti, način života ili princip življenja. Osim u srednjovjekovno-renesansnim obrednim svetkovinama, on karneval prepoznaje i u književnim smjehovnim djelima te u slobodnom uličnom govoru. Služeći se, dakle, mnogim empirijskim pojavama, Bahtin rekonstruira kolektivno-nesvjesni princip karnevala, on otkriva malo izučavano područje kulture prosječnog čovjeka, čovjeka koji je svoje djelovanje zasnivao na svemu samo ne na smirenosti i umjerenosti: "Karneval je drugi život naroda, organiziran na principu smijeha. To je njegov praznički život".

Praznički život posljedica je univerzalnog rušenja normi, izokretanja hijerarhije i kršenja zabrana. Upravo su to odlike svih pojava koje spadaju pod nazivnik karnevala. Bahtin je ukazao na neki neobično sretan svijet, na svijet u kojem pojedinci osjećaju da djeluju slobodno i ne sputavaju svoje tjelesne potrebe, a istovremeno pripadaju kolektivu koji je u jednakoj mjeri nespontan i veselo, na svijet koji ne poznaje apsolutne krajnosti, već je potpuno ambivalentan. Vrijeme koje Bahtin opisuje vrijeme je relativizma u svim područjima života. U karnevalu svi su u pravu i svi imaju pravo na zabavu.

Termini kroz vrijeme mijenjaju značenja i uz njih se u raznim povijesnim razdobljima vežu različite konotacije, pa se tako u kratkoj povijesti ideje "karnevala" ona počela vezivati uz raznolike oblike vedrog kolektivnog djelovanja, od anarhističkih komunala preko političkih revolucija do uličnih performansa. Međutim, posve je jasno da je Bahtin svoju ideju zasnivao na konkretnom povijesnom razdoblju i na konkretnom Rabelaisovom umjetničkom djelu. Potrebno je, stoga, razmotriti historijski kontekst Bahtinovog karnevala i odvojiti nužne i kontingentne odlike te ideje.

Karneval kao parada opijanja i prežderavanja

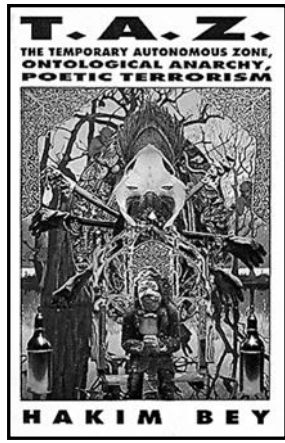
Ideja karnevala kao teorijskog koncepta zasnovana je na historijskim primjerima srednjega vijeka i renesanse. Bez te premise nemoguće je razumjeti bahtinovsku ideju te se javlja opasnost odviše pojednostavljene ili posve krive upotrebe pojma "karnevala". Kako bismo odgovorili na pitanje u kojem je smislu opravdano govoriti o pojavi karnevala u suvremenom, industrijskom društvu, nužno je prvo analizirati odlike srednjovjekovnog karnevala.

Prema Aronu Gureviču, model svijesti srednjovjekovnog čovjeka vidljiv je u njegovom odnosu prema radu, vlasništvu i bogatstvu. Također, nužno je uvijek iznova podsjećati da je riječ o razdoblju nepismenosti, straha od nepoznatih sila, razdoblju bez zajedničkog jezika, država i bez prometne povezanosti. Srednji vijek jest civilizacija rada i sve vezano uz nerad spada u sferu čudnog. Crkveni moral zastupao je ideale siromaštva, poniznosti, asketizma i darežljivosti. S druge strane isticao se viteški

Postojanje ideja kao što su "karneval" ili "privremena autonomna zona" mogu navesti na pomisao da izolirani historijski primjeri tih idealtipova doista postoje. Međutim, historijski primjeri nažalost su redovito bili zasjenjeni crnim dijelom crno-bijelog spektra

esej

ideal "junačke lijenosti", koji ukazuje na nespojiv odnos crkvenog i narodnog morala.

Nametanje stroge radne etike moralo je biti kombinirano s razdobljima nerada, odnosno karnevala. Prosječan čovjek dvije trećine godine provodio je u radu, pritom maštajući o zemaljskom rajju punom hrane, pića, besposličarenja i seksualne slobode ili, pak, o izokrenutoj zemlji obilja – Dembeliji. Nespojivost askeze i rada s jedne strane i hedonizma i raskalašenosti s druge strane, specifična je odlika srednjega vijeka. Dani karnevala zapravo su, po N. Eliasu, bili dani "ekstremnog praznjenja veselja", dani ludila u kojima je svijet izokrenut i postavljen naglavačke. Ti su dani u potpunosti bili drukčiji od dosadne i iscrpljujuće radne svakodnevice, bili su to dani potpune posvećenosti užitku i tjelesnim radostima. Ličnost srednjovjekovnog čovjeka kao da je bila podvojena, jedan dio bio je posvećen moralu crkve i strahu, a drugi moralu kinizma, odnosno samouvjerenog slobodnog veselja.

Priroda tog "ekstremnog praznjenja veselja", o kojem govori Elias, ukazuje na dvojaku funkciju karnevala. Iako dane karnevala karakteriziraju osjećaji prevrata i historijske smjene, oni u načelu nisu doveli do stvarnih političkih promjena. Srednjovjekovnom je čovjeku bilo nezamislivo da razdoblje radosnog smijeha dominira razdobljem rada. Osim oslobađajućih aspekata karnevala, nužno je ukazati i na karneval kao sredstvo obrazovane elite, odnosno plemstva i Crkve. Za njih je karneval bio razdoblje "ispušnog ventila", razdoblje kontrole neobrazovane mase koja je omogućavala lakše upravljanje u razdobljima rada. Stvarna opasnost da raskalašena pijana masa sruši poredak i nije postojala.

Bahtinovska ideja karnevala neodvojiva je od ideje rada te svijet karnevala postoji samo kao izokrenuti svijet rada. Iako je ljudima u razdoblju karnevala strujao osjećaj nespontanosti, oni su većinu svog života ipak ostajali sputani prvenstveno svojim strahovima i navikama. Pitanje je može li ideja karnevala zasnovana na tom specifičnom razdoblju biti primjenjiva i na ostala razdoblja povijesti.

Zaigrano pijanstvo kao bitna ljudska osobina?

Što se događa s karnevalom nakon srednjeg vijeka i renesanse? U svakom slučaju, povijesni kontekst bahtinovske ideje karnevala značajno se mijenja, a time se i riječ "karneval" počinje koristiti u drugom smislu. Međutim, Bahtin inzistira da je "prazničko-karnevalsko načelo, zapravo, neuništivo". Karneval se mijenja, ali načelo kar-

nevalizacije bitna je ljudska osobina. Drugim riječima, po Bahtinu u svakom čovjeku postoji neuništivi dionizijski nagon, u svakom čovjeku čuči zaigrani pijanac.

Od 17. stoljeća nadalje prazničko načelo znatno slabi i mijenja se i Bahtin je toga svjestan. Proizvodi se standardiziraju i komercijaliziraju, dešava se trgovačka revolucija te bogatstvo, vlasništvo i poduzetništvo postaju nove društvene vrijednosti. Tiskanjem knjiga događa se i drastičan porast pismenosti. Društvo se sekularizira i politizira. Karneval prestaje biti vrijeme slobode, prestaje biti mjesto iskazivanja dionizijskog nagona i postaje svakodnevna, institucionalizirana i ne baš posebna pojava. Iako nestaje karneval kao kolektivno zbivanje opipljivo povjesničarima, prema nekima on ne nestaje u potpunosti, nego biva fragmentiran, marginaliziran, sublimiran te dolazi do njegove represije (teza kulturologa P. Stallybrassa i A. Whitea).

U kojem smislu treba govoriti o karnevalu nakon njegove represije? Je li karneval ideja primjenjiva isključivo na jedan historijski period ili se odnosi na ljudski rod? Kada govorimo o karnevalskom raspoloženju na ulicama Pariza 1968. ili karnevalskoj atmosferi u europskim skvotovima, ne govorimo o dugoočekivanom razdoblju nerada, prežderavanja i opijanja karakterističnom za srednji vijek. Međutim, pojam karnevala nije besmisleno koristiti u tim slučajevima, nego treba razumjeti njegovo univerzalno značenje. Uzroci i posljedice suvremenog "karnevala" znatno su različiti od uzroka i posljedica bahtinovskog karnevala. Što im je, onda, zajedničko?

Za Bahtina je karnevalski način života urođena ljudska potreba: "praznik veoma je važna prvobitna forma ljudske kulture". Ljudska kultura ima korijen u prazničkom raspoloženju i neiskorjenjiva želja za slobodnim provođenjem vremena osnova je ljudskog djelovanja. Prema čuvenoj teoriji J. Huizinge, igra je djelovanje koje se razlikuje od dosadne svakodnevice, koje nas u potpunosti obuzima, koje je neplanirano, koje nije svrhovito niti posebno korisno. Uvođenjem ideja praznika ili igre u analizu svijeta koji nas okružuje stvaramo posve drugi pogled na vlastiti život, pogled prema kojem je igra preduvjet za nastanak čovjeku karakterističnog načina života: "kultura nastaje u igri". U svakoj manifestaciji prazničkog raspoloženja pronalazimo karnevalski nagon kao izvorni impuls.

Ekskurs: Veselje i nasilje

Da, sve bi bilo lijepo da nema onog tmurnog osjećaja nesigurnosti što prožimlje sve ukolo: i ljude i stvari.
Viktor Car Emin, *Danuncijada*

Primjer koji možda najbolje pokazuje u kakve nevolje može zapasti teoretičar koji govori o prazničkoj atmosferi društva jest primjer Hakima Beya iznesen u eseju *Privremene autonomne zone*. S obzirom na golemu popularnost autora u takozvanim pop-anarhističkim krugovima, s obzirom na čestu citiranost tog eseja i s obzirom na popularnost termina "privremena autonomna zona" bitno je predstaviti nekoliko teza koje upozoravaju na neodrživost njegove ideje. Beyev esej možda je odviše laka meta, ali ona sjajno pokazuje na koji način teorije prazničkog raspoloženja mogu navoditi na falsificiranje povijesnih činjenica. Iako se Bey ne koristi bahtinovskim pojmom karnevala on nesumnjivo govori o društvenom ustroju vođenom idejom karnevalske atmosfere.

U navedenom eseju u poglavlju *Glazba kao organizacijski princip* Bey predstavlja poznati povijesni slučaj, bizarni D'Annunzijevo pothvat osvajanja grada Rijeke, kao primjer "možda vrlo blizak prvoj modernoj privremenoj autonomnoj zoni". Podsjetimo, talijanski pjesnik 12. rujna 1919. preuzeo je vlast nad Rijekom, protivući se Londonskom i Versailleskom sporazumu, želeći pripojiti Rijeku Italiji. Iako pomirljiva Italija nije bila sklona toj ideji, D'Annunzio uz pomoć svoje, gotovo privatne vojske preuzima vlast nad gradom u kojem ostaje dok ga talijanska ratna mornarica iz njega nije vojnom silom istjerala krajem 1920. i početkom 1921. U tom kratkom i neopisivo zanimljivom razdoblju D'Annunzio je oko sebe okupio skupinu ekscentrika koji su željeli od "Slobodne države Rijeke" stvoriti prvu avangardno orijentiranu kozmopolitsku državu, kojoj su blagoslov dali čak i avangardni umjetnik R. Huelsenbeck u ime berlinskog Dada pokreta i osnivač futurizma T. Marinetti, koji je i posjetio grad.

Godina dana koju je D'Annunzio proveo u Rijeci imala je mnoge značajke prazničkog raspoloženja, zbog čega Bey u njoj vidi "intenziviranje svakodnevnog života". Ustav "Slobodne države Rijeke" napisao je anarhosindikalist Alceste de Ambris te je u njemu stajalo da je glazba organizacijski princip države. Rijeke

je nazivana "gradom života" ili "lukom ljubavi" i u njoj je svaki dan bio posvećen kršenju rutine. Ujutro bi D'Annunzio sa svog balkona ljudima čitao poeziju, a večernja "atmosfera di festa" bila bi najavljuvana trubama *ardita*. Osvajaci Rijeke borili su se protiv seksualnog morala, za slobodu odijevanja (nudizam) i općenito za slobodu ljudskog duha. Osim svakodnevnog opijanja i orgijanja, "Slobodna država Rijeke" ostala je zapamćena i po šalama koje su zabavljale D'Annunzijeve legionare (npr. krađa konja od talijanske vojske, provokativni letovi iznad Rima ili planiranje otmice D'Annunzijeve partnerice). U svakom slučaju, projekt slobodne države imao je mnogo elemenata slobodarskog veselja i Bey su bili bitni upravo ti praznički elementi države.

Život u Rijeci u tom kratkom razdoblju doista je bio orijentiran na zabave i užitke. Međutim, kao što je prije isticano, ideja karnevala koju Bey prepoznaje u Rijeci bila je praćena nimalo karnevalskim nuspojavama. Država je bila financirana piratskim pljačkama brodova, a građani su često štrajkali. Unatoč borbi za slobodu odijevanja, postojao je ured za cenzuru. Osnovni motiv dolaska u Rijeku nipošto nije bio zabava, nego nacionalističke pretenzije. D'Annunzijevi vojnici bili su mahom oslobođeni militantni zatvorenici, a prema njemu su se idolatrijski odnosili. Unatoč anarhosindikalističkom ustavu i borbi za prava potlačenih naroda, vojnici su se nerijetko izivljavali nad slavenskim stanovništvom, uništavajući im imovinu (pogled hrvatskog stanovništva Rijeke slikovito je prikazan u romanu *Danuncijada* Viktora Cara Emina).

Pri isticanju primjera privremene autonomne zone Bey je, dakle, trebao biti znatno oprezniji. Inspirirana njegovom idejom, talijanska povjesničarka Claudia Salaris napisala je knjigu posvećenu elementima zabave u D'Annunzijevoj državi, također ignorirajući širi povijesni kontekst. Ta je ideja, razumljivo, naišla na oštre kritike: iako je riječ o autentičnim činjenicama, one su istovremeno nebitne ako se u obzir uzme širi kontekst. Za većinu povjesničara "Slobodna država Rijeke" jest i dalje tvorevina koja je udarila temelje fašizmu, unatoč njezinim karnevalskim elementima.

U srednjem vijeku svijet je bio podijeljen na svijet mukotrpnog rada i svijet karnevala. Svijet "Slobodne države Rijeke" moguće je shvatiti pomoću karnevalskog ugodaja autonomne zone s jedne strane i protofašističkog ekspanzionističkog naboja s druge. Postojanje ideja kao što su "karneval" ili "privremena autonomna zona" mogu navesti na pomisao da izolirani historijski primjeri tih idealtipova doista postoje. Međutim, historijski primjeri na žalost su redovito bili zasjenjeni crnim dijelom crno-bijelog spektra.

Mogućnost vesele svakodnevice?

Ideja karnevala iznikla je iz proučavanja vidljivih aspekata opuštenog i raskalašenog ponašanja u razdobljima nerada u srednjem vijeku. Specifični oblici ponašanja javljali su se istovremeno u točno određenom dijelu godine. Bahtin je zaključio da se radi o pojavama koje mogu biti objedinjene jednim pojmom, pojmom karnevala. Nakon što je vrijeme prestalo biti razumijevano isključivo kao radno ili neradno, s historijske pozornice nestao je i karneval. Ideja karnevala se, međutim, nastavlja koristiti, zahvaljujući pretpostavci da se pojam "karneval" odnosi na neuništiv i univerzalan dionizijski nagon.

Ideja o mogućnosti trajne kolektivne afirmacije dionizijskog nagona, odnosno ideja o vječno zaigranoj zajednici veseljaka zasigurno je utopijska. "Karneval" možda i nije primjeren naziv za tu utopiju, ali će pojam karnevala svejedno uvijek ostati višeznačan. Gledajući historijske primjere karnevala, mi maštamo o nekom boljem i zanimljivijem svijetu, nadajući se da bi ovaj svijet mogao postati takvim. Bitan je upravo taj karneval koji nastaje u ljudskoj mašti. Karneval je, po Bahtinu, "privremeno stupanje u utopijsko carstvo univerzalnosti, slobode, jednakosti i blagostanja". Taj utopijski potencijal karnevala u današnjem je svijetu inspiracija za nove društvene pokrete. Ponekad se čini da je samo u karnevalskom veselju moguće osjetiti jačinu kolektivnog identiteta i stvaranje otpora postojećim porocima.

Prema A. N. Whiteheadu, povijest ideja jest povijest pogrešnih ideja. Zasigurno je ideja karnevala u mnogim aspektima nejasna, preširoka, odviše utemeljena na intuiciji i nadi. Karneval doista postoji i to na specifičan način: istovremeno u obliku nagona, u obliku utopijskog načela i u obliku vidljivih karnevalskih crtica života. Ideja karnevala podsjeća nas da je drukčiji svijet moguć i budi nadu da zajednicu možemo oblikovati u smjeru utopije karnevala. U najmanju ruku, razmišljanjem o vesele svakodnevici naša svakodnevica postaje veselija. ▀

Mirsad Ćeman i Rajko Vasić

Ponovna inventura Bosne

Gospodine Vasiću, vaša stranke i njen predsjednik i premijer Republike Srpske Milorad Dodik u posljednje vrijeme su u nekoliko navrata istakli da je budućnost Bosne i Hercegovine u federalnom uređenju i da Republika Srpska treba da bude federalna jedinica. Zbog čega smatrate da Bosnu i Hercegovinu treba organizovati kao federaciju?

– **Rajko Vasić:** Bosna i Hercegovina ne može da bude unitarna i centralizovana država, ne može da bude država na principu jedan čovjek – jedan glas, zbog toga što u njoj žive Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Svi ti narodi imaju i neke svoje veze sa teritorijama i ljudima izvan Bosne i Hercegovine, i to se mora prihvatiti kao prirodna, viševjekovna činjenica. Bosna i Hercegovina ne može da bude jedan kroz jedan, ona mora biti jedan kroz tri. Ona mora biti kuća za sve narode koji u njoj žive, ali i garancija njihovog opstanka. Svjedoci smo, nažalost, u posljednja dva rata – jednom svjetskom i jednom našem lokalnom, luđačkom – da su na sceni bile sile koje su htjele da nanese zlo narodima kao kolektivitetima. Otuda strahovi koji se vuku kroz istoriju i to moramo uzeti u obzir. To nimalo ne umanjuje razloge za opstanak Bosne i Hercegovine. Nimalo ne krnji njene temelje. U opisu uređenja Bosne i Hercegovine ne mora da stoji riječ federalna, možda je primjereniji izraz decentralizacija. To je prirodnija odjeca za Bosnu i Hercegovinu od unitarističke i centralizovane.

BiH – stvarna ili fantomska država

– **Mirsad Ćeman:** Mi smo protiv ideje o federalizaciji Bosne i Hercegovine jer bi to značilo da su federalne jedinice države, a mi ne prihvatamo da administrativno-teritorijalni nivoi, kakvi su današnji entiteti ili kantoni, imaju bilo kakve prerogative nezavisne države. Mislim da je potpuno neutemeljena ocjena da nasuprot težnji za federalizacijom stoji želja za nekakvom unitarnom Bosnom i Hercegovinom. Ni Stranka demokratske akcije, niti bilo koji drugi ozbiljniji politički faktori u Bosni i Hercegovini nikada nisu težili ka unitarnoj državi po sistemu jedan čovjek – jedan glas.

– **Rajko Vasić:** Ne treba gledati na političku opciju decentralizacije kao na skrnavljenje države Bosne i

Hercegovine. Uostalom, Bosna i Hercegovina nikada nije ni bila država. Mislim da Bosna i Hercegovina kao država postoji samo u glavama unitarista i centralista. Prema tome, ono što nije postojalo i što ne postoji nije moguće ni skrnjaviti. Bosna i Hercegovina je tek poslije rata na neki način postala država.

– **Mirsad Ćeman:** Nevjerovatno je, gospodine Vasiću, da vi kao građanin Bosne i Hercegovine kažete da Bosna i Hercegovina nije postojala kao država. Ja znam u čiju korist se takve konstatacije izriču – u korist velikodržavnih projekata iz susjedstva. Međutim, nemojte zaboraviti da su i naši susjedi, države nastale raspadom SFRJ, isto tako u jednom trenutku imali diskontinuitet svoje državnosti, ali niko im ne osporava pravo da ponovo uspostave kontinuiteta. Zašto bi Bosna i Hercegovina, a nesporno je da je bila država, čak i duže nego neke susjedne države, imala manje prava svojih susjeda na svoju revitalizaciju i ponovnu uspostavu uspostavu svoje države?

– **Rajko Vasić:** Niko ne spori da Bosna i Hercegovina postoji kao država. Uostalom, ona je međunarodno priznata. Mi samo govorimo o različitim načinima uređenja. A znamo i vi i ja koliko su drug Tito i drug Branko (Mikulić) dozvoljavali da se bude država.

– **Mirsad Ćeman:** To isto možemo reći i za Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Makedoniju i Crnu Goru.

– **Rajko Vasić:** Bilo je države onoliko koliko su oni htjeli, odnosno koliko je Branko ulizički htio to da prikaže drugu Titu i Centralnom komitetu. Prema tome, nemojte pričati te priče da je Bosna i Hercegovina bila država.

– **Mirsad Ćeman:** Kako nije? Pročitajte Ustav iz 1974. godine.

– **Rajko Vasić:** Mislim da nije tačno da su entiteti posljedica rata, posljedica pokušaja skrnavljenja i degradacije bosanskohercegovačkog društva i države, barem što se tiče Republike Srpske. Republika Srpska je nastala prije nego to je došlo do zločina, prije nego što je došlo do Dejtonskog mirovnog sporazuma. Republika Srpska je činjenica, nije posljedica. To što Federacija Bosne i Hercegovine ni u kom smislu ne djeluje ni kao entitet, ni kao teritorijalna organizacija, ni kao zajednica dva naroda, ne

Omer Karabeg

Treba li Bosna i Hercegovina biti federacija u emisiji Most Radija Slobodna Evropa razgovarala su dvojica visokopozicioniranih bosanskohercegovačkih političara: Mirsad Ćeman, član Predsjedništva Stranke demokratske akcije, najjače političke stranke u Federaciji BiH, i Rajko Vasić, član Glavnog odbora Stranke nezavisnih socijaldemokrata, najjače stranke u Republici Srpskoj

može da ima uticaja na položaj Republike Srpske.

Ekskluzivitet jednog naroda

– **Mirsad Ćeman:** Federacija Bosne i Hercegovine nije zajednica dva već tri naroda jer su i Bošnjaci i Srbi i Hrvati konstitutivni narodi u Federaciji. Tako je i u Republici Srpskoj. Vi dobro znate da je to odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Problem je u tome što vi želite da Republika Srpska bude ekskluzivna teritorija samo jednog naroda – srpskog.

– **Rajko Vasić:** Ne tražimo mi ništa ni za jedan narod. Mi svakoga živog pozivamo, pa smo pozvali i gospodina Sulejmana Tihića da, ukoliko mu se ne sviđa koncept Bosne i Hercegovine koji mi nudimo, dođe u Republiku Srpsku i sam se uvjeri kako to izgleda. Biće gospodin čovjek, imaće sva prava, neće mu niko ništa reći. Ali da vam kažem, u Federaciji Bosne i Hercegovine danas živi samo 35.000 Srba, ne više. Ne kažem da je bolja situacija sa Hrvatima i Bošnjacima u Republici Srpskoj. To su činjenice. Stranka nezavisnih socijaldemokrata ništa ne zagovara, ništa ne traži, mi samo vršimo inventuru Bosne i Hercegovine.

– **Mirsad Ćeman:** Zašto biste vi vršili inventuru nakon što je stranka, čiji ste vi rival – Srpska demokratska stranka – vodila kampanju protiv povratka? Ako ste vi drukčiji od njih, kao što stalno tvrdite, zašto se ne zalažete za obnovu nacionalne strukture teritorija Bosne i Hercegovine umjesto da podržavate one koji kažu ostanite tu gdje jeste da bi se etnička slika, koja je iznuđena ratom, cementirala? Zašto ne biste prihvatili da se promijeni naziv vašeg entiteta? Zašto tako grčevito branite naziv Republika Srpska, ako želite, kao što tvrdite, da se Bošnjaci i Hrvati vraćaju? Njima, očito,

taj naziv smeta. Ne smetaju im naravno Srbi, već im smeta prizvuk ekskluziviteta.

– **Rajko Vasić:** Kada slušam neke agresivne političare, čini mi se da ćemo vrlo brzo doći do toga da im i Srbi smetaju. Ako stalno slušamo poruke da oni kojima se ne sviđa Bosna i Hercegovina, onakva kakvu su je neki zamislili, mogu da idu, tu se onda više ne radi o imenu Republike Srpske nego o opstanku Srba. Ako Reis kaže: "Mi smo Turci", zna se kakva je to poruka.

– **Mirsad Ćeman:** Aludirate na izjavu mog predsjednika Tihića, koji, naravno, uopće nije rekao to što mu vi pripisujete. On je rekao da Bosna i Hercegovina treba da bude država svih njenih građana i, ako neko ne može prihvatiti tu činjenicu, onda mu, možda, preostaje da traži ambijent u kojem neće biti iritiran zajedničkim življenjem.

Referendum iz rukava

– **Rajko Vasić:** Mi ne želimo da prihvatimo ni kao poziv, ni kao alternativu, ni kao prijetnju, da jedan narod ide nekud iz Bosne i Hercegovine. Ali isto tako ne želimo ni da cijepamo Bosnu i Hercegovinu. Naša priča o referendumu nije priča o otcjepljenju, o pripajanju Srbiji, o ostvarivanju miloševićevske politike velikosrpskih budala koje su htjele velikosrpske teritorije. To je samo pokušaj da se na demokratski način rješavaju problemi koji očito postoje u Bosni i Hercegovini. Ne želimo da se Srbi u Bosni i Hercegovini svedu na nivo procenta Srba u Hrvatskoj ili na nivo procenta Hrvata u Bosni i Hercegovini, što je tragično. Jer, Hrvati u Bosni i Hercegovini su prepolovljeni, a možda i više od toga.

– **Mirsad Ćeman:** Ko kaže da bi se Srbi sveli na taj procent? Zašto uopće smatrati da je teritorijalizacija jedini garant za opstanak naroda u Bosni i Hercegovini. Svaki pedalj Bosne i Hercegovine treba da pripada svim njenim narodima, a ne da postoje ekskluzivne teritorije samo za pojedine narode.

– **Rajko Vasić:** Teritorijalizacija kolektiviteta, teritorijalizacija nacije je jedini način zaštite nacionalnog osjećanja koji je pronađen od stare Grčke do danas. Boljeg načina nema.

– **Mirsad Ćeman:** Niste u pravu. Ima višenacionalnih država koje nisu teritorijalizirane. U Bosni i Hercegovini teri-

razgovor

torijalizacija bi zapravo značila njeno negiranje. Stalno posezanje za referendumima zapravo bi vodilo ka samoopredjeljenju do otcjepljenja.

– **Rajko Vasić:** Ja mislim da je stalno pozivanje na referendum nešto što služi kao baba roga na sarajevskoj baščaršijskoj sećiji kako bi se plašili i Bošnjaci i međunarodna zajednica pričom da Dodik, eto, priprema teren za otcjepljenje i to će biti za mjesec, dva ili tri. Mislim da se ta sintagma o referendumu previše pojednostavljuje upotrebljava.

– **Mirsad Ćeman:** Ne treba je onda uopće ni spominjati. Što ste to spominjali?

– **Rajko Vasić:** To je Dodik pomenuo u jednom intervjuu kao jednu od mogućnosti, vezano za neki upit novinara o Kosovu. A onda je to sarajevska štampa dočekala i razglasila na sva moguća zvona tako da smo i mi bili iznenađeni koliko je to postalo hit tema.

– **Mirsad Ćeman:** Znače onu – koga su guje ujedale i guštera se boji. Zašto uopće dovoditi Bosnu i Hercegovinu u vezu sa statusom Kosova? Jer, mi u Bosni i Hercegovini apsolutno ne možemo utjecati na razvoj događaja na Kosovu, ali možemo urediti svoju kuću i napraviti je funkcionalnom. Možemo napraviti funkcionalnu državu koja će manje koštati od ove sadašnje koja je užasno skupa. Neko hoće da tom užasnom cijenom građanima ogadi Bosnu i Hercegovinu. Nadam se da vam to nije cilj.

Ratne stranke i ratna retorika

– **Rajko Vasić:** Molim vas, 99 posto Srba želi ovakvo uređenje Bosne i Hercegovine i to im ne možete oduzeti pričama o tome da je to skupo. S druge strane, nije samo jeftinoća nešto što drži državu na okupu. Treba pogledati realnost onakvu kakva jeste. Realno je da se u Bosni i Hercegovini narodi mrže. Mi se možemo praviti da to ne vidimo, kao kada nam je u onoj Jugoslaviji Milka Planinc, tadašnji predsjednik vlade, govorila da ima kafe, a mi svi čekamo u redu za kafu, šećer i brašno, međutim to nas ne može izvaditi iz problema u kojem se Bosna i Hercegovina nalazi.

– **Mirsad Ćeman:** Gospodine Vasiću, konsterniran sam vašom tvrdnjom. Ovo što ste sada rekli možda sam mogao očekivati od nekoga iz Srpske demokratske stranke ili od radikala, ali zaista to nisam očekivao od jednog socijaldemokrate. To je dno politike koju zagovarate.

– **Rajko Vasić:** To su činjenice čiju potvrdu imate svakodnevno na fudbalskim utakmicama, na grafitima, u anketama i na drugim mjestima.

– **Mirsad Ćeman:** Možda to upravo rade oni koji su kreirali tezu o mržnji da bi je poduprli. Zašto vi ne pošaljete drugačiju poruku – da narodi u Bosni i

Hercegovini nemaju razloga da se mrže. Hajde da pišemo i da dajemo plaćene oglase o međusobnom poštovanju i uvažavanju, pa ćete vidjeti promjenu klime. Zašto pristajete na takvu tezu?

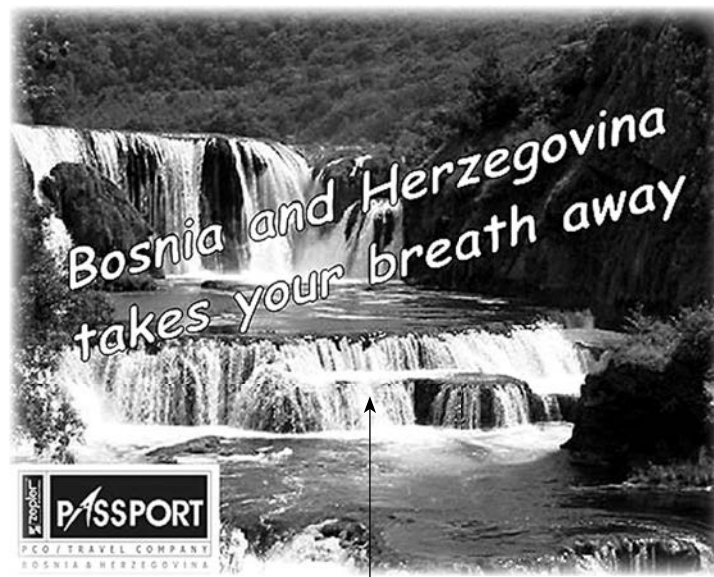
– **Rajko Vasić:** Ja sam spreman, besplatno, godinu dana hodati po Bosni i Hercegovini kao čovjek-sendvič, s oglasom na grudima i leđima, u kome će se propagirati to što vi kažete, ali za promjenu stanja moramo imati kritičnu masu. Na našu nesreću, u Bosni i Hercegovini još uvijek imamo ratne stranke – Srpsku demokratsku stranku, Stranku demokratske akcije i Hrvatsku demokratsku zajednicu. One su jedan od generatora mržnje.

– **Mirsad Ćeman:** U Bosni i Hercegovini nisu problem nacionalne stranke nego nacionalno isključive politike. Jer, dozvolite, vašu stranku, koju vi nazivate socijaldemokratskom, ja doživljam jednako nacionalnom kao i neke druge, s tim što, evo, hoću da vjerujem da iste ciljeve ne biste onako brutalnim metodama ostvarivali. Prema tome, ta priča o nacionalnim strankama ne doprinosi rješavanju problema. Glavni problem su isključive nacionalne politike, a ne narodi u Bosni i Hercegovini i njihovi interesi.

– **Rajko Vasić:** Slažem se, ali nacionalne stranke su bile dobar humus za stvaranje nacionalnih paravojski, nacionalnih agresivnih politike i nacionalnih teritorija. Sjetimo se one čuvene parole Srpske demokratske stranke – prodaj kravu, kupi pušku, ne znam šta je bilo s druge strane. Taj humus je bio predobar i preplodan, pa je na njemu izniklo sve ono što se sada teško može iskorijeniti.

– **Mirsad Ćeman:** Ali, evo, ja bih želio da iz ovog našeg razgovora ode poruka da se može iskorijeniti to što ste vi nazvali mržnjom. Recimo da smo ponosni što smo Bošnjaci, da smo ponosni što smo Srbi, da smo što smo ponosni Hrvati, ali da možemo tražiti model zajedničkog života.

– **Rajko Vasić:** I mi želimo Bosnu i Hercegovinu koja će imati što manje poligona za mržnju. Naša politika je ovakva: ako se mržnja ne može

iskorijeniti za tri ili četiri godine, za jedan mandat, hajde da ne otvaramo nove poligone na kojima će se ta mržnja manifestovati.

Očuvanje Karadžićevih tekovina

Da raščistimo pitanje oko referenduma. Zašto Republika Srpska u posljednje vrijeme insistira na referendumu? Vi ste, gospodine Vasiću, rekli da je povod za izjavu gospodina Dodika o referendumu bilo Kosovo. Međutim, gospodin Dodik je poslije toga rekao da je referendum neizbježan. Da li vi zaista želite referendum o samostalnosti u Republici Srpskoj?

– **Rajko Vasić:** Naša je poruka da, ako u Bosni i Hercegovini nema ravnopravnosti, onda ima samostalnosti. Dakle, tretiramo referendum isključivo kao jednu demokratsku, evropsku alatku. Ne kažemo da to postoji u ustavu kao mogućnost, ne kažemo da je to realna opcija za godinu, dvije, pet ili deset, o tim stvarima uopšte ne raspravljamo, ali kažemo da je to jedna demokratska, evropska, civilizacijska alatka za garanciju sigurnosti i opstanka Srba u Bosni i Hercegovini. Uopšte nismo isključivi, uopšte ne govorimo o referendumu kao o načinu za odlazak iz Bosne i Hercegovine, to nam nije ni na kraj pameti. Pripajanje Srbiji je posljednja stvar koju bismo zagovarali.

Da li to znači da biste referendum organizovali samo u

slučaju da bude ugrožena ravnopravnost srpskog naroda?

– **Rajko Vasić:** Da, ništa drugo. Mi ne želimo da razbijamo Bosnu i Hercegovinu. Jer, šta bi bila posljedica razbijanja? Rat. Šta će nam to?

– **Mirsad Ćeman:** Bojim se da je pozadina čitave ove priče o referendumu zapravo jedna vrsta indirektno prijetnje – ako vi ne pristanete na model koji će značiti očuvanje Karadžićevih tekovina iz prošloga rata, onda mi idemo svojim putem.

– **Rajko Vasić:** Republika Srpska nije Karadžićeva tekovina. Karadžićeva tekovina su zločini i kriminalizacija Srba. Karadžićev koncept je kriminalizovana odbrana srpstva. To ne možete vezati za Republiku Srpsku i za Srbe. Karadžić je je zlo srpskog naroda. Stranka nezavisnih socijaldemokrata ne može prihvatiti da je Republika Srpska genocidna i zločinačka tvorevina i da je neko izvršio agresiju na Bosnu i Hercegovinu, kao da u njoj nije bilo Srba. Mi taj teret ne želimo da vučemo sa sobom.

Da se vratimo početku emisije. Bosna i Hercegovina – federacija, da ili ne? Ako bi bila federacija, gospodine Vasiću, za šta se vi zalazete, da li to znači da bi trebalo da ima tri federalne jedinice – srpsku, hrvatsku i bošnjačku?

– **Rajko Vasić:** Ovo što ću sada reći ne govorim u ime svoje stranke. U svojim knjigama i tekstovima, nezavisno od svoje partije, ja sam se zalagao za treći entitet kao instrument, ne secesije i podjele Bosne i Hercegovine, već lakšeg razgovora i dogovora. Ako hrvatski član Predsjedništva Bosne i Hercegovine kaže da su Hrvati u Bosni i Hercegovini podcijenjeni i izvan igre, to ne može biti normalna država. Moramo pronaći neke poluge za razgovor. Inače, nećemo doći ni do kakvog rješenja.

– **Mirsad Ćeman:** Ja sam, naravno, protiv trećeg entiteta iz razloga koje sam već naveo. Ja sam za Bosnu i Hercegovinu kao decentraliziranu državu. Mi smo i u našem političkom programu, pošto ja govorim u ime Stranke demokratske akcije, to formulisali kao "zemlju multietničkih regija i lokalne samouprave prema evropskim

standardima". Čvrsto sam uvjeren da je moguće štiti i individualna i kolektivna prava i bez podjele na entitete. Pogotovo bi podjela na tri entiteta – uz ove priče da Srbi moraju imati neku vezu sa Srbijom, a Hrvati sa Hrvatskom – nužno vodila ka disoluciji Bosne i Hercegovine. Bošnjaci na to jednostavno ne mogu i ne žele pristati, a vjerujem, i značajan broj građana ove zemlje.

Malo drukčija Jugoslavija?

– **Rajko Vasić:** Mislim da je najvažnije da nađemo način kako da ljudima izbijemo strahove iz glave. Ako imate neprestanu priču da Srbi mogu da idu iz Bosne i Hercegovine ako im se tu ne sviđa, ako imate Reisoovu priču *Mi smo Turci*, normalno je da ćete imati strahove u Republici Srpskoj.

– **Mirsad Ćeman:** Za koga kažete da je Reis rekao da su Turci?

– **Rajko Vasić:** Za Bošnjake. Kad je nedavno raspravljao o tome šta su Bošnjaci, da li su Bošnjaci ili Muslimani, rekao je: "Znače, najbolje je da se smatramo Turcima".

– **Mirsad Ćeman:** Ja za tu izjavu ne znam, ali Bošnjaci su Bošnjaci i nema govora o tome da se identifikuju sa Turcima i da nose teret višestoljetnog animoziteta. Prisjetimo se Mladićeve izjave u Srebrenici. Tu logiku treba izbiti iz glava onih koji hoće da Bošnjaci – ni krivi, ni dužni – danas plaćaju nečije račune.

Je li Bosna i Hercegovina dugoročno održiva država?

– **Mirsad Ćeman:** Ja apsolutno vjerujem da jeste. Ona nije historijski incident, već historijska nužnost, upravo na ovim prostorima. Postoji model i moguće ga je naći koji će potvrditi opstojnost Bosne i Hercegovine. I što vrijeme bude više prolazilo Bosna i Hercegovina će sve više opstajati. To je pokazao i ovaj protekli rat u posljednjoj deceniji 20. stoljeća.

– **Rajko Vasić:** Nad Bosnom i Hercegovinom stoji nekoliko upitnika i to moramo prihvatiti kao realnost. Naravno da je jedna od varijanti i održivost Bosne i Hercegovine. Samo ona ne može biti održiva ako se stalno bude insistiralo da stanovnici Republike Srpske na svojim leđima moraju da nose teret genocidnosti, agresije, kriminala i zločina. Stranke nezavisnih socijaldemokrata ne može i neće to nikada prihvatiti. Bosna i Hercegovina mora ići pažljivim putem, ukoliko želi da smanjuje upitnike iznad svoje glave. Jer, nažalost, postoji jedna činjenica, rekao bih crna rupa, na području bivše Jugoslavije. Sve su teritorije etnički čiste i sterilne, a u Bosni i Hercegovini treba da napravimo multietničku i multinacionalnu državu, kakva je bila Jugoslavija. Za to treba veliko umijeće, prije svega ovdašnjih ljudi. ▣

Novi anđeli

Katja Diefenbach

O sreći zastupanja komunističkog uvjerenja:
mnoštvo u Carstvu

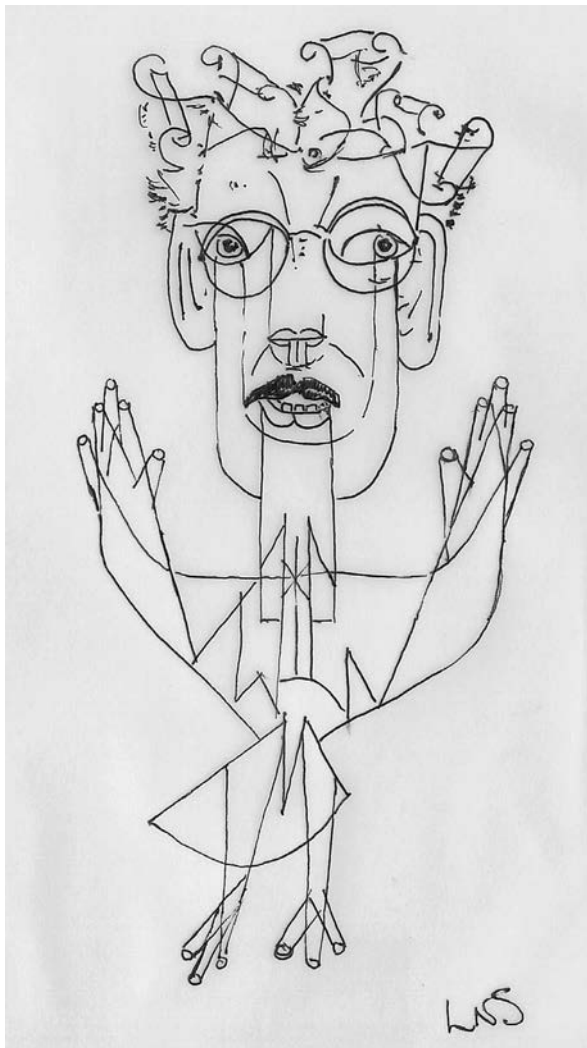
Čak su i prema jednoj talmudskoj legendi stvoreni anđeli – u svakom trenutku novi, u nbrojenim jatima – kako bi, nakon što su pred bogom otpjevali svoju himnu, zamukli i rastvorili se u ništa.

Walter Benjamin, Najava za časopis *Angelus Novus*¹⁾

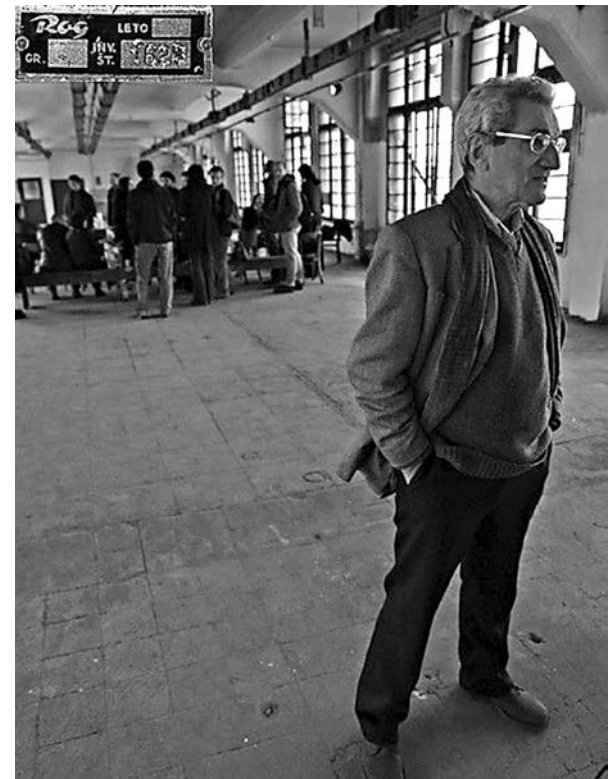
Mnoštvo je jedan novi anđeo, ili bolje, povratak "anđela povijesti" u jednom krajnje izmijenjenom, pozitivnijem obliku; jedan u potpunosti sekularizirani i subjektivirani anđeo. Jedan kršćanski radnik-anđeo koji ne samo da prorokuje nadolazak jedne buduće sretne slobode, nego se, nezadrživ, dao na put u sunce, "u blistavo svjetlo jednoga novog dana"²⁾. Anđeo Carstva kojem su Antonio Negri i Michael Hardt dali ime *multitude* – mnoštvo (*Veilheit*) ili gomila (*Menge*), kako to u njemačkom prijevodu glasi – stoji za jednu teorijsku perspektivu u kojoj ono mesijansko i ono političko ne upućuju više u različitim smjerovima. Veoma je vjerojatno da to pozitivno stapanje koje proizvodi mesijanski operaizam – *multitude* je ono dobro i to dobro će jednog dana nužno doći – izaziva nelagodu koju osjećamo u vezi s tim konceptom. Kao što od nas, s druge strane, također zahtjeva respekt činjenica da su oba autora nasuprot lijevim službenicima tužnih strasti prihvatili rizik da nakon tolikih pobjeda kapitalizma i dalje inzistiraju na mogućnosti komunizma. Knjiga dotiče rijetko postavljano pitanje političke motivacije: zašto ljudi čine sve te gluposti – političke akcije, demonstracije i beskonačne rasprave? Vjeruju li oni u to što rade? Zar im nije neugodno da uvijek oni budu ti koji izlaze na scenu s previše toga u rukama, previše uvjerenja, previše riječi? Čekaju li oni doista na neku radikalnu promjenu? Ili trebaju neko zanimanje, da ih umiri kad se ponovo prepoznaju u već viđenome, pa su slučajno odabrali politiku za polje svoga razlikovanja od drugih, svoga discipliniranja i svoje domovine? Na to pitanje se u *Empireu* odgovara s militantnom religioznošću onih koji vjeruju: mnoštvo kao forma u kojoj se javlja buntovna subjektivnost u razvijenom kapitalizmu ima sasvim spontani komunistički karakter. To mnoštvo je svojom produktivnošću u bijedi postalo sveto, jer "biomoć i komunizam, kooperacija i revolucija ostaju ujedinjeni u ljubavi, jednostavnosti i, također, u nevinosti"³⁾. Tim riječima okončava *Empire*. Wow. Nevjerojatno religiozno, nevjerojatno patetično.

Mesijansko iščekivanje

U Benjaminu, koji je opisao najljepše susrete između marksizma i anđela, ono mesijansko, za razliku od političkoga, upućuje u jedan sasvim drugi smjer. U određenim trenucima ono političko se ukrštava sa suprotstavljenim kretanjem mesijanizma koje slijedi mistiku nadolazećeg iskupitelja i zadobiva jednu snagu s kojom se usmjerava na lakoću sreće koju u povijesnofilozofijskom smislu nije moguće programirati.⁴⁾ Obećanje sreće u političkome podsjeća na to da racionalnost napretka, razvoj proizvodnih snaga i disciplinu ne treba pobrkati s emancipacijom. Taj odnos sreće u politici, ono mesijansko bez mesijanizma, obećava da bi se usred katastrofalne izvjesnosti da će sve ostati tako kako jest najednom moglo izlomiti neko drugo vrijeme borbe. "Anđeo povijesti"⁵⁾ u Benjaminu vjesnik je te aktualnosti. On stoji između katastrofe i napretka, a time također i za spoznaju da između te katastrofe i tog napretka postoji neka sveza koja se sastoji u tužnom triku modernizacije, u uspješno propalim borbama. Anđeo stoji

Negri i Hardt dodjeljuju mnoštvu u *Empireu* sposobnost da produktivno odgovori na sve te transformacije jer su one u njihovim očima stvorene borbom subjekata protiv institucija i protiv izrabljivanja... Neutemeljene ambicije takozvanog liberalizma postaju kod njih snaga subjektivnosti koja je prisvojila znanje proizvodnje, organiziranja socijalnog, kooperacije života i osjećaja

za to da taj odnos nije nikakav zatvoreni totalitet. On je trag koji upućuje na liniju židovskog mesijanizma prisutnu u lijevom mišljenju, jedan trag koji je primjerice Agnes Heller najintenzivnije doživjela 1968.:

"Forma mog čitavog života, ne samo moja vjera, sastojala se u čekanju. Ići na hašaru⁶⁾ ili stupiti u Komunističku partiju po sebi nije bilo ništa mesijansko premda je bilo povezano s mesijanskim predodžbama. Godine 1968., međutim, našli smo se pred definitivnim izazovom, da se u našem vlastitom životu, ovdje i sada, ponašamo tako kao da je Mesija već tu. Iščekivanje kao životna forma, ne kao vjera, to je bio istinski mesijanizam."⁷⁾

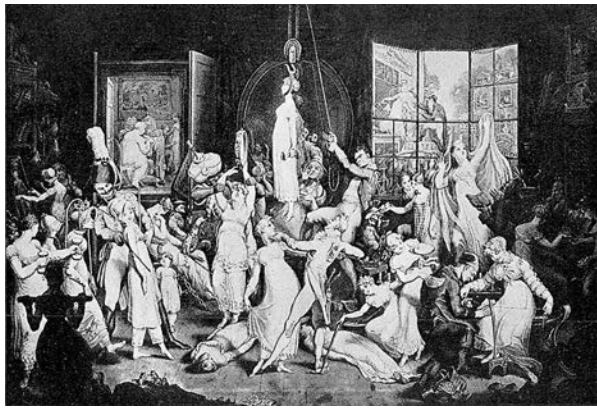
Tu dugu liniju jednog mesijanskog iščekivanja, koje je preneseno u sferu političkoga, reprezentiraju u *Empireu* kršćanski učitelji. To je u prvom redu Augustin i njegova ideja božanske države u kojoj stranci nomadi zajedno rade kako bi stvorili jedan zajednički svijet, ili sveti Franjo Asiški koji se u 13. stoljeću, na početku ranog, trgovačkog kapitalizma odlučio na život među siromašnima. Činjenica da Negri i Hardt preskaču židovski trag mesijanskoga bez mesijanizma i nadomještaju ga kršćanskim figurama i slikama kao što je sekularna svečanost duhova, imanentno hodočašće ili postajanje tijelom mnoštva (*multitude*), začuđuje tim više, jer je u teorijskoj univerzalizaciji židovskog iskustva u poststrukturalističkom mišljenju, na koje se u svojoj distanci prema dijalektici, teleologiji i povijesti filozofije uvijek iznova oslanjaju, riječ o figuri egzodusa. Egzodus je za Negrija i Hardta glavni izražajni oblik mnoštva (*multitude*): socijalni egzodus iz discipline fordizma i socijalizma, ekonomski egzodus iz pauperiziranih zona svjetskog tržišta, antropološki egzodus iz spolne konstrukcije ljudskoga tijela. O univerzalizaciji egzodusa kao židovskog iskustva Maurice Blanchot je 1969. pisao:

"Ako je židovstvo određeno za to da ima nekakva smisla za nas, onda se taj smisao nalazi upravo u tome, da nam ono pokazuje kako čovjek u svakom trenutku mora biti spreman da se otpravi na put, jer izaći van (ići prema van) predstavlja jedan zahtjev kojeg se ne može ignorirati ukoliko se želimo čvrsto držati mogućnosti postojanja nekog pravednog odnosa. To je zahtjev za rastankom, afirmacija nomadske istine. Svaki puta kada nam židovski čovjek u povijesti dađe znak, onda je to znak koji poziva na kretanje."⁸⁾

Pozitivacija anđela

Premda Negri i Hardt opisuju mnoštvo (*multitude*) sve do bolne granice nomadističkog kiča kao ono pokretno, dezertirajuće, ipak su učinili iz njega kršćanskog anđela, anđela koji je u njihovoj viziji dobio tijelo i postao subjekt. Time figura anđela ne izražava više virtualnost vremena koje u pogledu katastrofe obećava promjenu, nego virtualnost subjekta. Anđeo je jednoznačno sveden na subjekt proizvodnje. Njegov univerzalni zastupnik na zemlji je postproleterski subalter, globalizirani siromah koji je napustio tvornicu, izopćenik /*Vogelfreie*⁹⁾ imperijalnog kapitalističkog svijeta koji se našao u prostoru bez prava i zakona.

"Izopćenik je anđeo ili jedan teško uhvatljivi demon. I ovdje nakon tolikih pokušaja da se od siroma-

snih naprave proletari, a od proletara oslobodilačka armija, iznova se u postmoderni, u blistavom svjetlu jednog novog dana, pojavljuje gomila, prosto ime za siromašne. Gomila siromašnih ljudi proždrala je i probavila gomilu proletara. Zahvaljujući naprosto toj činjenici siromašni su postali produktivni.¹⁰

Positivacija anđela, ta klasna borba u teoriji anđela, upućuje na temeljni teorijski paradoks u *Empireu*. On se sastoji u načinu na koji se autori u knjizi poduhvaćaju zapravo veoma zanimljivog pokušaja da na jednoj sasvim novoj razini spoje marksizam, poststrukturalizam i analizu feminističke ekonomske teorije prema kojoj i takozvane reproduktivne aktivnosti predstavljaju moment društvene produktivnosti. Negri i Hardt primjenjuju na svim poststrukturalističkim figurama tri temeljne operacije: pozitivaciju, produktivaciju i subjektivaciju – i to s onu stranu njihova razumijevanja pozitivnosti i produktivnosti kao znakova jedne moći koja ne suzbija odnose, nego ih zasniva (Foucault)¹¹, ili kao obilježje produktivne žudnje koja izražava konstituirajuću liniju povijesnoga (Deleuze/Guattari)¹².

Na temeljna pitanja kritičke teorije društva: što je konstituirajuće?, kako se nešto događa?, kako to da se zbiva povijest?, Negri i Hardt odgovaraju: zato što se mnoštvo /*multitude*/ bori. To je nasljeđe operazma koji nadkodira njihovu teoriju, stari slogan radnika koji proizvode krizu na koju kapital reagira strategijama modernizacije. Otuda je cijela njihova knjiga rascijepljena paradoksom, pokušajem da se u subjektivno, kontingentno mišljenje marksističkog poststrukturalizma, odnosno poststrukturalističke teorije kapitalizma uvedu ostaci stare koncentracije produktivnih snaga i rad kao i predodžba jedne u gomilu preobražene i proširene klase. Pri čitanju čovjeku se permanentno nameće osjećaj da je knjigu potrebno braniti od njezinih autora, poslužiti se njome usuprot njezine operativne geste i iz nje iznova izbrisati figuru autonomije. Jer, ili je mnoštvo /*multitude*/ singularno, kao što Negri i Hardt na mnogim mjestima pišu, ili je ono autonomno. Singularno znači, da se u tom mnoštvu materijalizira specifični odnos između stvari i osoba u nekoj društvenoj situaciji, da se u njemu realizira specifična lančana povezanost između ekonomskog, mašinstičkog, seksualnog, spolnog i psihičkog, povezanost konstituirana kretanjem žudnje u kojem se uspostavlja, institucionalizira i diskurzivira društvena moć. Potencijal za emancipacijsku promjenu, potencijal koji Negri i Hardt nazivaju proto-komunizmom, akumulira se na način tog ulančanog povezivanja, a ne u subjektu. Pristupačnost znanja o načinu na koji se odvija proizvodnja, samoorganizirano dezertiranje iz dosade jednog standardiziranog života, jednako kao i iz isušenih pustinja kapitalističkog svjetskog tržišta, žudnja da se iskoči iz tog "ja-drugi" svjetskog poretku kako u makro tako i u mikro smislu, je napredni društveni odnos koji nema ništa zajedničko s autonomijom.

Taj odnos otvoren je za reintegraciju, za funkcionalnu mobilizaciju u jednom kapitalizmu koji se u sebi sve više ekstremno diferencira i koji eksploatira afekte i osjećaje također kao ljudske resurse, kao produktivnost stila, motivacije, united-colours kulture preživljavanja. Za Negrija i Hardta međutim, mnoštvo /*multitude*/ koje se ukazuje u migraciji i nematerijalnom radu je autonomno i time potencijalno može izbjeći dominaciju. Ono ostaje pošteđeno njezinih procedura. Imperijalna moć je samo zbog toga djelotvorna što nailazi na otpor gomile i "odbijajući se u tom sudaru biva gurana naprijed i naprijed."¹³ To je, međutim, operativni idealizam koji uznapredovalu subjektivaciju u kapitalizmu želi očistiti od moći i koji sanjari o nekoj čistoj, sretnoj, protokomunističkoj subjektivnosti koja se suprotstavlja jednoj njoj izvanjskoj moći koja funkcionira samo negativno i represivno.

Strategem moći

Na taj argumentacijski način predodžba jedne dijagramatičke učinkovitosti moći u Foucaulta i Deleuzea usmjerava se u jednom pravcu koji vodi u zabludu. Analiza prema kojoj moć predstavlja jednu dijagramatsku aritmetiku, koja ostaje izvanjska odnosu koji proizvodi, ne znači da ta moć pred različitim oblicima društvene prakse subjekata, a niti pred njihovu emancipatorskom praksom, ostaje stajati kao pred zatvorenim vratima. Umjesto toga, u toj je analizi riječ o tome da se opiše razlika između moći na jednoj i znanja/institucije na drugoj strani. Dijagram moći zasniva vezu između onoga što je po sebi nepovezano. On povezuje različite razvojne crte znanja (medicina, psihologija, kazneno pravo, pedagogika, itd.) i institucije (klinike, psihijatrije, zatvora, škole, itd.) Moć je ona najapstraktnija linija koja obje druge povezuje u jedan dispozitiv. To je ono što govore teze koje Negri i Hardt tematiziraju u *Empireu*, kao na primjer: moć je jedan čisti strategem koji ostaje izvanjski dispozitivima. Sam dispozitiv međutim prožima subjektivaciju i sve društvene forme izražavanja i konstituiraju subjekt kao učinak moći.¹⁴

Jedna teorija je onoliko dobra koliko je dobro to što čovjek može učiniti s njom. A s teorijom *Empirea* može se veoma mnogo toga učiniti kada joj se oduzmu kršćanski impetus, veseli i vedri operaizam, prebacivanje emancipacijske zadaće na autonomnu subjektivnost. Tako je koncept mnoštva nasuprot primjerice neoljuznizma Slavoj Žižeka obilježen političkom voljom da nikad više ne padne natrag ispod kritike avangarde, kadra, zastupstva i reprezentacije. S *Empireom* stupamo osim toga u jedan analitički univerzum koji teorizira daljnji razvoj kapitalističkog podružavljenja s onu stranu ekonomizma na jednoj internacionalnoj razini. Taj razvoj je određen proširenjem regulacije posredstvom biomoci, realnom subsumcijom društava pod kapitalizmom i prijelazom od društva discipline k društvu kontrole. S pojmom biomoci¹⁵ pokušava se znanost života opisati kao strategija vladanja. Od 17. stoljeća moć se obraća na dvije razine upravljanja životom, na razini tijela stanovništva (demografije, urbanizma, računica o odnosu resursa i stanovništva, tabeliranju bogatstva, itd.) i na razini individualnog tijela koje se u ustanovama humanizma (klinika, škola, vojska, itd.) mobilizira i normira. Taj je razvoj otpočeo koegzistirao s nastankom kapitalizma. U procesu realne subsumcije¹⁶ koji je anticipirao Marx riječ je o tome da kretanje kapitala prodire kroz tijela, afekte, socijalnost društava i cijeli teritorij svijeta. Još je Marx naglašavao tu univerzalizirajuću potenciju oslobođene proizvodnje roba koja lomi predrasude, probija nacionalne granice i *in infinitum* širi proizvodne snage i potrebe. Teorija *Empirea* pokušava opisati internacionalnu formaciju kapitala koja ne poznaje više nikakvu nekapitalističku izvanjskost u koju bi mogla isprva kolonijalno, a zatim imperijalistički ekspanzirati. S dosezanjem vanjskih granica fleksibiliziraju se unutarnje granice. Pod dvostrukom navalom revolta i ekonomiziranja pucaju zidovi velikih sustava zatvaranja ljudi od tvornice do obitelji. Društvo kontrole¹⁷ znači da se disciplina škole odnosno obiteljskog života uputila van u svijet i da subjekti postaju daci izvan škole, radnice i radnici izvan tvornica i zatvorenci izvan zatvora.

Ne-mnoštvo

Negri i Hardt dodjeljuju mnoštvu u *Empireu* sposobnost da produktivno odgovori na sve te transformacije jer su one u njihovim očima stvorene borbom subjekata protiv institucija i protiv izrabljivanja – u tom smislu da su pobune protiv tvorničke discipline dovele do rasprostiranja tvornice na čitavo polje socijalnoga i na međunarodni teritorij. Neutemeljene ambicije takozvanog liberalizma postaju kod njih snaga subjektivnosti koja je prisvojila znanje proizvodnje, organiziranja socijalnog, kooperacije života i osjećaja.

Time su problem, katastrofu, da društveno biće tetura od modernizacije do modernizacije mogli utvrditi samo deskriptivno, ali nisu bili u stanju objasniti taj fenomen. Oni ga jednostavno dodaju svom operativnom optimizmu. Riječ je o dodavanju onoga što je evidentno. Taj njihov potez teorijskog preskakanja ima svoj izvor u podjeli svijeta na negativnu imperijalnu vladu s jedne i pozitivnu gomilu s druge strane. Njihova mesijanska analiza moguće budućnosti imaterijalnog rada i autonomne migracije odveć lako preskače preko političkog odnosa postfordističkih subjekata koji glasaju za Schilla, FPÖ¹⁸ ili Forzu Italia. Ona premalo uzimlje u obzir dinamiku transformacije s kojom je fordizam u nekadašnjim koloniziranim državama do-

spio u krizu prije nego se je uopće uspio etablirati. Kao da je dovoljno imenovati vlast *Empirea*, da bi se odmah potom vratili patosu komunističke gomile. Dok se projekti zakašnjele industrijalizacije, substitucije uvoza, razvoja fordizma pod diktaturom nacionalnih država – projekti koje su slijedile države realnog socijalizma – integriraju u kapitalistički *Empire*, na sjeveru i na jugu, u golemim ekonomijama bijede u kućnome radu i u masovnom siromaštvu samostalnog poduzetništva tek rijetko ugleda dan neko protokomunističko mnoštvo (*multitude*) koje je na produktivan način prisvojilo sredstva za rad i znanje kooperativnosti. Time se pokazuje materijalna baza na osnovi koje neoliberalno samostalno poduzetništvo siromašnih i bogatih može ući u vezu s rasističkim, političko religioznom i etničkim ideologijama. To je ono što se u *Empireu* ne misli: ne-mnoštvo. ■

S njemačkoga preveo Boris Buden.
Preneseno s internetske stranice <http://www.republicart.net>

Bilješke:

- Walter Benjamin, *Ankündigung der Zeitschrift: Angelus Novus*, (Najava za časopis *Angelus Novus*), u: *Angelus Novus*, *Ausgewählte Schriften 2*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1988., 374.
- Michael Hardt/Antonio Negri, *Empire. Die neue Weltordnung*, (*Carstvo. Novi svjetski poredak*), Campus, Frankfurt/New York 2002, str., 171.
- Na navedenom mjestu, str., 420.
- Usp. Walter Benjamin, *Theologisch-politisches Fragment*, (Teološko politički fragment), u: *Illuminationen*, *Ausgewählte Schriften 1*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1977., str., 262.
- Usp. Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, (O pojmu povijesti), u: *Illuminationen*, na navedenom mjestu, str., 255.
- Osposobljavanje, kolektivna priprema za život u Palestini/Izraelu.
- Agnes Heller, *Der Affe auf dem Fahrrad. Eine Lebensgeschichte bearbeitet von János Kóányai*, (*Majmun na biciklu. Jedna životna pripovijest*, Obradio János Kóányai), Philo, Berlin 1999, str., 420.
- Maurice Blanchot, *Jude sein, /Biti židov/ u: Das Unzerstörbare, Ein unendliches Gespräch über Sprache, Literatur und Existenz*, Hanser, München/ Wien 1991, 1-84., i dalje.
- Vogelfrei* doslovno znači "slobodan kao ptica", ali se u njemačkom upotrebljava za čovjeka izvan svakog zakona s kojim se može činiti što nas je volja, kojega se u krajnjem slučaju može i bez prijetnje kazne ubiti. (Nap. prev.)
- Hardt/Negri, na navedenom mjestu, str., 171.
- Usp., na primjer Michel Foucault, *Recht der Souveränität/ Mechanismus der Disziplin*, (*Pravo suverenosti/mehanizam discipline*), u: isti autor, *Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*, Merve, Berlin 1978, str., 75-95.
- Usp., na primjer Gilles Deleuze, *Lust und Begehren*, (*Ugoda i žudnja*), Merve, Berlin 1996, str., 14-39.
- Hardt/Negri, na navedenom mjestu, 368.
- Usp. Gilles Deleuze, *Die Strategien oder das Nicht-Geschichtete: Das Denken des Außen (Macht)*, (*Strategije ili ono nestratificirano: mišljenje izvanjskosti /moć/*), u: isti autor, Foucault, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1992, str., 99-130.
- Usp. Michel Foucault, *Recht über den Tod und Macht zum Leben*, in: *Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit (Pravo nad smrću i moć za život, u: Volja za znanjem. Seksualnost i istina)*, 1, str., 159-190.
- Usp. Karl Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, (*Rezultati neposrednog proizvodnog procesa*), Neue Kritik, Frankfurt/M. 1969., str., 45-64.
- Usp. Gilles Deleuze, *Postskriptum über die Kontrollgesellschaften*, (*Postskriptum društva kontrola*), u: isti autor, *Unterhandlungen*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1993, 254-262.
- Austrijsku slobodarsku stranku pod vodstvom Jörga Haidera. (Nap. prev.).

Nemoguća povijest umjetnosti

Branka Stipančić

Dok je u mnogim zemljama istočne Europe konceptualna umjetnost bila "neslužbena", u zemljama bivše Jugoslavije ona se izlagala, ali ne i previše podržavala

Izložba *Living Art at the Edge of Europe*, Muzej Kröller-Müller, Otterlo, Nizozemska

U poznatome nizozemskom muzeju Kröller-Müller u Otterlou, nedaleko od Amsterdama, do kraja rujna bila je otvorena izložba *Living Art at the Edge of Europe* (*Živeći umjetnost na rubu Europe*), višestruko zanimljiva, među ostalim, i zbog udjela mnogih umjetnika iz naše zemlje.

Muzej sadrži svjetski poznatu kolekciju umjetnosti s kraja devetnaestog i umjetnosti dvadesetog stoljeća s jedinstvenom zbirkom Van Goghovih remek-djela, zatim djela impresionista, kubista, konstruktivista i drugih, a park skulpture, u kojem je muzej smješten, jedan je od najvećih i najljepših u Europi. Uz staru gradnju Henryja van de Veldea podignut je novi aneks u kojem se proteže izložba konceptualne umjetnosti istočne Europe.

Kustosica izložbe, Nathalie Zonnenberg usmjerila je pozornost na razdoblje šezdesetih i ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Izloženi su koncepti i projekti, skulpture i instalacije, knjige i časopisi umjetnika, fotodokumentacije umjetničkih akcija i performansa, te filmovi. Važno je odmah reći da su istaknute samo određene, najvažnije pojave, ponajprije kolektivni kreativitet zagrebačke Gorgone, slovenske skupine Oho, te vojvođanske Bosh and Bosh, a njih je kustosica dostojno predstavila. Izdvojila je i troje umjetnika, izrazitih individualnosti, koji su znatno utjecali na mlade naraštaje: Gorana Trbuljaka, poljskog umjetnika Edwarda Krasinskog, te Slovaka Stanu Filka.

Upute za čitanje umjetnosti

Na ulazu nas dočekuje *13 uputa za čitanje Načrta Josipa Vanište*, za tu prigodu prevedenih i povećanih za zidni tekst. Citirat ću samo dio:

"Gorgona je oslobođena svakog psihološkog, moralnog, simboličnog značenja."

"Gorgona ne traži djelo ni rezultat u umjetnosti."

"Njezina je misao, ozbiljna i oskudna, uzmiče pred ukorijenjenim navikama življenja."

"Iz svijeta ograničenog na humano ona ne bježi."

Vanišin se tekst iz 1961. može shvatiti kao geslo izložbe jer upućuje

na glavne teme koje slijede: kao prvo na "dematerijalizaciju predmeta", čime se radikalno prekinulo s tradicionalnim formama umjetnosti, a zatim na interes za umjetnost u kojoj je stvarni život vitalni element.

Izložba počinje Gorgonom i ona je predstavljena mnogobrojnim djelima. Tekstualni radovi Josipa Vanište, sive monokromije Marijana Jevšovara, *Unutarne oči*, *Isječak rijeke*, *Oblici prostora* Ivana Kozarića u prvoj sobi, doimaju se asketski i ozbiljno. Vaniština *Slika* iz 1964. u kojoj je umjetnik umjesto slike napisao tekst kojim ju je opisao, rani je primjer dematerijalizacije umjetnosti, a *Misli za mjesec* filozofska su pozadina tih novih nastojanja. Nasuprot tome, Gorgonske *Ankete* odražavaju drugi pol Gorgone, njihov zaigrani i duhovit odnos prema svakidašnjici. Izložba nastavlja *Meandrima* Julija Knifera, zatim *Pejzažom* i *Pejzažom rata*, te manifestima na drvenim pločama i globusima Dimitrija Bašičevića Mangelosa. Svoju su umjetnost Gorgonaši nazivali anti-umjetnost i tražili su nova sredstva izražavanja, a njihov je antičasopis Gorgona, od kojih je svaki broj umjetničko djelo pojedinog umjetnika, velik doprinos razvoju suvremene umjetnosti.

Članovi skupine OHO, aktivne između 1966. i 1971., razvijali su različite strategije i pristupe koje su u početku zvali "reizam". Bila je to vrsta arte povera, procesualne umjetnosti, body arta, land arta i konceptuale. Težili su osloboditi stvari i situacije njihovih uloga i predstaviti ih publici izvan njihovih fiksnih funkcija. "Oho" je uzvik oduševljenja, kaže Marko Pogačnik, vođa skupine, "jer kad otkrijemo bit stvari tada uzvikujemo "oho". U kasnijoj fazi svojega rada koristili su se ekološkim i ezoteričkim teorijama kako bi postigli harmoniju s prirodom što je rezultiralo stvaranjem Grupe u Šempasu. Predstavljani su fotografskom i filmskom dokumentacijom, instalacijama i specifičnim publikacijama: edicijom *Oho*.

Do 1977. u konceptualnoj umjetnosti se ono najvažnije već dogodilo

I skupinu Bosh and Bosh, koju su Slavno Matković i Bálint Szombathy osnovali u Subotici 1969. (a koja je djelovala do 1976.), zanimala je umjetnost u svoj njezinoj širini: od vizualne poezije, mail arta, do radova koji računaju na društveni kontekst, te intervencija u prirodi i performansa.

Slovačkom umjetniku Stani Filku dan je poseban tretman, i on je jedini umjetnik koji ima zasebnu prezentaciju koja se doima poput samostalne izložbe. Filko je poznat je po svojim akcijama (*HAPPSOC = happening and social*) koje je, želeći stimulirati javnost za dublju percepciju svakidašnjeg života, izvodio šezdesetih godina u Bratislavi. Njegov interes za mistično iskustvo umjetnosti, kozmologiju i prostorne koncepte odvelo ga je u složeni ambijent u kojem je stare radove povezao s novima.

Goran Trbuljak, koji je svojim konceptualnim radovima u našoj sredini bitno pridonio radikalizaciji pojma umjetnosti, predstavljen je svojim plakatima koji su sedamdesetih godina bili jedini izlošci na njegovim samostalnim izložbama, a kojima je analizirao funkcioniranje nerazvijenog galerijskog sustava tada socijalističke zemlje. Izložena je i serija fotografija *Nedjeljno slikarstvo*, duhovita akcije analize slikarstva. Njegova je važnost istaknuta i time što je rad *Referendum* iz 1972., u kojem je on od prolaznika na ulici tražio da glasačkim listićima odluče je li on umjetnik ili ne, stavljen na plakat, pozivnicu i korice kataloga.

Treći pokretač suvremene umjetnosti je nedavno preminuli poljski umjetnik Edward Krasinski čija se retrospektivna izložba upravo održava u Fondaciji Generali u Beču, a predstavljen je svojim minimalističko konceptualističkim instalacijama.

Životnost izložbe proizlazi i iz toga što je rekonstruirano nekoliko instalacija, performansa i događaja. Između ostalih: *happening* Milenka Matanovića, člana skupine Oho iz 1968., održanog u Zvezda parku u Ljubljani koji je izvela publika na otvorenu izložbu, dok je Katalin Ladik, iz Bosh and Bosh, ponovila svoj performans iz 1975. *Mijenjaj umjetnost* u kojem je s publikom izmjenjivala predmete, ideje, priče i pjesme. Kako je poznato da se umjetnica bavi avangardnom glazbom ja sam zamijenila razglednicu za pjesmu koju je umjetnica otpjevala.

Gledajući izložbu koja manje-više prati razvoj umjetnosti kronološki, mogao bi se steći dojam da je postojao kontinuitet u umjetničkim nastojanjima u zemljama bivše Jugoslavije. Kako konceptualna umjetnost prirodno izvire iz djelatnosti skupine Gorgona. Na žalost, malo se znalo o samozatajnoj Gorgoni, pa njezina utjecaja nije bilo sve do 1977., kada je njezina aktivnost prvi put predstavljena široj javnosti u Galeriji suvremene umjetnosti. Do tada se u konceptualnoj umjetnosti ono najvažnije već dogodilo, u svakom slučaju sve ono što se na ovoj izložbi pokazuje. Tako je izložba *Living Art at the Edge of Europe* još jedan doprinos tzv. nemogućoj povijesti, onakvoj kakva je ona mogla biti da su društveni i kulturni uvjeti bili povoljniji za umjetnike. Izravniji utjecaj došao je od skupine Oho koja je 1969. i 1970. izlagala u Zagrebu i svojim instalacijama i publikacijama pridonijela oslobođenju i proširenju poimanja što sve može biti umjetnost.

Nježne intervencije u prirodi

U svakoj pojedinoj zemlji bio je drukčiji sociopolitički i kulturni kontekst, i o tome govore eseji u katalogu. Dok je u mnogim zemljama istočne Europe takva umjetnost bila neslužbena, u zemljama bivše Jugoslavije ona se izlagala, ali ne i previše podržavala. Budući da za tu umjetnost ni danas ne postoji tržište, ona živi desetljećima zahvaljujući entuzijazmu i upornosti umjetnika. Njihova marginalna društvena uloga donijela je mnoge nepogodnosti, ali možda i neke prednosti. Umjetnici su razvijali svoju praksu temeljenu na refleksiji, s uvijek novim idejama, i nisu forsirali produkciju stimuliranu zahtjevima tržišta. Nastajala su mala remek-djela, većinom skromna u njihovoj materijalnoj izvedbi. S tim u vezi poučno je usporediti land arta projekte OHO-a s američkim projektima. Nježne intervencije u prirodi odražavaju ekološki pristup skupine, i krajnje su impresivne premda se nisu služili velikom *mašinerijom* i tehnologijom.

U proteklih desetak godina mogao se primijetiti veći interes za suvremenu umjetnost iz zemalja istočne Europe. Dovoljno se prisjetiti izložbi *After the Wall, Aspekte - Positionen, L'autre moitié de l'Europe, Body and the East*, ili nedavno predstavljene kolekcije: Fundacije Generali izložene u Zagrebu i kolekcije Erste Banke u bečkom MUMOK-u. Nizozemska je sve to vrijeme stajala po strani, premda bilježi jednu danas već povijesnu izložbu: *Works and Words*, održanu 1979. u slavnoj amsterdamskoj galeriji Appel s konceptualnim umjetnicima, najviše iz tadašnje Jugoslavije, Mađarske i Poljske.

Kada je Nathalie Zonnenberg, neovisna kustosica koja živi u Amsterdamu i Berlinu, ponudila tu temu Kröller-Müller muzeju, poslala je od toga da su mladi umjetnici iz zemalja istočne Europe danas prisutni na mnogim izložbama u svijetu, a da se istodobno ne poznaju stariji umjetnici koji su im prethodili i koji su stvarali povijest u bitno drukčijim i mnogo nepovoljnijim okolnostima. Predstavljajući umjetnike koji su radili usporedno s umjetnicima sa Zapada, a koji dugo nisu bili prepoznati, jer zbog političkih i drugih okolnosti nisu imali pristup međunarodnoj umjetničkoj sceni, željela je pružiti još jednu mogućnost u kojoj će oni zauzeti glavnu poziciju koju i zaslužuju. U taj ambiciozni cilj: prevrednovanja povijesti, ja također vjerujem. ▣

Tekst emitiran u emisiji Triptih III. programa Hrvatskog radija

vizualna kultura

Muzej bez zidova za vješanje

Paul Goldberger

Nakon berlinskog muzeja koji je sam vlastiti eksponat, i neuspjelog projekta za World Trade Center, novi projekt Daniela Libeskinda

A rHITEKTONSKA karijera Daniel Libeskinda ima neobičnu putanju: od njegovih početaka kao teoretičara čiji akademski nacrti i ideje nisu naišli na šire razumijevanje javnosti pa do njegova uzlaza do statusa slavnog arhitekta čiji su projekti bili kritizirani kao "previše dopadljivi" široj javnosti. Preobrazba je započela s projektom za Muzej Holokausta u Berlinu, kojeg je osmislio više kao spomenik a manje uzimajući u obzir funkciju muzeja kao mjesto za pohranu artefakata, pri čemu koristi arhitekturu za pobuđivanje osjećaja nelagode. Zgrada muzeja je otvorena 2001., te godišnje privlači oko pola miliona posjetitelja čime je Libeskind zadobio konačnu auru popularnosti. Godine 2003. Libeskind dobiva natječaj za rekonstrukciju World Trade Centra koristeći njegove poznate uglaste oblike u domoljubnoj retorici. Njegov je projekt na kraju djelomično napušten iako se Libeskind kroz štampu žestoko borio za svoja autorska prava jer su projekti zgrada na lokalitetu Grand Zero na kraju dodijeljene drugim arhitektima te će neznatan dio Libeskindovih ideja uopće biti vidljiv.

Njegov novi projekt, koji je ujedno i njegov prvi američki projekt, jest zgrada Umjetničkog muzeja u Denveru koja se otvara u zimu 2006. Projekt je munjevito brzinom postigao veliku popularnost tako da je Libeskindu ponudeno da izgradi još i par apartmanskih zgrada, hotel u blizini muzeja kao i urbanistički plan za gradsku četvrt u kojoj se muzej nalazi. Ovakav uspjeh Libeskindovog projekta svjedoči o činjenici da su američki gradovi koji nisu toliko svjetski poznati skloniji prihvaćanju rizika u arhitekturi i izgradnji, nego li sofisticirani gradovi poput New Yorka. Rizičnost izvedbe ogleda se u okviru mogućnosti Libeskinda da projektira zgradu koja će imati magnetičan učinak ikone i pri tome jedanako dobro funkcionirati kao muzej. Libeskindov novi umjetnički muzej u Denveru vizualno predstavlja erupciju romboidnih oblika koji se lome u oštrim kutovima sugerirajući *gargantuanske* kristalekvarca.

Najzujbudljivije mjesto u centru Denvera

Sama građevina koja se službeno zove Frederic C. Hamilton Buidling, u tehničkom je smislu zapravo adicija ekscentričnoj strukturi talijanskog arhitekta Gija Pondija koji se proslavio tornjem Pirelli u Milanu. Pontijev muzej daje dojam tvrđave (blokovski zatvoren) čija je obloga od reflektirajućeg sivog stakla čime je izazvao negodavanje javnosti koja doživljava muzej kao talijanski dvorac obložen aluminijskom folijom. Libeskind je znao da će biti nemoguće "prisloniti" se uz Pontijev muzej te je projektirao zgra-

du nasuprot muzeju s kojim je povezana staklenim mostom koji se proteže iznad ulice. Time Libeskind suprotstavlja svoje "origamične" kristalne forme Pontijevom pravolinijskom stilu pri čemu simbolički odgovara na Pontijev "dvorac" sa svojom zgradom koja u takvom kontekstu djeluje kao "stroj za opsadu dvorca". Libeskindova adicija je obložena s 9000 ploča od titana, koje nisu potpuno ravne tako da se pri lomljenju svjetlosnih zraka iste doimaju kao fluid koji se mreška. Budući da nijedan od vanjskih zidova nije okomit u odnosu na teren te su same površine postavljene pod različitim kutovima u odnosu jedna spram druge, neki dijelovi građevine djeluju bogati teksturom dok su drugi potpuno "čisti". Riječ je o potpuno skulpturalnom ostvarenju koje predstavlja trenutačno najzujbudljivije mjesto u centru Denvera. Činjenica je pak da je Libeskindova ljubav prema neobičnim oblicima nadvladala odgovornost ispunjavanja muzejskih funkcija iste građevine.

Pitanje je kako predstaviti i izlagati umjetnost u takvoj zgradi? Poput Franka Llyoda Wrigtha s Guggenheimovim muzejom u New Yorku, Libeskind je osmislio građevinu koja je ipak susretljiva prema određenim vrstama umjetnosti. Uglati prostori u kojima se zidovi naginju prema unutra i prema vani, dok su stropovi skošeni, puni su energije zbog čega možda naj-

bolje služe za smještanje djela velikih dimenzija. U najvećoj prostoriji koja je ujedno galerija za privremene izložbe, arhitekt potpuno ignorira konvencionalne ideje o izgledu galerijske sobe što izuzetno odgovara postavu djela velikih dimenzija umjetnika poput Damiena Hirsta, Matthewa Richija te Takashija Murakamija. Ono što bi drugima bio bizarni izazov Libeskind rješava s lakoćom – poput skošenog piramidalnog zida na kojeg postavlja djela od tekstila čime postiže zapanjujući efekt tapiserije.

Soba na otvorenom

Ipak većina zidova zgrade ostaje praznima jer ih je teško iskoristiti za postav muzejskih izložaka. Kustoska zadaća je pak prepuštena muzejskom dizajneru Daniel Kohlu, koji je izveo cik-cak zidove u interijeru koji podsjećaju na Libeskindove zidove, no nikad ih ne oponašaju. Dodatno, Kohlovi zidovi su obojani u žuto, zeleno i ljubičasto čime se izdvajaju od bijelih Libeskindovih zidova. Zapravo je Daniel Kohl najviše zaslužan za to da građevina uistinu funkcionira kao muzej.

Veliki dio interijera odgovara vizualnoj drami eksterijera građevine. Bizarna verzija velikog stepeništa u Libeskindovom spektakularnom atriju svojim spiralnim zavojima izaziva osjećaj vrtoglavice što je dodatno pojačano skošenim zidom postavljenim nasuprot stepeništu. Terase muzeja na kojima je izložena suvremena skulptura poput djela Donalda Judda, uvučene su u odnosu na glavni volumen građevine te zajedno sa skošenim zidovima oblikuju *sobu na otvorenom* sa koje se otvara pogled na centar Denvera. Zapravo, upravo tu, muzej vas uvjerava da su primjedbe poput one da forma slijedi funkciju, suvišne. U projektu za apartmane u neposrednoj blizini muzeja, čiji se veliki prozori otvaraju prema muzeju pružajući na njega direktan pogled, Libeskind opet majstorski potvrđuje da muzej nije samo djelo arhitekture već ogromna titanska skulptura koja je izvedena kako bi ukrala vašu dnevnu sobu. ■

S engleskoga prevela Sandra Usković
Članak objavljen u The New Yorkeru 26. kolovoza 2006.

Volume
Amsterdam
7.10–7.11.2005
Tomo Savić-Gecan
7.10–21.10.2006
15.10–21.10.2008
21.10–7.11.2012
www.volumeamsterdam.nl

Volume (Amsterdam)

in collaboration with

SKOR, De Inkijk (Amsterdam)

and

gray) (area . space of contemporary and media art (Korcula)

in collaboration with the

Croatian Architects Association/magazine Man and Space (Zagreb)

cordially invite you to the double-presentation of

Tomo Savić-Gecan

7.10-21.10.2006, Zagreb

and the

publication to the exhibition project Volume

7.10-7.11.2005, Amsterdam

Savić-Gecan's solo-exhibition will take place in Zagreb:

Architects Club Gallery (Trg bana Jelacica 3/1), opening on Saturday 7.10.2006 from 12h-14h

The launch of the Volume publication will take place in Amsterdam:

SKOR, De Inkijk, Saturday 21.10.2006 from 17h-19h (Ruysdaelkade 2)

For more information please also check www.volumeamsterdam.nl

Heroj mesnih projekata i zoomorfoza

Suzana Marjanić

Fabreova je općinjenost kukcolikim bićima zoetički upitna: dok kukce određuje kao bića koja posjeduju najstariju memoriju, s druge kukce rabi i kao objekte istraživanja probodne pribadačama, iglama kao trofejne objekte na oltaru znanosti, a što podrazumijeva i kupovinu kukaca na razgranatom tržištu kukcima

U povodu predstave *Andeo smrti* Jana Fabrea, izvedene na Festivalu svjetskog kazališta, održanog u Zagrebu od 15. do 22. rujna 2006.

Općinjenost kukcima – čini mi se ipak ne toliko kukcolikim svijetom koliko njihovim ljušturama – pored toga što proizlazi iz Fabreove entomološke prakse, Jan Fabre tumači i time što za razliku od ljudi koji posjeduju unutarnje kosture, kukci su obgrljeni vanjskim kosturima, te njegove fluorescentno zelene kukcolike skulpture i instalacije zapravo su sazidane od mnoštva kostura. U Fabreovoj likovnosti dominantna je entomološka fascinacija i duhovno srodstvo sa skarabejom – kukcem kornjašem, koji u simboličkim prikazima pred sobom kotrlja kuglicu izmeta, sliku Jajeta Svijeta iz kojega se rađa život, simbolizirajući Sunčev ciklus dana i noći, pojedinačno ljudsko biće sa svojom sudbinom. Nerijetko će Fabre isticati kako je općinjenost kukcima naslijedio od pradjeda, entomologa Jeana Henrija Fabrea, za kojega se smatra, kako Nikola Visković prenosi u svojoj knjizi *Životinja i čovjek*, da je prvi uveo eksperimentalnu metodu u proučavanje ponašanja životinja (etologija) i pritom vodio računa o poštivanju prirode u kojoj kukci žive (ekologija). Vlastitoj općinjenosti krhkom konfiguracijom kukaca Fabre pridodaje kako se kornjaši pojavljuju i u flamanskom slikarstvu 17. stoljeća na temu taštine (*vanitas*).

Heroj mesnih projekata

Ipak, Fabreova je općinjenost kukcolikim bićima zoetički upitna: naime, dok kukce određuje, kao što je istaknuo u intervjuu s Michaëlom Amyjem (*Sculpture*, Vol. 23, No. 2, 2004.), kao bića koja posjeduju najstariju memoriju, te ih stoga smatra vrhunarnim kompjutorima, s druge strane, kao entomolog se zanima za tajni život kukaca i pritom ih rabi kao objekte istraživanja probodne pribadačama, iglama kao trofejne objekte na oltaru znanosti, a što podrazumijeva i kupovinu kukaca na vrlo razgranatom tržištu kukcima. Fabre je i sam potvrdio da se koristi uslugama trgovine kukcima, jer

skarabeje pored toga što ih dobavlja od pojedinih sveučilišta jednako tako ih i kupuje na tržištu. U spomenutom intervjuu istaknuo je kako je kukac *Sternocera acquisignata* nezaštićena vrsta te da ga "ima u izobilju u određenim zemljama", a u Tajlandu, Fabre pridodaje, koristi se i kao gurmanska delicija. Vjerojatno je navedenim podatkom umjetnik pokušao opravdati vlastitu umjetničku glad za tom vrstom kukaca.

Nimalo nije slučajno što se na web-stranici *The Carnivore Project* Fabre našao kao karnivorni junak. Naime, mjesto na navedenoj listi pribavio je povodom svoje izložbe *Hramovi mesa* koja je trajala svega tri dana u Muzeju moderne umjetnosti u Ghentu s obzirom na kvarljivost materijala. Izložba je sadržavala kaput sačinjen od odrezaka mesa i šator od slanine s vrećama za spavanje od odrezaka mesa. Dakle, 100 kilograma mesa, 15 kilograma mljevenog mesa i nekoliko kilometra špeka Fabre je modificirao u kvarljivu, *gnjiležnu* umjetnost na temu kulture raspadanja, truljenja i smrti.

Ipak, zanimljivo je da na Fabreovoj web stranici o predstavi *Papige i zamorci (pokusni kunići)* iz 2002. zapisano da u doba kada se meso deanimalizirano pakira u celofane, kada ljudi pretvaraju kućne ljubimce u kreature slične ljudima, kada udruge za prava životinja niču poput gljiva (doslovno prenosim navedenu poredbu), i u doba kada je čovjek već odavno postavio sebe na tron kao kralja životinja, dakle upravo u takvom dobu Fabre se fokusira na izopačene odnose između čovjeka i životinja. Ipak, bez obzira na moguća etička samoopravdanja, kojima je Fabre sklon u intervjuima, pronašao je mjesto i na web-stranici (<http://home.wxs.nl/~hba0000/pigs.html>) koja dokumentira razne moduse okrutnosti prema životinjama.

Žablja perspektiva

Zadržimo se ukratko na Fabreovu bestijariju i dijaboličnim zoomorfozama u *Andelu smrti*. Naravno, bio bi red simbolički interpretirati scenski prostor u okviru kojega je Fabre smjestio svojega *Andela smrti*. Mogla bi se ispisati, čini mi se, zanimljiva refleksija o nešto malo većem jednom kvadratnom metru izvedbenoga prostora, nisko položenom postamentu na kojemu je bilo poput žive skulpture "prikačeno" izvedbeno idealno tijelo Ivane Jozić. Nadalje, mogla bi se ispisati analiza četiriju videozidova, videoinstalacije tog zacrtnog kubičnog prostora u kojemu smo iz te žablje, pomalo joginske perspektive promatrali nezaboravnu figuru Williama Forsythea okruženoga u labirintičnome mozaiku lubanja, kostiju, transformativnih formalinskih bića u utrobi anatomskoga muzeja u Montpellieru

Dakle, prema Fabreovoj interpretaciji Ivana Jozić svojim savršenim kukcolikom preobražajima tijela predočuje vruga, i u zoomorfozama stupa u dijalog s andeoskom figurom koju zastupa William Forsythe na videozidovima, vjerojatno navedenim sugerirajući uze-

mljenost, prizemljenost, kubičnost Zla, te četverostranu virtualnu protežnost kategorije andeoskoga Dobra. Prema arhetipskim bojama, odnosno u ovom slučaju "ne-bojama", Andeo je određen bijelim *kosturom* – bijelim donjim rubljem, a Vrag – crnim kostimom, točnije izvedbenim crnim gaćicama i grudnjakom. Navedenoj duodrami svjedoči crni saksofonist (Éric Sleichim) koji na crnim postamentima (u podnožju videozidova) i odjeven u crno (pritom je jednoj ruci onemogućeno djelovanje s obzirom na to da je umeštena u crnu čarapu) glazbeno eksperimentira na navedenom instrumentu a da uopće ne puše u njegov pisak, te vjerojatno prema navedenoj arhetipskoj boji, a i s obzirom na to da je smješten u prostoru kubične tame, pripada luciferskim transformacijama. Pritom se vražje-andeoski dijalog u jednome trenutku modificira u eho monodramu koja projicira dijabolično i arhandeosko u samome umjetniku, a kojemu svjedoči samo *đavolji* saksofonist. U cjelokupnoj kakofoniji glasova čini se ključno pitane: "Zašto ljudi moraju biti tako nepristojni?" te centriranje teme o umjetnikovoj čežnji za vorholovskih petnaest minuta slave pod aumom intervjuja, izjava i javnih nastupa, a s oprečne strane izranja neizmjenno očekivanje intime, izdvojenosti iz gomile. Zadržimo se još na žabljoj perspektivi. Zanimljivo je da RoseLee Goldberg za Fabreovu predstavu *Moć kazališnih ludosti* (1986.) ističe kako su u jednoj sceni žabe, koje skaču po pozornici, pokrivene bijelim košuljama, nakon čega su ih izvođači vjerojatno zgazili, ostavljajući zakravljenja platna na sceni. Ipak, Luk Vanden Dries u članku *Metamorfologija* o Fabreovim scenskim izvedbama ističe da žabe ipak, pridodajem srećom, nisu bile zgažene; crvena je tekućina dolazila iz vrećica koje su sadržavale krv, a osim toga žabe ne posjeduju krv, te da je navedenom scenom žaba Fabre isto tako sugerirao i žablju perspektivu, perspektivu nižih bića koja podsjećaju na obećanje metamorfoze u princa.

Đavolji kukac

Pored zoetičkoga upita o Fabreovoj uporabi životinjstva u likovnosti i izvedbenim formama svakako možemo pridodati i demonizaciju animalnih simbola u *Andelu smrti*. Tako prema didaskalijskom naputku Vrag jede kukca (*jezikom hvata kukca*), a same su životinje demonizirane u skladu kršćanske ikonografije. Naime, Đavolji, luciferski, kukcojedni intervjuist predstavlja se kao olujni vjetar s krilima orla, ostrim pandžama lava i repom škorpiona, te kao Veliki Transformator poput Mefista, koji se u Goetheovu *Faustu* objavljuje u obliku crnoga pudla, naglašava kako može figurirati kao bilo koja životinja, ali najviše voli upravo biti gmaz – Veliki Zmaj, Stara Zmija.

Usprkos tomu što životinje često na Fabreovim izvedbenim pijedestalima ostvaruju *ascensus*, ipak u njegovim radovima ne dobivamo dojam da je riječ

o suzbijanju antropocentrizma. Naime, dok Hans-Thies Lehmann smatra da postdramsko kazalište negira drami imanentni antropocentrizam tako da se na njegovoj pozornici uspostavlja simpatetička ravnopravnost životinjskih i ljudskih tijela, čini mi se ipak kako je riječ samo o površinskoj jednakovrijednosti, jer životinja (kao u slučaju prije spomenutih žaba na Fabreovoj pozornici) ipak nema mogućnost biranja želi li ili ne želi biti scenski izvođač. Upravo da je riječ o površinskoj jednakovrijednosti između ljudske i neljudske životinje svjedoči sljedeća Lehmannova rečenica koja, čini mi se, potkopava njegovu prijašnju izjavu o navodnoj negaciji antropocentrizma u postdramskom kazalištu. Naime, konstatira kako se u postdramskom kazalištu istražuje koliko je realnost ljudskoga tijela srodna realnosti animalnoga, te se ljudska tijela u deformaciji i monstroznosti, autizmu i govornim smetnjama približavaju animalnom području. Zanimljivo je da se nešto što je amorfno, deformacijsko, monstrozno, dakle, bestijalno, autističko, s odsustvom mogućnosti govora u takvim izvedbenim interpretacijama približava animalnoj sudbini. Jasno je da se umjetnički svjetovi grade na arhetipskom naslijeđu kultura, međutim, umjetnost sama može ukazati na zamke, mreže i jarmove dominantnih kulturnih fabula.

Uporaba animalne egzistencije vrlo se slično odražava u radovima kukcolikih anamorfoza Jana Fabrea i Olega Kulika kao "čovjeka-psa", a poveznicu sam pronašla i u izreci iz Fabreove predstave *Het nut van de nacht (Korist noći)* koju izgovara jedan od likova: "Znam jezik životinja, ali nikada s njima nisam govorio izravno. Učim od njih. One poznaju medicinu kako da se izliječe i znaju koju bolest moraju obojavati kako bi preživjele. Psi jedu travu kako bi povraćali. Lasice znaju koju otrovnu biljku moraju uzeti kako bi se zaštitile od zmijskoga otrova. Životinje su najbolji doktori, najnadareniji filozofi... Prije nekoliko godina osnovao sam političku stranku za njih". Kao što je poznato, i Kulik je na tragu Beuysove akcije, u okviru koje je Beuys na prijelazu 1963/64. inicirao političku stranku za životinje, osnovao životinjsku stranku, a njegova je lavežna agresija devedesetih godina asocirala na divlji novac koji su neki u Rusiji stjecali putem manifestacije nasilja na vlasti, čime je antropomorfizirao pseću sudbinu u okviru negativne *antropologije životinja*. Podsjećam, primjerice, na uporabu, iskorištavanje krave u Kulikovoj akciji *Deep into Russia* (1993.) kada je u njezinu vaginu ugurao vlastitu glavu, a kao što zapisuje u knjizi *Art Animal* (2001.), navedenom je projektu sudjelovalo samo osam svjedoka. O potpunjoj negaciji spomenute životinje, usprkos Kulikovu zoocentričkom manifestu *Deset zapovijedi zoofrenije*, koji potpisuje zajedno s Milom Bredikhinom, svjedoči i crno-bijela fotografija u spomenutoj Kulikovoj monografiji. ■

Jan Fabre, *Andeo smrti*

Festivalska zb(i)rka i drama kontekstualiziranja

Višnja Rogošić

Nastavljanjem ruske, talijanske i litavske linije gostovanja, nakon četiriju festivala strukturiranje programa i potpisi izbornika Ivice Buljana i Dubravke Vrgoč nešto su jasniji, ali iz perspektive publike ostaje teško procijeniti kontekst izbora

Uz četvrti Festival svjetskog kazališta, Zagreb, od 15. do 22. rujna, 2006.

Četvrti festival svjetskog kazališta nastavio je svoje putovanje sigurnim stazama, okupivši pet novih redatelja impresivnog *teatropisa*. U Zagrebu su prikazane predstave Petera Brooka, Leva Dodina, Oskarasa Koršunovasa, Jana Fabrea i Danija Manfredinija potvrđujući sklonost festivala provjerenom dramskom kazalištu i njegovim rubovima. Zagrebačka kazališna manifestacija od početka je kao cilj isticala dovođenje *dokazanih umjetnika*, kako bi hrvatskoj publici pružila uvid u *vrhove svjetskog kazališta* – izbornički koncept koji su mnogi interpretirali kao jednostavno popisivanje poetički ili tematski nepovezanih slavni imena. Nastavljanjem ruske, talijanske i litavske linije gostovanja, nakon četiri festivala strukturiranje programa i potpisi izbornika Ivice Buljana i Dubravke Vrgoč nešto su jasniji, ali iz perspektive publike ostaje teško procijeniti kontekst izbora. Dragocjeno, ali i ograničeno zbog svoje uživosti, kazalište otežava stjecanje pravog uvida u svjetska zbivanja koje kritike, prepričavanja i videozapisi često vrlo promišljeno i precizno iskrivljavaju u željenim pravcima. Pokazuje se tako da ni recepcija ni odabir pravih svjetskih provjerenih autora nisu ništa manje problematični od onih novih i eksperimentalnih, samo se nalaze na suprotnim stranama, baš poput Festivala svjetskog kazališta i tom prigodom rado spominjanog Eurokaza.

Dodin i Brook

Veliki niz je otvoren gostovanjem Dramskog kazališta Maly iz Sankt Peterburga te izvedbom predstave *Moskovski zbor* prema tekstu Ljudmile Petruševske, a u režiji Leva Dodina i njegova učenika Igora Konjeva. Gotovo endemski način rada ovog kazališta doma koji uključuje dugo postavljanje predstava (za *Moskovski zbor* bile su potrebne tri godine), njihov dugogodišnji opstanak na repertoaru te višesatno trajanje reflektirao se i u dirljivoj priči o suživotu stanara jedne moskovske *komunalke*. Odigravajući tešku svakodnevnicu rastavljene (i ostavljene) obitelji u nemirnom razdoblju nakon Staljinove

smrti, dvadesetak izvođača prepoznatljive ruske kazališne škole pokazalo je teško dostižnu uigranost i temeljitost u trosatnoj izvedbi. Ispresijecana zborskim pjevanjem, koje je ipak samo deskriptivno podcrtavalo važne trenutke radnje, predstava se događala na maštovitoj konstrukciji od starog pokućstva, klavira, radija i kofera kojom je dominirala Tatjana Šćuko u ulozi bake Like. Doista vrhunac dramskog teatra na neki je način oživio mnoge stereotipe kojima bismo dali pridjev *ruski* – od političke slike preko velikih emocija do životne glume – uspjevši ih u potpunosti opravdati.

Sizwe Banzie je mrtav u režiji Petera Brooka, a prema tekstu trojice autora Athola Fugarda, Johna Kanija i Winstona Ntshona obilježio je još jedan susret ključnog svjetskog redatelja s kontinentom koji ga je posebno fascinirao – Afrikom. Dvojica izvođača afričkog podrijetla iz pariškog Théâtre Bouffes du Nord obreli su se u zapletu univerzalnog značaja o moći birokracije i pokušaju da se preživi s *pogrešnim* identitetom. Južnoafrikanac Sizwe Banzie koji preuzima ime mrtvog čovjeka kako bi došao do potrebnih dokumenata gotovo je prototip mnogih imigranata, ali i glumačke pojave u Brookovom kazalištu. Redatelj koji je od osnutka vlastitog *Centre International de Recherche Théâtrale* u Parizu 1971. prihvatio kazalište koje zahtijeva samo glumca i gledatelja namjerno osiromašuje scenu pa je minimalna kartonska scenografija prisutna i u ovdje opisanoj predstavi. Ipak, povezivanja i istraživanja različitih izvedbenih kultura kojima Brook teži u ovom su se projektu mogla detektirati samo na tematskoj razini. Glumac Habib Dembélé posebno uspijeva oživjeti niz likova i događaja, no redateljski zahtjevi zadržavaju se više na tipizaciji, a manje na karakterizaciji ostavljajući dojam da i glumac i redatelj znaju i mogu više. Iako bez prigovora predstava se tako ipak ne svrstava u najviše domete jednog po svemu izvođačkog teatra.

Koršunovas i Fabre

Treći litavski gost Festivala svjetskog kazališta, Oskar Koršunovas, predstavio je svoju verziju *Romea i Julije* Williama Shakespearea u izvedbi Kazališta Oskarasa Koršunovasa iz Vilnusa. Montecchi i Capuleti u ovoj su varijanti bili talijanski vlasnici pizzerija iz pedesetih godina uokvireni u zaista šaroliku scenografiju dvaju kuhinja posutu brašnom i zagušenu detaljima od dječjih kolica do satnih mehanizama, kostura i mrtvačkog kovčega. S centralnim dijelom koji oblikuje križ scena je uspjela simbolizirati sve bitnije trenutke drame – religijske temelje, porodičnu vezanost, slutnju smrti i krivnju vremena. Vizualno najimpresivnija, ipak, nije pružila mnogo više – ni istaknute glumačke kreacije, niti razlog postavljanja upravo ovog teksta. Zabavna redateljska rješenja, poput koreografinog natjecanja u miješenju tijesta ili dosjetljivog i

fizički prilično aktivnog korištenja scenografije, nosila su prvi dio predstave da bi se čak i ona u drugom dijelu potpuno istrošila. Tako, na žalost, od redateljeve najave prepoznavanja vladavine gluposti i izbjegavanja stereotipa u shvaćanju Shakespeareove drame, nismo vidjeli mnogo.

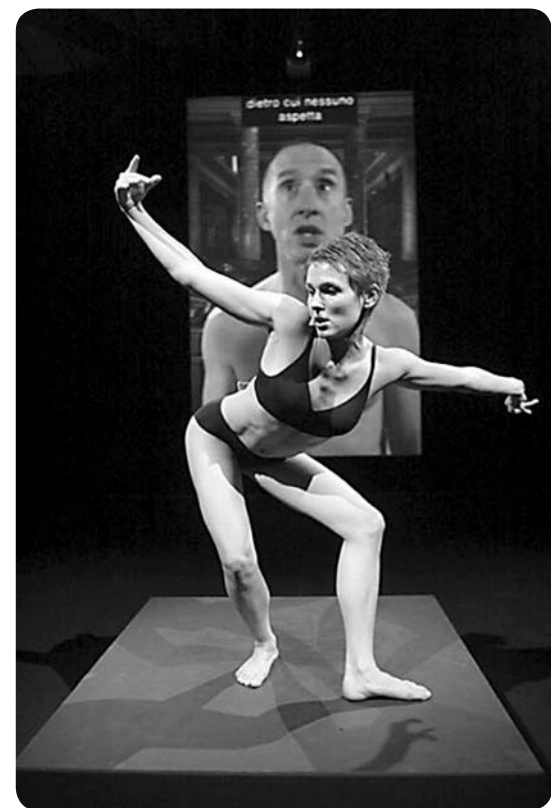
Simboliku pojavnoga, iskorištenu na sasvim drukčiji način, moglo se očitati kao dominantu i u četvrtom festivalskom naslovu *Andeo smrti*, koji je Jan Fabre režirao prema vlastitom tekstu. Iako je izvedba predstavljena kao solo, pažnju i energiju publike ravnopravno su dijelili uspješno montirani odnosi plesačice (ovdje i glumice) Ivane Jozić, izvođača na filmu, koreografa i plesača Williama Forsythea te saksofonista Erica Sleichima. Reflektirajući prepoznatljivu paletu životinja, zvukova, slika ili položaja tijela vezanih uz pojavu Đavoljeg intervjuista u moćnoj *plesnoj* i lošijoj glumačkoj izvedbi Ivane Jozić na postamentu u centru scene, Fabre je suprotstavio filmskoj slici. Projektirana na četiri zida prostora koji okružuje publiku ista je donijela izvedbu Williama Forsythea i slike iz anatomskeg muzeja u Montpelleru potcrtavajući Fabreovo bavljenje *ljepotom* – smrti, androginozno tijela, životinjskog tijela, malformiranog tijela... Srednjovjekovna ikonografija koja se oslanja na mnoge likovne modele kao i poetski tekst uspješno je dokazala redateljevu fascinaciju temom, ali s malo snage da i emocionalno i intelektualno *obuhvati* publiku. A tako se *starim* reakcijama na nabrojane slike teško mogu pridružiti nova tumačenja.

Manfredini

Festival je završio predstavom vrlo zanimljive fabule *Kino Nebo* u režiji Danija Manfredinija koja je prikladno izvedena u zagrebačkom kinu Europa, a inspirirana Genetovim romanom *Gospa od cvijeća*. Genetov lik prostitutke transvestita neobičnog imena Gospa od cvijeća prelama se kroz Manfredinijevu priču o publici pornografskog milanskog kina Nebo koju čine kriminalci, transvestiti i ubojice. U predstavi o iskrenoj ljudskoj patnji koja se miješa s psihičkim poremećajima, uličnim životom, seksualnim ispadima posjetitelja kina i završava smrću, jedno od najdojmljivijih utjelovljenja festivala ostvario je sam redatelj u ulozi Gospe od Cvijeća. Slomljenost i samoća te groteskne figure odigrane dokumentarno uvjerljivo bacili su u sjenu druge izvođače u scenom kino gledalištu, a poetska snaga njegovog teksta daleko je nadmašila ostatak predstave na Nebu. *Proveo sam život bacajući se s litice* jedna je od zadnjih rečenica lika i najbolji opis Manfredinijeve glume bez zadržke, koji je nadgradio svoju ulogu redatelja. Naime, iako je predstava pokazala vrlo impresivne trenutke, u cjelini nije razvela priču mnogo dalje od sli-

kanja jednog dekadentnog auditorijuma, ostajući često na jednostavnim fragmentima – ponekad i očekivanih scena.

Konačno, ovogodišnje uvođenje razgovora umjetnika s publikom (koji su svakako trebali biti organizirane moderirane) te pokretanje edicije s tekstovima vezanim uz gostujuća imena (u suradnji sa ZKM-om objavljeno je pet dramskih tekstova Jana Fabrea) iznimno su značajni za potpunu realizaciju Festivala svjetskog kazališta i *okazalištavanje* publike. Naime, činjenica da je zagrebačka publika oduševljena i više puta pozivala na bis i one koji su to zaslužili i one za čiji bi prikazani rad (bez obzira na prethodna postignuća) dostajao pristojan pljesak, pokazuje kako je za brojne dolaske u kazalište, a i za reakcije, mnogo više od upućenosti ili ljubavi prema umjetnosti bila zaslužna dobra promocija. Za suvremenu bolest tretiranja svakog proizvođača, pa i umjetničkog, kao *senzacionalnog i potrebnog upravo vama*, jasno ne mogu biti odgovorni organizatori festivala, a osim toga umjetnost je ljekovita čak i kad se konzumira iz potpuno pogrešnih razloga. Ipak, iako uspijeva *dobiti* publiku, ta marketinška devijacija na neki je način najveća prijetnja upravo kazališnim zbivanjima ovog tipa koja teže postavljanju mjerila, izgradnji konteksta, upućivanju publike u svjetsku kazališnu sadašnjost. Ona, naime, stvara babilonsku zbrku iskrivljujući vrijednosti i opasno ugrožava mogućnost da se bilo što bilo koga nauči. Još detaljnije kontekstualiziranje i izbora i rada pojedinih umjetnika pokazuje se u tom slučaju kao obvezno nastojanje koje jedino u potpunosti zaokružuje postojanje Festivala svjetskog kazališta. Jer za razliku od Istraživača, koji svoje korake može činiti i nasumce, odgovornost Učitelja zahtijeva njihovo temeljito i stalno objašnjavanje. ■

Jan Fabre, *Andeo smrti*

Sam Harris

Smrtne opasnosti religiozne vjere

Nedugo prije rođenja Krista, u doba nasilja i previranja, rimski pjesnik i epikurejski filozof Lukrecije napisao je epsko remek-djelo naslovljeno *O prirodi stvari*. Njegov je cilj, djelomično, bio osloboditi čovječanstvo od religioznog praznovjerja koje je, prema njegovu mišljenju, priječilo put prema istinskom duševnom miru i sreći. Autor Sam Harris ima ulogu suvremenog Lukrecija u svojoj knjizi *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. Harris je diplomirao filozofiju na Sveučilištu Stanford i doktorand na području neuroznanosti. Svjestan da će knjiga o inherentnim opasnostima institucionalne, dogmatske religije biti kontrolverzna, Harris je *End of Faith* napisao iz osjećaja hitnosti prema onome što je, smatra on, najveća opasnost današnjice. Svoje misli o značajkama dogmatske vjere nasuprot misticizmu, o ulozi razuma u civilnom diskursu i o nadi da ljudski rod može nadići sklonost prema vjerskom nasilju iznio je prije nego što postane prekasno.

Sve religijske prakse nisu jednako mudre

Očito postoji nešto u građi ljudi što ih navodi da vjeruju u transcendentno biće. Kako to objašnjavate, na temelju vašeg rada u neuroznanosti?

– Ne znam ni za jedan rezultat u neuroznanosti koji govori izravno o tome. Ali postoje neke opće značajke ljudskog uma koje su tu očito važne. Rađamo se spremni za život u odnosu prema svijetu oko nas. Pojavljujemo se iz majčine maternice spremni vidjeti lica kao lica, učiti jezik, i postupno spoznavati da smo okruženi umovima kakav je naš. Prevlast animizma među našim primitivnim precima – kao i njegovo zadržavanje u

nekim plemenima – pokazuje da lako pripisujemo ljudske osobine procesima u prirodi. Tek dubljim razumijevanjem kauzalnih procesa u svijetu (kroz znanost) počinjemo shvaćati da olujni oblaci nisu ljutiti bogovi i da bolesti nisu rezultat opsjednutosti demonima. Teško je reći gdje treba povući crtu između genetskog dara i kulturnog naslijeđa, a zacijelo je oboje na djelu u slučaju religiozne vjere. Ali temeljna činjenica jest da smo duboko disponirani za projiciranje vlastite subjektivnosti na svijet. Biblijski Bog je ljubomoran, ljutit, toliko neurotičan da je vrijedan žaljenja. A grčki su bogovi poput tinejdžera koji su ostavljeni sami u roditeljskoj kući preko vikenda. To što smo predodređeni da o svemiru mislimo na antropocentričan način ne znači da smo i osuđeni to činiti.

Možete li objasniti spoj biologije i kulture uključen u to što ste rekli? Primjerice, što mislite o vrsti argumenta kakav iznosi Dean Hamer koji govori o "genu boga"? Ako postoji biološki poriv za vjeru, kako onda objasniti iznimnu kulturnu razliku između zapadnih monoteizama i istočnog misticizma?

– Kad su u pitanju najviše kognitivne značajke, potraga za objašnjenjem u obliku pojedinih gena vjerojatno je uzaludna. No, kakovogod bila priča na genetskoj razini, biologija samo blago određuje kulturu. Moramo jesti, ali ne moramo jesti špagete. Skloni smo ljubomori, ali taj se osjećaj može proživjeti na način Caryja Granta ili na način Mullaha Omara. Ista biologija, druga kultura. Velik dio našeg ponašanja kao ljudskih bića, iako možda potječe iz biologije, nastavlja se u svojem sadašnjem obliku samo zato što nismo osjetili dovoljan pritisak da to promijenimo. Kultura ne

Amazon.com

Američki filozof, podjednako vrijedajući i liberalne i konzervativce, govori o konverzijskoj netoleranciji prema svim lošim uvjerenjima, pa i onima koja dolaze iz religijskog područja. Naime, kad ljudi iznose neobične tvrdnje, bez dokaza, prestajemo ih slušati – osim u pitanjima vjere. Ukratko, ako ima boga (recimo Zeusa), sve je dopušteno – ubojstvo, etničko čišćenje ili iznošenje glupih ideja o nastanku svemira

poboljšava dizajn svojih proizvoda sustavno (a to ne radi ni biologija). Velika različitost među kulturama ne govori ništa dublje o nama osim činjenice da su ljudske zajednice sklone koristiti se oruđem koje imaju sve dok se ono može održavati. Promislite o razlici između zapadne i istočne medicine. Jesu li jednako korisne? Ne. Je li istočna medicina bolja za istočnjake? Ne. Istočna je medicina primjenjiva za određene zdravstvene probleme, i čak može nadmašiti zapadnu medicinu u nekoliko područja, ali jednostavno ne postoji usporedba između tih dviju disciplina. Netko tko ima upalu slijepog crijeva, aneurizmu, ili rak dojke neće biti mudar bude li otrčao na akupunkturu, a ne u bolnicu. To vrijedi u New Yorku, ali podjednako i u Hong Kongu.

A u pogledu duhovne prakse, taj disparitet jasno ide u prilog drugoj strani. Istočni

misticizam, iako i u njemu ima neopravdanih vjerovanja, nesumnjivo je najbolji ljudski pokušaj oblikovanja duhovne znanosti. Metode introspekcije koje postoje u budizmu, primjerice, nemaju istinskih ekvivalenata na zapadu. A sugestija da imaju rezultat je očajničkog pokušaja zapadnjaka da učine da sve religijske tradicije izgledaju podjednako mudre. One to jednostavno nisu. Kad tibetski lama govori o "nedvojnoj svjesnosti" a papa o Bogu ili o Svetom Duhu (ili o bilo čemu drugom) oni ne govore o istome: niti djeluju na istom intelektualnom temelju. Lama se koristi vrlo preciznom terminologijom (koja, doduše, nema dobar ekvivalent na engleskom) da bi opisao ono što su mnogi meditatori doživjeli nakon vrlo profinjena vježbanja u metodama introspekcije; papa pak samo ponavlja neopravdane metafizičke tvrdnje koje su prenesene kršćanima u kontekstu kulture koja je podbacila – i to potpuno – u traženju snažnih alternativnih rješenja samom vjerovanju. Takva su alternativna rješenja postojala tisućljećima, istočno od Bospora. To ne znači da treba zanemariti Meistere Eckharte ovoga svijeta, ali takvi su mistici na Zapadu odvijek bili iznimke. I važno je zapamtiti da su, kao iznimke, bili proganjani zbog hereze.

Razlika između vjere i duhovnosti

Vi zapravo ocjenjujete zapadne religije kao opasne, a istočni misticizam kao pun obećanja.

Kako ste došli do tog zaključka?

– Misticizam, lišen religijskog dogmatizma, empirijski je i visoko racionalan pothvat. Jednako kako ljudi ne spaljuju svoje susjede na lomači kao rezultat novih znanja u fizici i biologiji, tako nitko neće učiniti takvo što na temelju istinskog misticizma. Religija – posebno na Zapadu – posve je drugo. Religiozna vjera je ono što prekida razgovor.

Jedino što jamči istinski otvorenu suradnju među ljudskim bićima je njihova spremnost da se njihovi pogledi (i odgovarajuće ponašanje) mijenjaju razgovorom – koji donosi nove dokaze i nove argumente. Inače, kad su uložili visoki, nemamo se na što osloniti osim na silu. Ako vjerujem da ću doći u raj budem li se zrakoplovom zaletio u nebo, i zadovoljan sam vjerujući u to bez dokaza, onda nema toga što bi druga osoba mogla

*Lj*udi nisu nikada opasniji nego kad nemaju vjerovati ni u što drugo osim u Boga. I možda se Bogu danas može pristupiti samo preko psihopatologije. Koliko znam, borci Hezbolaha koji su nedavno tako zapanjili izraelsku vojsku, nisu ni u jednom slučaju izabrali samoubilačku taktiku, vjerojatno zato što su bili sigurni u pobjedu", kaže u nedavnoj kolumni romanopisac J. G. Ballard. Je li onda fanatično obraćanje dogmatsko-religioznim motivacijama i opravdanjima vlastitih činova zapravo obilježje gubitnika, ljudi koji (panično) "vjeruju" jer su izgubili neku drugu vjeru ili povjerenje (u razum, povijest, pravdu, moral, ljubav, pa čak i – Boga)? Jesu li sve dogmatske religije (koje treba razlikovati od duhovnosti i općeg interesa za sveto/mistično/tajnovito) oblik podilaženja samoubilačkom i neopravdivo neracionalnom mentalitetu? Koliko nam onda uopće, i kakve, "religije" treba ako želimo izbjeći individualno i kolektivno samoubojstvo? (Z. R.)

koliko religije?

reći da bi me razuvjerila, jer me moj skok vjere učinio imunim na moći razgovora.

Drugim riječima, oprezno činite razliku između onoga što zovete "vjerom" i "duhovnosti". Ukratko, u čemu je ta razlika?

– "Vjera" je lažno uvjerenje u neopravdane postavke (određenu knjigu koju je napisao Bog, u to da ćemo biti ujedinjeni s onima koje volimo nakon smrti, da Stvoritelj svemira čuje naše misli itd.).

"Duhovnost" ili "misticizam" (obje su riječi prilično grozne, ali ne postoje bolje riječi) odnosi se na proces introspekcije kojim osoba može shvatiti da je osjećaj koji ona naziva "ja" misaona iluzija. Temeljna istina misticizma je ovo: moguće je doživjeti svijet a da se ne osjećamo u njemu kao odvojeno "ja" u uobičajenom smislu. Takva promjena karaktera nečijeg iskustva ne mora, međutim, postati temelj za postavljanje neodrživih tvrdnji o prirodi svemira.

Konverzijska netolerancija

Zašto su raniji pokušaji brisanja vjere posredstvom klasičnog materijalizma izazvali nasilje slično onom koje je, prema vašem mišljenju, nadahnula vjera (primjer komunizma)?

– Komunistička vjera nije bio pokušaj da se izbriše vjera. On je bio nova vjera, iako ona koja nije gledala onkraj ovoga života. Cijeli je komunizam bio nabijen iracionalnim. Staljinovo nepriznavanje "kapitalističke biologije" u prilog "lisenkoizma" (prerađene lamarkijanske doktrine o stečnim značajkama: to je ideja da žirafe dobivaju duge vratove kao rezultat toga što su njihovi preci željeli dosegnuti sve više i više grane) jedan je od primjera dogmatizma koji je bio duša komunizma. Slobodnomisleći (a to znači racionalni) znanstvenici bili su slani u gulag jer nisu podupirali tu ideologiju. Milijuni su umrli od gladi i u Sovjetskom Savezu i u Kini zbog njihova neuspjeha da uvedu zdravu poljoprivrednu praksu na temelju mendeljevske genetike.

Netolerancija prema vjeri koju ja zastupam u svojoj knjizi nije ona netolerancija koja nam je dala gulag, nego konverzijska netolerancija. Kad ljudi iznose neobične tvrdnje, bez dokaza, prestajemo ih slušati – osim u pitanjima vjere. Tvrdim da sebi više ne možemo dopustiti da vjeri dajemo prolaz na taj način. Loša uvjerenja treba kritizirati kadgod se pojave u našem diskursu – u fizici, u medicini, ali i u pitanjima etike i duhovnosti. Predsjednik Sjedinjenih Država je rekao, i to nekoliko puta, da je u dijalogu s Bogom. Da je rekao da je razgovarao s Bogom kroz sušilo za kosu, to bi značilo srljanje u nacionalnu opasnost. Ja ne vidim da to davanje sušila za kosu u priču čini njegovu tvrdnju apsurdnijom ili opasnijom.

Zapadno odvajanje religije od politike

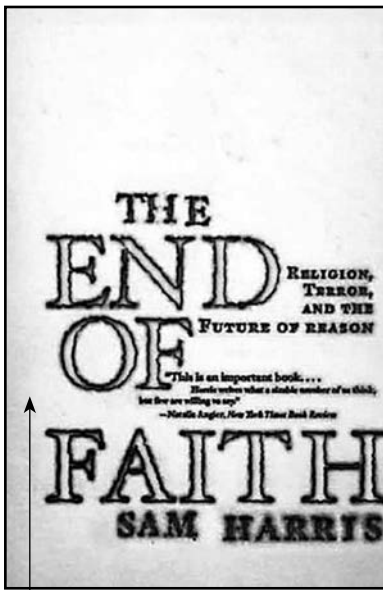
Slijedeći vaš argument o opasnostima vjere, kako je onda bilo moguće da kršćanstvo, primjerice, dosegne stajanje razmjernu udomaćenosti u ranom modernom razdoblju – da ga nitko nije protjerao iz postojanja kao besmislicu?

– Ono je pretrpjelo neke važne trenutke izrugivanja, posebno u Europi (sjetite se Voltairea i Humea), što možda objašnjava zašto Europljani nisu toliko raspoloženi lutati toliko daleko duž staze biblijski nadahnute iracionalnosti poput nas Amerikanaca. Što je još važnije, kršćanstvo je pretrpjelo nepopustljivo i neslavno rešetanje kao rezultat napretka znanosti i svjetovne kulture na zapadu. Svećenici bi, naime, i dalje dijagnosticirali opsjednutost demonima da nije bilo napredaka koje je u posljednjih dvjesto godina postigla medicinska znanost. Situacije u kojima se danas molitva čini primjerenom (ili čak zdravom) prvom reakcijom na ljudsku patnju postupno su (ali radikalno) nestale.

Druga važna značajka kršćanstva – koju islam na žalost nema – jest da ono nudi izlaz iz neprilike "udomaćenosti". Nalog "Daj Cezaru Cezarevo" – zaista je važan kad dođe vrijeme da se pronađe razlog za odvajanje crkve od države. Islam je u tom smislu puno zamršeniji. Uzimajući u obzir doktrinu islama, onako kako se izlaže u *Kur'anu* i *Hadisu*, muslimanima je vrlo teško opravdati odvajanje religije od politike.

S obzirom na čitateljske reakcije na vašu knjigu bojite li se da bi ona mogla postati jednostavno "propovijed (onima koji su već) obraćeni"? Ili se nadate poticanju nužnog razgovora kroz njezinu određenu sok-vrijednost?

– Svakako se nadam početku razgovora. I nisam siguran tko su ti "obraćeni", u svakom slučaju. Moja knjiga, naime, podjednako vrijeđa i liberalne i konzervativce. Konzervativci vole ono što govorim o opasnostima islama, ali prezaju od mojih napada na kršćanstvo. A liberali mrze to što govorim o islamu (jer je to politički nekorrektno) ali vole moj argument protiv upletanja kršćanskog fundamentalizma u socijalnu politiku. Na objema stranama

Istočni misticizam, iako i u njemu ima neopravdanih vjerovanja, nesumnjivo je najbolji ljudski pokušaj oblikovanja duhovne znanosti. Metode introspekcije koje postoje u budizmu, primjerice, nemaju istinskih ekvivalenata na zapadu. A sugestija da imaju rezultat je očajničkog pokušaja zapadnjaka da učine da sve religijske tradicije izgledaju podjednako mudre. One to jednostavno nisu

preteže otpor mojem ključnom argumentu protiv same vjere. Možda je posveta u mojoj knjizi doslovnija od mnogih drugih. Mogao sam napisati *End of Faith* samo "za moju majku". Barem se ona slaže sa mnom.

Koje su neke od najneочеkvanijih reakcija na vaše argumente – i među onima za i onima protiv?

– Bio sam dosta iznenađen kad sam otkrio da neki kršćani slave moj argument protiv umjerene vjere. Jedan je baptistički svećenik manje-više odobravao moju knjigu kao posljednji čavao na mrtvačkom sanduku vjerske umjerenosti, tvrdeći kako sam dokazao da postoje samo dva održiva stajališta – sekularizam ili fundamentalizam. Njegovo pobijanje moje teze bilo mi je i najveće iznenađenje među kritikama koje sam dobio – on jednostavno nije pobio tezu. O mojoj je knjizi govorio četrdeset minuta na radiju, s tek nekoliko netočnosti, i moj argument protiv vjere nije osporio – kao da bi svaki proces razmišljanja koji dovodi vjeru u sumnju bio toliko očito neprihvatljiv njegovim slušateljima da ga čak i ne treba izlagati. Slušati ga kako u biti uzdiže moju knjigu, pritom je implicite proklinjući, bilo je zbilja neka vrsta iskustva s onu stranu zrcala. Općenito govoreći, i dalje sam često iznenađen kad otkrijem da čak i sekularni intelektualci misle da je vjera nužna za druge ljude. "Nikad se nećemo riješiti religije. Ona je jednostavno prevažna ljudima" – tako glasi vjerojatno najuobičajeniji odgovor. Kako to da svi misle da je tako? U prvoj polovici devetnaestog stoljeća, to je sigurno, mnogi su ljudi ovako govorili: "Nikad se nećemo riješiti ropstva. Ono je jednostavno prevažno za gospodarstvo...". To je bila slična, naizgled razumna tvrdnja. Ali ona je bila proizvod intelektualne i moralne lijenosti, i bila je pogrešna.

Nova pravila konverzije

Slavnom frazom Dostojevskog iz Braće Karamazovih "ako nema Boga, sve je dopušteno" često se služe teisti kao upozorenjem o opasnostima življenja bez transcendente moralne izvjesnosti. Prema vašem mišljenju, je li uputno reći "ako ima Boga, sve je dopušteno" (ubojstvo, genocid itd.)?

– Da, ali ja bih proširio tu tvrdnju: s lažnom sigurnošću sve je moguće. To obuhvaća i hitlere i staljine ovog svijeta.

Što bi ljudi, koji se slažu s vašim zaključcima, najpraktičnije mogli činiti kako bi promijenili opći konsenzus o religioznoj vjeri?

– Još jednom, to se svodi na nova pravila konverzije – a ne na nove zakone ili prosvjede na ulici. Samo zamislite kako bi bilo drukčije kad bi svaki

put kad bi osoba na položaju upotrijebila riječ "Bog" mediji na to reagirali kao da je izgovorila "Posejdon". Naš razgovor s nama samima promijenio bi se vrlo brzo i vrlo korjenito. Zamislite nekoga tko se protivi istraživanju matičnih stanica za govornicom Senata kako govori: "Život je podario sam Zeus. Nijedan se čovjek ne bi smio mijesati u to".

Naravno, kritika i zahtjev za intelektualnim poštenjem nisu dovoljni. Na pozitivnoj strani, trebali bismo pronaći kreativne pristupe etici, duhovnom iskustvu i gradnji snažnih zajednica. Znanstveno proučavanje pozitivnog ljudskog iskustva – ljubavi, radosti, suosjećanja, meditativnih stanja – nedvojbeno će imati ulogu u tome. Ali za to će trebati vremena. No uopće nam nije potrebno vrijeme da bismo shvatili kako ljudi koji zazivaju Boga u javnom diskursu zapravo govore trivijalnosti ili da iznose neke vrlo sumnjive tvrdnje o prirodi svijeta, ili o karakteru vlastita iskustva. Trebali bismo zahtijevati da počnu smisljeno govoriti, a ako im to ne uspije, onda bismo ih trebali prestati slušati.

U kojem je smislu vaša knjiga neka vrsta "molitve"? Mislite li da će u konačnici ljudi biti sposobni izbjeći apokalipsu koja je, kažete, najveća opasnost za religioznu vjeru?

– Nisam onoliko optimističan koliko bih htio biti. To je zanimljivo stanje, psihološki govoreći, jer se osjećam motiviran iznositi tvrdnje protiv religije, a pritom ne vidjeti nikakvo realno uporište za nadu da će se išta promijeniti bolje. Proveli smo, čini se, mnogo vremena u društvu loših ideja da bismo sad zaustavili naše klizanje preko ruba. Nadam se da u vezi s tim nemam pravo, ali ne bi me iznenadilo kad bi ljudski eksperiment radikalno iskočio iz tračnica još za našeg života.

Ljudi koji imaju u svojim rukama kormilo civilizacije jednostavno ne razmišljaju, ne govore ili ne dodjeljuju resurse onako kako bi trebali kad bi htjeli izbjeći katastrofu. To što izabiremo predsjednike koji gube vrijeme na stvari kao što su homoseksualni brakovi, dok nuklearno oružje u bivšem Sovjetskom Savezu leži neosigurano (da navedem samo jednu neposrednu opasnost za naš opstanak), znakovito je za to kako smo tragično skrenuli s puta (a znakovito je i za to koliko ulogu vjera ima u tome). Tako, ja nemam nade. Ipak, svatko od nas treba pozitivno pridonositi svijetu onakvom kakvim ga zatječemo. Postoji li druga mogućnost? ▣

S engleskoga prevela Irena Matijašević.

Pod naslovom *The Mortal Dangers of Religious Faith* objavljeno na web-stranici <http://evans-experientialism.freewebspace.com/sharris.htm>

Kraj vjere

Sam Harris

“Umjerenjaci” ne žele nikoga ubiti u ime Boga, no žele da se i dalje koristimo riječju “Bog” kao da znamo o čemu govorimo. I ne žele reći ništa kritički o ljudima koji *doista* vjeruju u Boga svojih očeva, zato što je tolerancija, više od ičega drugog, sveta. Govoriti jednostavno i iskreno da na primjer i *Biblija* i *Kuran* sadrže gomile za život opasnih zamisli oprečno je toleranciji onakvoj kakvom je oni trenutačno vide. No ne možemo sebi više priuštiti luksuz takve političke korektnosti i održavanje te ikonografije našeg neznanja

Naša je situacija takva da većina ljudi na ovome svijetu vjeruje kako je Stvoritelj univerzuma napisao knjigu. Imamo nesreću da raspoložemo s mnogo takvih knjiga, i svaka sebi prisvaja ekskluzivno pravo na svoju nepogrešivost. Ljudi su skloni organizirati se u frakcije u skladu s inkompatibilnim tvrdnjama koje prihvaćaju – radije nego na osnovi jezika, boje kože, mjesta rođenja ili nekog drugog kriterija plemenske organizacije. Svi ti tekstovi nagovaraju čitatelje da prihvate različita uvjerenja i iskustva od kojih su neka bezopasna, no velik ih dio nije. No, svi se perverzno slažu u jednoj temeljno važnoj stvari: “poštivanje” drugih vjera, ili stajališta nevjernika, nije stajalište koje zastupa Bog. Premda su sve vjere tu i tamo dotaknute duhom ekumenizma, središnja doktrina svake religijske tradicije jest da su svi drugi tek nositelji pogreške ili, u najboljem slučaju, opasno nepotpuni. Prema tome, netrpeljivost je neodvojiva od svake vjere. Ako neka osoba vjeruje – *stvarno* vjeruje – da određene ideje mogu rezultirati vječnom srećom, ili njezinom oprekom, ne može tolerirati mogućnost da ljudi koje voli mogu biti zavedeni dodvoravanjem nevjernika. Uvjerenost u zagrobni život naprosto je nepojmljiva s tolerancijom u ovom životu.

Religija je izvan dosega racionalne rasprave

No zapažanja te vrste pred nas postavljaju neodgodiv problem, budući da je danas kritika nečije vjere tabuizirana. Kada je riječ o toj temi, liberali i konzervativci postigli su neuobičajen konsenzus: religiozna su uvjerenja jednostavno izvan dosega racionalne rasprave. Kritiziranje nečijih ideja o Bogu i zagrobnom životu smatra se nepolitičnim na način koji nije svojstven kritici nečijih ideja o fizici ili povijesti. (Tako je i kada se radi o muslimanskom bombašu-samoubojici koji se na ulici Jeruzalema raznese zajedno s dvadesetak nevinih žrtava; uloga koju u njegovim akcijama ima vjera uvijek je jednako umanjena. Njegovi motivi moraju biti politički, ekonomski ili potpuno osobni. Kao, bez vjere bi očajni ljudi i dalje činili užasne stvari). Vjera je uvijek, i posvuda, lišena odgovornosti.

No tehnologija je uvijek kreirala svježije moralne imperativne. Naša tehnička dostignuća u umijeću ratovanja naposljetku su nam uzvratila našim religioznim različitostima – i stoga našim religioznim *uvjerenjima* – koja su oprečna našem opstanku. Više ne možemo ignorirati činjenicu da milijarde naših susjeda vjeruju u metafizičku mučeništva, ili u doslovnu istinu knjige o Apokalipsi, ili u bilo koje druge fantastične ideje koje su se skrile u umovima vjernika za novo tisućljeće – zato što su naši susjedi sada naoružani kemijskim, biološkim i nuklearnim oružjima. Nema dvojbe da ta dostignuća obilježavaju završnu fazu naše lakovjernosti. Riječi kao što su

“Bog” i “Alah” moraju postati poput riječi “Apolon” ili “Baal”, ili će razoriti naš svijet.

Nekoliko minuta provedenih u lutanju grobljem loših ideja govori nam da su takve konceptualne revolucije moguće. Pogledajte na primjer alkemiju: ona fascinira ljude tisućama godina, pa ipak svatko tko danas ozbiljno tvrdi da prakticira alkemiju diskvalificirat će samoga sebe na većini odgovornih položaja u našem društvu. Religije zasnovane na vjerovanju zasigurno pate od istog poskliznuća u zastarjelost.

Religijska tolerancija vodi nas prema ponoru

Što je alternativno rješenje religiji kakvu poznajemo? Kao što ćemo vidjeti, to je pogrešno pitanje. Kemija nije bila “alternativno” rješenje alkemiji; bila je tu riječ o općenitij zamjeni neznanja autentičnim znanjem. Otkrit ćemo, kao što je slučaj i s alkemijom, da govoriti o “alternativnim” rješenjima religioznom uvjerenju znači promašiti smisao.

Naravno, ljudi vjere padaju na kontinuitet: neke privlači utjeha i nadahnuće određene duhovne tradicije, a ipak i dalje potpuno vjeruju u toleranciju i raznolikost, a drugi bi spalili zemlju do temelja ako bi to značilo kraj herezi. Drugim riječima, postoje religiozni *umjerenjaci*, i religiozni *ekstremisti*, i njihove različite strasti i projekte ne treba brkati. No jedna od središnjih tema moje knjige je da su religiozni *umjerenjaci* nositelji jedna užasne dogme: oni zamišljaju da će put prema miru biti stvoren jednom kada svi naučimo poštovati neopravdana uvjerenja drugih. Nadam se da ću pokazati kako je upravo ideal religijske tolerancije – rođen iz ideje da bi sva ljudska bića trebala biti slobodna da vjeruju što god žele o Bogu – jedna od vodećih sila koje nas vode prema ponoru.

Polako smo shvatili u kojoj mjeri religiozno vjerovanje perpetuira nehumanost čovjeka prema čovjeku. To ne iznenađuje, s obzirom na to da mnogi od nas još vjeruju da je vjera bitan sastavni dio ljudskog života. Dva mita čuvaju vjeru od povika racionalnog kritičizma, i čini se da podjednako podupiru i religijski ekstremizam i religijsku umjerenost: 1. većina nas vjeruje da postoje dobre stvari koje ljudi dobivaju od vjere (npr. snažne zajednice, etično ponašanje, duhovno iskustvo) koje ne postoje nigdje drugdje; 2. mnogi od nas također vjeruju da užasne stvari koje se ponekad čine u ime religije nisu proizvodi vjere po sebi, nego da pripadaju našoj temeljnijoj prirodi – silama kao što su pohlepa, mržnja ili strah – za koje su sama religijska uvjerenja najbolji (ili čak jedini) lijek. Zajedno, čini se da nam ti mitovi jamče savršenu imunost protiv razumnosti u našim javnim raspravama.

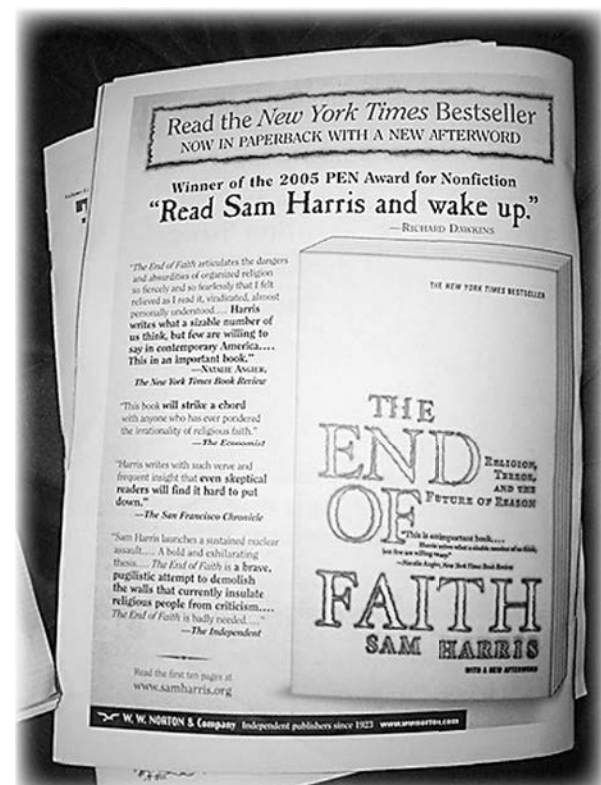
Nedostatak dokaza

Mnogi religijski “umjerenjaci” krenuli su očito uzvišenim putem pluralizma, tvrdeći da su sve vjere jednako vrijedne, no čineći to ne primjećuju nepopravljivo sektarske tvrdnje o istini svake od njih. Sve dok neki kršćanin vjeruje da će jedino pokrštena braća biti spašena na Sudnji dan, nema mogućnosti da “poštuje” vjerovanja drugih, kada zna da su se plamenovi pakla potpirivali upravo tim idejama i da čekaju na svoje sljedbenike. Muslimani i židovi općenito zauzimaju isto takvo arogantno stajalište prema svojim pothvatima i potrošili su cijelo tisućljeće strastveno ponavljajući pogreške drugih vjera. Nije potrebno reći da svi ti suparnički sustavi vjerovanja podjednako pate od nedostatka dokaza.

Pa ipak, razni intelektualci kao što su H. G. Wells, Albert Einstein, Carl Jung, Max Planck, Freeman Dyson i Stephen Jay Gould objavili su da će rat između razuma i vjere nestati. Osoba može biti bogobojazni kršćanin u nedjelju, a zaposleni znanstvenik se budi u ponedjeljak ujutro, a da uopće ne snosi odgovornost za pregradu koja se izgleda podigla u njegovoj glavi dok je spavao. Može, kako se čini, imati svoje razloge i s time živjeti. No jedino zato što je na Zapadu Crkva politički

Ako se religija tiče autentične sfere razumijevanja ljudskih potreba, tada bi trebala biti podložna *napretku*; njezine bi doktrine trebale postati korisnije, a ne beskorisnije. Napredak u religiji, kao i u drugim područjima, trebao bi biti stvar *sadašnjeg* istraživanja, a ne tek neprekidno ponavljanje prošle doktrine

koliko religije?

ograničena, čovjek si može priuštiti da razmišlja na takav način. Na mjestima gdje su znanstvenici i dalje nasmrtni kamenovani zato što sumnjaju u vjerodostojnost *Kur'ana*, Gouldova ideja "ljubavnog konkordata" između vjere i razuma bila bi savršena iluzija.

Ne tvrdim da su najdublji osjećaji vjernika, bilo umjerenih bilo ekstremnih, trivijalni ili čak pogrešni. Ne poričem da većina nas ima emocionalne i duhovne potrebe kojima se obraća – premda neizravno i uz strašnu cijenu – *mainstream* religija. I to su potrebe koje oni koji su samo *razumni* u našem svijetu, znanstveno ili na neki drugi način, neće nikada ispuniti. Očito postoji sveta dimenzija u našem postojanju, i složiti se s time lako bi mogao biti najviši cilj ljudskog života. No otkrit ćemo da nije potrebna vjera neshvatljivih razmjera – dogme poput "Isusa je rodila djeвица, *Kur'an* je riječ Božja" – kako bismo to učinili.

Bezopasnost većine religioznih "umjerenjaka" ne daje naslutiti da je religiozna vjera ista uzvišenija od očajničkog braka nade i neznanja, niti jamči da za ograničavanje opsega djelovanja razuma u našem općenju neće biti plaćena strašna cijena. Religiozna umjerenost, ako je pokušaj ustrajavanja na onomu što je i dalje upotrebljivo u ortodoksnoj religiji, zatvara vrata sofisticiranijim pristupima duhovnosti, etici i razvijanju snažnih zajednica. Čini se da religiozni umjerenjaci misle kako nama ne treba radikalni uvid i uvođenje promjena u tim područjima, nego samo ublažavanje filozofije iz željeznog doba. Umjesto da punom snagom upotrijebimo našu kreativnost i razumnost kada je riječ o problemima etike, socijalne kohezije pa čak i duhovnog iskustva, umjereni religiozni tek traže da olabavimo naše standarde odatosti negdašnjim praznovjericama i tabuima, a s druge strane održavaju sustav vjerovanja koji su nam ostavili muškarci i žene čiji su životi bili naprosto razoreni zbog njihova temeljnog nepoznavanja svijeta. U kojem je drugom području života prihvatljiva takva podložnost tradiciji? Medicini? Tehnici? Čak ni politika ne trpi anakronizam koji još prevladava u našem mišljenju o etičkim vrijednostima i duhovnom iskustvu.

Religija je diskurs koji ne dopušta napredovanje

Zamislite da možemo oživjeti obrazovanog kršćanina iz četrnaestog stoljeća. Pokazalo bi se da je taj čovjek totalna neznanica, osim u pitanju vjere. Njegova uvjerenja o zemljopisu, astronomiji i medicini posramila bi i malo dijete, no znao bi manje-više sve što treba znati o Bogu. Premda bi ga smatrali budalom kada bi mislio da je Zemlja središte svemira ili da je bušenje glave mudra medicinska intervencija, njegove religiozne ideje i dalje ne bi bilo moguće diskreditirati. Za to postoje dva objašnjenja: ili smo usavršili naše razumijevanje svijeta prije tisuću godina – dok je naše znanje u svim drugim područjima još bilo beznažno nepotpuno – ili je religija, kao pučko podržavanje dogme, područje diskursa koje ne dopušta napredovanje. Vidjet ćemo da mnogo toga govori u prilog tom drugom stajalištu.

Ne pohranjuju li naša religiozna uvjerenja, iz godine u godinu, sve više i više informacija o ljudskom iskustvu? Ako se religija tiče autentične sfere razumijevanja ljudskih potreba, tada bi trebala biti podložna *napretku*; njezine bi doktrine trebale postati korisnije, a ne beskorisnije. Napredak u religiji, kao i u drugim područjima, trebao bi biti stvar *sadašnjeg* istraživanja, a ne tek neprekidno ponavljanje prošle doktrine. Štoga je istinito sada, treba biti *moгуće istražiti* sada, i treba biti moguće opisati u kategorijama koje ne stoje izravno nasuprot ostalim spoznajama o svijetu.

U tim mjerilima, cjelokupni projekt religije djeluje potpuno zaostalo. Ne može preživjeti promjene koje su nas preplavile – kulturalne, tehnološke, pa čak i etičke. S druge strane, postoji nekoliko razloga da vjerujemo kako će ih ipak preživjeti.

"Umjerenjaci" ne žele nikoga ubiti u ime Boga, no žele da se i dalje koristimo riječju "Bog" kao da znamo o čemu govorimo. I ne žele reći ništa kritički o ljudima koji *doista* vjeruju u Boga svojih očeva, zato što je tolerancija, više od ičega drugog, sveta. Govoriti jednostavno i iskreno o stanju našega svijeta – recimo, na primjer, da i *Biblija* i *Kuran* sadrže gomile za život opasnih zamisli – oprečno je toleranciji onakvoj kakvom je trenutačno vide ti umjereni ljudi. Ne možemo sebi više priuštiti luksuz takve političke korektnosti. Moramo napokon prepoznati cijenu koju plaćamo održavanjem te ikonografije našeg neznanja. ▣

S engleskoga prevela Sanja Kovačević.
Ulomci knjige *End of Faith*, W.W. Norton, 2004.

Branitelji vjere

Slavoj Žižek

Treba vratiti dostojanstvo ateizmu, jednom od najvećih europskih nasljeđa i možda našoj jedinoj šansi za mir

Stoljećima nam govore da bez vjere ne bismo bili ništa doli egoistične životinje koje se bore za svoj dio kolača, te da imamo moral čopora vukova; jedino vjera, kažu, može nas uzdignuti na višu duševnu razinu. Danas, kada vjera sve više postaje osnova za ubojito nasilje diljem svijeta, uvjeravanja da kršćanski ili muslimanski ili hinduistički fundamentalisti samo zloupotrebljavaju i iskrivljavaju plemenite duhovne poruke njihova vjerovanja zvuče sve ispraznije. Što je s vraćanjem dostojanstva ateizmu, jednom od najvećih europskih nasljeđa ili možda naše jedine šanse za mir?

Prije više od jednog stoljeća u *Braći Karamazovima* i drugim djelima, Dostojevski je upozorio na opasnost bezbožnog moralnog nihilizma zaključivši u biti da je sve dopušteno ako ne postoji Bog. Francuski filozof André Glucksmann čak je Dostojevskijevu kritiku bezbožnog nihilizma primijenio na 11. rujana, kako sugerira naslov njegove knjige *Dostojevski na Manhattanu*.

Ta tvrdnja ne može biti promašena: poruka današnjeg terorizma je da je sve dopušteno ako postoji Bog, uključujući i dizanje u zrak tisuća nevinih promatrača – barem za one koji tvrde da izravno djeluju u ime Boga, jer, izravna veza s Bogom opravdava povredu suštih ljudskih zabrana i obzira. Ukratko, fundamentalisti se nimalo ne razlikuju od "bezbožnih" staljinističkih komunista, kojima je sve bilo dopušteno, s obzirom na to da su se smatrali izravnim instrumentima njezina božanstva, Povijesne Nužnosti Napretka prema Komunističkomu.

Tijekom sedmog križarskog rata, kojeg je predvodio sv. Luj, Yves le Breton je izvijestio kako je jednom susreo staru ženu koja je hodala cestom noseći u lijevoj ruci posudu s vatrom, a u desnoj ruci posudu punu vode. Kad ju je upitao zašto nosi te dvije zdjele, odgovorila je da će vatrom zapaliti Raj sve dok od njega ne ostane ništa te da će vodom ugasiti vatre u Paklu sve dok od njih ne ostane ništa: "Jer ne želim da itko čini dobro kako bi bio nagrađen Rajem ili zbog straha od Pakla; nego samo iz ljubavi prema Bogu." To ispravno kršćanski etičko stajalište danas uglavnom preživljava u ateizmu.

Fundamentalisti čine dobra djela, odnosno ono što smatraju dobrim djelima, kako bi ispunili Božju volju i zavrijedili spasenje; ateisti ih čine samo zato što je to ispravno. Zar to ujedno nije i naše najelementarnije iskustvo morala? Kada učinim neko dobro djelo, ne činim to s namjerom da zaslužim Božju milost; činim to zato jer se inače ne bih mogao pogledati u ogledalu. Moralno djelo je prema definiciji samo sebi nagrada. David Hume, vjernik, to je ustvrdio na vrlo oštar način kada je napisao da je moralno djelovanje uz istodobno ignoriranje Božjeg postojanja jedini način da se pokaže istinsko poštovanje prema Bogu.

Prije dvije godine Europljani su raspravljali treba li preambula europskoga Ustava spomenuti kršćanstvo kao ključnu komponentu europskoga nasljeđa. Kao i obično, to je riješeno kompromisom, u obliku reference na općeniti pojam "vjerske baštine" Europe. Ali što je s najdragocjenijim nasljedem moderne Europe, ateizmom? Ono što modernu Europu čini jedinstvenom jest da je ona prva i jedina civilizacija u kojoj je ateizam posve legitimni izbor, a ne prepreka za obnavljanje javne službe.

Ateizam je europsko nasljeđe za koje se vrijedi boriti, ne samo zato što stvara siguran javni prostor za

Uvažavanje tuđe vjere kao najveća vrednota može značiti samo jednu od ovih dviju stvari: ili ćemo se prema drugome odnositi na zaštitnički način i truditi se da ga ne povrijedimo kako ne bismo uništili njegove iluzije, ili ćemo usvojiti stav o višestrukim "režimima istine" diskvalificirajući kao nasilnu prisilu svako jasno ustrajanje na istini

vjernike. Sjetimo se rasprave koja je bjesnila u Ljubljani dok je krpjela kontroverzija oko ustava: treba li muslimanima (većinom radnicima-emigrantima iz bivših jugoslavenskih republika) dopustiti izgradnju džamije? Dok su se konzervativci protivili džamiji iz kulturnih, političkih, pa čak i arhitektonskih razloga, liberalni tjednik *Mladina* principijelno je i bez okolišanja, vodeći računa o pravima ljudi iz bivših jugoslavenskih republika, zagovarao izgradnju džamije.

Ne iznenađuje ni da je *Mladina*, poznata po svojim liberalnim stavovima, bila jedna od malobrojnih slovenskih publikacija koja je objavila ozloglašene karikature Muhameda. I, obrnuto, oni koji su pokazali najviše "razumijevanja" za nasilne muslimanske proteste izazvane karikaturama ujedno su bili oni koji redovito izražavaju zabrinutost za sudbinu kršćanstva u Europi.

Ti neobični savezi europske muslimane suočavaju s teškim izborom: jedina politička snaga koja ih ne degradira na razinu građana drugoga reda i koja im daje prostor kako bi izrazili svoj vjerski identitet "bezbožni" su ateistični liberali, dok su oni najbliži njihovoj vjerskoj socijalnoj praksi – njihov kršćanski zrcalni odraz – njihovi najveći politički neprijatelji. Paradoks je da jedini pravi saveznici muslimana nisu oni koji su prvi objavili karikature kako bi šokirali, nego oni koji su ih, u znak podrške ideala slobode izražavanja, iznova tiskali.

Dok pravi ateist nema potrebe uzdizati vlastito stajalište provocirajući vjernike blasfemijom, on ujedno odbija reducirati problem Muhamedovih karikatura na pitanje poštivanja vjere drugih. Uvažavanje tuđe vjere kao najveća vrednota može značiti samo jednu od ovih dviju stvari: ili ćemo se prema drugome odnositi na zaštitnički način i truditi se da ga ne povrijedimo kako ne bismo uništili njegove iluzije, ili ćemo usvojiti stav o višestrukim "režimima istine" diskvalificirajući kao nasilnu prisilu svako jasno ustrajanje na istini.

A zašto da se, međutim, islam – zajedno sa svim drugim vjerama – ne podvrgne uvažavajućoj, ali istodobno ništa manje okrutnoj, kritičkoj analizi? To, i samo to je način da pokažemo istinsko poštovanje prema muslimanima: da se prema njima odnosimo kao prema ozbiljnim odraslim osobama odgovornima za svoja uvjerenja. ▣

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich.
Objavljeno u *The New York Timesu*, ožujak, 2006.

Religija razuma

Daniel Dennett

Vrijeme je za razborite sljedbenike svih vjera da pronađu hrabrosti i izdržljivosti da sasvim promijene tradiciju koja štuje bespomoćnu ljubav prema Bogu – u svim tradicijama. Daleko od toga da je ona časna i poštena, ona nije čak ni oprostiva. Ona je sramotno. Jer postoji samo jedan način za poštivanje sadržaja bilo koje navodne Bogom dane moralne uredbe. Razmotrite je savjesno u punom svjetlu rasuđivanja, koristeći se svim dokazima koji su vam na raspolaganju. Ni jedan Bog umilostivljen iskazima nerazumne ljubavi nije vrijedan štovanja

Prema izvještajima istraživanja, većina ljudi na svijetu tvrdi da je religija važna u njihovim životima. Mnogi bi rekli da bi bez nje njihovi životi bili bez smisla. Primamljivo je samo vjerovati im na riječ, objaviti da ništa više ne treba reći – i odšljati se na prstima. Tko bi se želio petljati s onim, ma što to bilo, što daje smisao njihovim životima? No, ako to učinimo, svojevoljno i svjesno zanemarujemo neka ozbiljna pitanja. Može li baš (bilo koja) religija životima dati smisao, na način koji bismo trebali štovati i cijeniti? Što je s ljudima koji padnu u kandže vođa kultova ili onima koji su prevareni da daju svoju životnu uštedevinu vjerskim prevarantima? Imaju li njihovi životi i dalje smisao, iako je baš ta njihova "religija" prijevara?

Što treba činiti u vezi s onima koji su prevareni?

U *Marjoe*, dokumentarcu iz 1972. o lažnom evanđelistu Marjoeu Gortneru, vidimo siromašne ljude kako prazne svoje novčanike i lisnice u pladanj za skupljanje, a oči im blistaju od suza radosnica, oduševljeni su time što su dobili "spasenje" od karizmatičnog muljatora. Pitanje koje me muči još od kad sam pogledao film jest: tko čini sramotniji, prijekora vredniji čin – Gortner koji laže ljudima da bi izvukao od njih novac ili redatelji koji razotkrivaju takve laži (s Gortnerovim oduševljenim sudioništvom) i time otimaju dobrim ljudima smisao u životu za koji su mislili da su ga pronašli? Razmislimo kakvi bi mogli biti njihovi životi (zamisljam detalje koji nisu u dokumentarcu): Sam nije završio srednju školu, puni gorivo na benzinskoj postaji na raskrižju, nadajući se da će jednog dana kupiti motocikl; navijač je Dallas Cowboysa i voli popiti nekoliko piva dok gleda utakmice na televiziji. Lucille, koja se nikada nije udala, zadužena je za noćnu smjenu punjača polica u lokalnom supermarketu i živi u skromnoj kući u kojoj je oduvijek živjela, brinući se za svoju ostarjelu majku. Nikakve pustolovne mogućnosti ne dozivaju Sama ili Lucille iz budućnosti, kao ni većinu ostalih u blaženoj pastvi koju vidimo, ali sada su dovedeni u izravni kontakt s Isusom i spašeni za vječnost, omiljeni su članovi dobrog ugleda u zajednici ponovno rođenih. Oni su okrenuli novi list, u najdramatičnijoj ceremoniji, i suočavaju se sa svojim životima, inače dosadnim i praznim, a sada osvještenim i sretnijim. Njihovi životi sada pričaju priču, i to je poglavlje o Najslavnijoj priči ikada ispričanoj. Možete li zamisliti išta drugo što bi oni mogli kupiti s onim novčanicama od 20 dolara koje polažu na pladanj a što bi im bilo barem približno vrijedno?

Svakako, dolazi odgovor. Mogli bi darovati svoj novac religiji koja je bila poštena i koja je zaista iskoristila njihove žrtve da pomogne drugima kojima je pomoć još potrebna. Ili bi se mogli pridružiti bilo kojoj svje-

tojnoj organizaciji koja ulaže svoje slobodno vrijeme, energiju i novac u učinkovitu djelatnost ublažavajući neka od svjetskih zala. Možda je glavni razlog zbog kojega religije obavljaju težak posao u velikim dijelovima Amerike to što ljudi zaista žele pomoći drugim ljudima – a svjetovne organizacije nisu uspjele konkurirati religijama zbog privrženosti običnih ljudi. To jest važno, ali je samo lakši dio odgovora koji ostavlja netaknutim teški dio: što bismo trebali činiti u vezi s onima za koje iskreno vjerujemo da su prevareni? Trebamo li ih ostaviti njihovim utješnim iluzijama ili razotkriti nedjelo?

Tko je obmanut i zaveden?

Nedoumice poput te i predobro su poznate u ponešto drukčijim kontekstima, naravno. Treba li simpatičnoj staroj gospođi u staračkom domu reći da je njezin sin upravo poslan u zatvor? Treba li nezgrapnom dvanaestogodišnjem dječaku koji nije isključen iz bejzbolske momčadi pričati o nasilnim prijateljima koje su uvjerile trenera da ga zadrži u klubu? Unatoč žestokim razlikama u mišljenju o nekim drugim moralnim pitanjima, čini se da postoji neki konsenzus koji se približava stajalištu da je okrutno i zlonamjerno rušiti iluzije drugih ljudi koje ih čine sretnijim i zadovoljnijim u životu – osim ako te iluzije same nisu uzrok još većih zala. Neslaganja se pojavljuju oko toga što ta veća zla mogu biti – i to vodi do sloma čitavog načela. Čuvanje tajni od ljudi za njihovo dobro često može biti mudro, ali dovoljna je samo jedna osoba da tajnu oda, a kako postoje neslaganja oko toga koji slučajevi opravdavaju diskreciju, posljedica je moralno neprihvatljiva pokvarenost licemjerja, laži i luđačkih, ali uzaludnih pokušaja odvratanja pozornosti.

Što kada bi Gortner prijevarom uvjerio iskrene evangeličke, odnosno protestantske propovjednike da obavljaju njegov prljavi posao? Bi li njihova nevinost promijenila jednadžbu i dala istinski smisao životima onih čije se žrtve ohrabruju i skupljaju? Ili, jesu li protestantski propovjednici jednako lažni kao i Gortner? Muslimani zasigurno misle tako, iako su uglavnom previše diskretni da to kažu. A rimokatolici smatraju da su židovi jednako obmanuti i zavedeni, dok protestanti misle da katolici gube vrijeme i energiju na uglavnom lažnu religiju, i tako dalje. Svi muslimani? Svi katolici? Svi protestanti? Svi židovi? Naravno da ne. Postoje glasne manjine u svakoj vjeri koje to izbrbljavaju, poput katoličke filmske zvijezda Mela Gibsona, koga je intervjuirao Peter J. Boyer u prikazu tog glumca u *The New Yorkeru* 2003. Boyer ga je pitao je li protestantima uskraćeno vječno spasenje.

"Nema spasenja za one izvan Crkve", odgovorio je Gibson. "Vjerujem u to." Objasnio je: "Recimo to ovako. Moja je supruga svetica. Ona je mnogo bolja osoba od mene. Iskreno. Ona je, kao, episkopalka, pripadnica anglikanske crkve. Moli, vjeruje u Boga, poznaje Isusa, vjeruje u te stvari. I nije pravedno da ona ne uspije, ona je bolja od mene. To je proglas Svete stolice. A ja je slijedim".

Takve opaske zaista sramote dvije skupine katolika: onih koje vjeruju u njih, ali smatraju da je bolje da to ostane neizrečeno, i one koji uopće ne vjeruju u to – bez obzira što proglasila "Sveta stolica". A koja je skupina veća, ili, utjecajnija? To je sasvim nepoznato i trenutačno se ni ne može znati, što je pak dio neukusnog zadaha pokvarenosti.

Klopka licemjerja

Jednako je nepoznato koliko muslimana istinski vjeruju da svi nevjernici zaslužuju smrt, što *Kuran* neosporno tvrdi. Većina muslimana, rekao bih, iskreni su u svome ustrajanju da naredba prema kojoj otpadnici moraju biti ubijeni treba biti zanemarena, ali je zbudujuće, najblaže rečeno, da je strah da će ih smatrati otpadnicima očito najvažnija motivacija u islamskom svijetu. Dakle, nismo samo mi autsajderi ostavljeni da se pitamo.

Jedan razlog, bio bezrazložan ili ne, za takva sustavno zamaskirana vjerovanja jest izbjegavanje – ili barem odgađanje – sudara između kontradiktornih vjerovanja koji bi inače obvezao štovatelja da se ponaša daleko netolerantnije nego što se većina ljudi danas želi ponašati.

(Uvijek vrijedi podsjetiti se da su ne tako davno ljudi bili proganjani, mučeni, pa čak i pogubljeni zbog hereze i otpadništva u najciviliziranijim kutovima kršćanske Europe.)

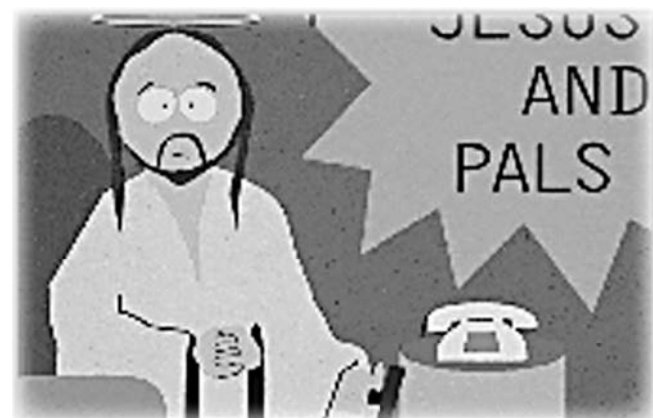
Što je, dakle, prevladavajuće stajalište danas među onima koji sebe nazivaju religioznima, ali žestoko zagovaraju toleranciju? Tri su glavne opcije:

- neiskreni, nepošteni makijavelizam: kao pitanje političke strategije, vrijeme nije sazrelo za iskrene objave religiozne nadmoći/superiornosti, pa bismo trebali otežati i pustiti zaspale pse da leže u nadi da ljudi drugih vjera mogu biti preobraćeni nježno tijekom stoljeća;
- istinski tolerantni: zaista nije važno kojoj se religiji zaklinjete na odanost i vjernost, sve dok to jest neka religija;

- dobroćudni zanemarivači: religija je jednostavno previše draga prevelikom broju ljudi da bi se razmišljalo o njezinu odbacivanju, čak ako ona zaista ne čini nikakvo dobro i jednostavno je prazno povijesno nasljeđe čije održavanje sebi možemo dopustiti sve dok potihno ne uguši samu sebe u jednom trenutku u nepredvidljivoj budućnosti.

Nema svrhe ispitivati ljude što su odabrali, jer su krajnosti tako nediplomatske da možemo unaprijed predvidjeti da će većina ljudi slijediti neku inačicu ekumenske tolerancije, bez obzira vjeruju li u nju ili ne.

Uhvatili smo, dakle, same sebe u klopku licemjerja i nema očitog i jasnog izlaza iz nje. Jesmo li mi poput obitelji u kojima odrasli prolaze i proživljavaju sve geste vjerovanja u Djeda božićnjaka zbog djece, a sva se djeca pretvaraju da još vjeruju u Djeda božićnjaka da ne bi pokvarili zabavu odraslima? Kad bi samo naša trenutačna nevolju uzrokovali takve bezazlene pojave! U svijetu religije odraslih, ljudi umiru i ubijaju, a umjerenjaci su satjerani u tišinu i to nepopustljivošću i nepomirljivošću radikala u vlastitim redovima, a mnogi se sljedbenici boje priznati u što zaista vjeruju iz straha da će slomiti srce Baki, ili uvrijediti svoje susjede do te mjere da će biti istjerani iz grada, ako ne i nešto još gore.

koliko religije?

Ako je to taj dragocjeni smisao kojega smo se udostojili zahvaljujući našoj odanosti jednoj ili drugoj religiji, to i nije neki dobitak. Je li to najbolje što možemo? Nije li tragično da se mnogim ljudima diljem svijeta događa da se nađu regrutiranim protiv svoje volje u urotu tišine?

Što trebamo činiti?

Koja su alternativna rješenja? Ima onih umjerenjaka koji štiju tradiciju u kojoj su odgojeni, jednostavno zato što je to njihova tradicija, i koji su spremni voditi kampanju, provizorno, za detalje svoje tradicije, jednostavno zato što bi se na tržnici ideja netko trebao zauzeti za svaku pojedinu tradiciju sve dok ne budemo mogli raspoznati dobro od boljšega i zadovoljiti se najboljim što možemo pronaći, kada se sve uzme u obzir. To je poput privrženosti sportskom klubu i to također može dati smisao životu – ako se ne shvati zaista preozbiljno. Ja sam navijač Red Soxa, jednostavno zato što sam odrastao na području Bostona i imam sretna sjećanja na njihove stare igrače. Moja privrženost Red Soxima puna je oduševljenja, ali veselo proizvoljna i bez zavaravanja. Red Soxi nisu moja momčad zato što su, u stvari, Najbolji; oni su Najbolji (u mojim očima) zato što su moja momčad.

To je neka vrsta ljubavi, ali ne fanatična ljubav koja navodi ljude da lažu, muče i ubijaju.

No da biste usvojili takvo umjerenje stajalište morate olabaviti svoju krutu usredotočenost na apsolutne vrijednosti koje su očito jedna od glavnih atrakcija mnogih religioznih vjerovanja. Nije lako biti moralan i čini se da to postaje sve teže i teže u današnje vrijeme. Nekada je većina svjetskih zala – bolesti, glad, rat – prilično nadilazila moć običnih ljudi da ih ublaže. Nisu mogli učiniti baš ništa po tom pitanju, pa su mogli ignorirati katastrofe na drugoj strani globusa – ako su opće i znali za njih – i to čiste savjesti. Živjeti prema nekoliko jednostavnih, lokalno primjenjivih načela, moglo je manje ili više jamčiti da čovjek živi otprilike toliko dobar život koliko je to bilo moguće u to vrijeme. Više nije tako.

Zahvaljujući tehnologiji ono što gotovo svatko može učiniti već je umnoženo na tisućitu potenciju, ali naše moralno shvaćanje o tome što moramo činiti ne ide u korak s time. Možete imati bebu iz epruvete ili uzeti pilulu za "jutro poslije" da biste spriječili da imate dijete; možete zadovoljiti svoje seksualne porive u privatnosti svoje sobe skidajući pornografiju s Interneta ili možete skidati svoju omiljenu glazbu besplatno umjesto da je kupite; možete čuvati svoj novac na tajnom *offshore* bankovnom računu ili kupiti dionice kompanija koje proizvode cigarete i to izrabljujući osiromašene zemlje trećeg svijeta; možete postavljati minska polja, krijumčariti nuklearno oružje u putnim kovčezima, napraviti nervni plin i bacati "pametne bombe". Isto tako, možete urediti da se 100 dolara mjesečno automatski šalje s vašeg bankovnog računa da osigura školovanje za deset djevojčica u nekoj islamskoj zemlji koje inače ne bi naučile niti čitati niti pisati, ili kao pomoć za 100 pothranjenih osoba, ili osigurati medicinsku skrb za oboljele od AIDS-a u Africi. Možete se koristiti Internetom da organizirate građanski nadzor zbog opasnosti za okoliš ili da biste provjerili poštenje i učinkovitost vladinih službenika – ili da biste špijunirali svoje susjede. Pa, što trebamo činiti?

Prenošenje moralnih odluka na nekoga drugog

Suočeni s takvim pitanjima koja se zaista ne mogu točno procijeniti, sasvim je razumno promotriti kratak niz jednostavnih odgovora. H. L. Mencken cinično je izjavio: "Za svaki složeni problem postoji jednostavan odgovor... i on je pogrešan". No, možda je on imao krivo! Možda jedno zlatno pravilo ili Deset zapovijedi ili neki drugi kratki popis DA i NE o kojem se apsolutno ne pregovara sasvim dobro razrješava sve poteškoće, kada otkrijete kako ih primijeniti. Međutim, nitko ne bi osporio da je daleko od očitoga da bilo koje od omiljenih pravila ili načela može biti protumačeno tako da

odgovara svim našim nedoumicama. "Ne ubij!", citiraju vjerski protivnici smrtnih kazni, ali i predlagajući isto tako. Načelo nepovredivosti ljudskog života zvuči osnažujuće jasno i apsolutno: svaki ljudski život jednako je svet, jednako nepovrediv; kao s kraljem u šahu, za njega se ne može odrediti nijedna cijena, jer izgubiti ga znači izgubiti sve. No, u stvari, svi znamo da život nije, niti može biti, poput šaha. Postoje mnoge međusobno suprotstavljene "igre" koje se odvijaju se istovremeno. Što bismo trebali učiniti kada je više od jednog ljudskog života u opasnosti? Ako je svaki ljudski život neizmerno vrijedan te ni jedan nije vredniji od nekog drugog, kako možemo podjednako razdijeliti nekoliko bubrega koji su nam na raspolaganju za transplantaciju, na primjer? Moderna tehnologija samo pogoršava pitanja, koja su prastara. Solomon se suočio s teškom odlukom s zamjetnom mudrošću i svaka majka koja je ikada imala manje nego dovoljno hrane za svoju djecu (a kamoli za djecu svoje susjede) mora se suočiti s nepraktičnošću primjenjivanja načela nepovredivosti ljudskog života.

Zasigurno se baš svatko suočio s moralnom dilemom i potajno poželio "Kad bi mi samo netko – netko u koga imam povjerenja – mogao reći što da radim!". Bi li to bilo moralno vjerodostojno? Nismo li odgovorni za donošenje svojih moralnih odluka? Jesmo, ali vrijednosti moralnog rasuđivanja tipa "sam svoj majstor" imaju svoja ograničenja, i, ako odlučite, nakon savjesnog razmišljanja, da je vaša moralna odluka prenijeti buduće moralne odluke u svome životu provjerenom stručnjaku, tada ste donijeli vlastitu moralnu odluku. Odlučili ste iskoristiti podjelu rada koju omogućava civilizacija i pomoć potražiti od specijaliziranog stručnjaka.

Pozdravljamo mudrost takvog razvoja u svim ostalim važnim područjima donošenja odluka (nemojte pokušavati biti sam svoj liječnik, odvjetnik koji zastupa samog sebe ima budalu za klijenta i tako dalje). Čak i u slučaju političkih odluka, kao što je ona kako glasovati, politika delegiranja može se opravdati. Kada moja supruga i ja odemo na gradski sastanak, ja znam da je ona proučila važna pitanja mnogo marljivije od mene te je ja rutinski pratim, glasujući onako kako mi ona kaže. Čak i ako nisam siguran zašto, imam dovoljno dokaza za svoje uvjerenje da bi me ona, kada bismo odvojili vrijeme i energiju da sve to pomno i potpuno raspravimo, uvjerila da je, kada se sve uzme u obzir, njezino mišljenje ispravno. Je li to zapuštanje i zanemarivanje moje dužnosti kao građanina? Ne bih rekao, ali to

zaista ovisi o tome imam li dobre temelje da vjerujem njezinoj prosudbi. Ljubav nije dovoljna.

Samoizuzeće iz razgovora o moralu

Upravo zato oni koji imaju neupitnu vjeru u ispravnost moralnih učenja svoje religije predstavljaju problem: ako nisu savjesno razmotrili, sami, u svojoj glavi, jesu li njihovi pastori, svećenici, rabini ili imami vrijedni takvog delegiranog autoriteta nad njihovim životima, tada zauzimaju osobno nemoralan stav.

To je možda najšokantnija implikacija mojeg istraživanja o ulozi koju religija ima u našim životima, i ne bježim od nje, iako bi to moglo uvrijediti mnoge koji sebe smatraju duboko moralnim osobama. Uobičajena je i raširena pretpostavka da je potpuno primjereno usvojiti moralna učenja vlastite religije bez pitanja, zato što je – da to kažemo jednostavno – to riječ Božja (kako je tumače, uvijek, specijalisti kojima čovjek delegira svoj autoritet). Suprotno tome, ja zahtijevam da

svaki slučaj kad netko javno ispovijeda da određena točka moralnog uvjerenja nije otvorena za raspravu – da ne može osporavana, da se o njoj ne može pregovarati, jednostavno zato što je to riječ Božja, ili zato što tako kaže *Biblija*, ili zato što "je to ono što svi muslimani (Hindusi, Sikhi...) vjeruju, a ja sam musliman (Hindus, Sikh...)" – treba biti viđen kao nešto što onemogućava nama ostalima da njihova stajališta uzimamo za ozbiljno, samoizuzimajući se iz moralnog razgovora, nenamjerno priznajući da njihova stajališta nisu savjesno održavana te da ne zaslužuju da ih se i dalje sluša.

Argument je vrlo izravan. Pretpostavimo da imam prijatelja Freda koji je (prema mojemu pomno razmotrenom mišljenju) uvijek u pravu. Ako vam kažem da sam protiv istraživanja dijeljenja stanica jer "moj prijatelj Fred kaže da je to zlo, i to je sve što imam reći o tome", samo ćete me pogledati kao da ne shvaćam bit rasprave. Nisam vam dao razlog za koji bih, u dobroj vjeri, mogao očekivati da ga poštuje. Pretpostavimo da smatrate da je istraživanje dijeljenja stanica pogrešno i zlo zato što vam je to rekao Bog. Čak i da jeste u pravu – to jest, čak i da Bog postoji te da vam je osobno rekao da je istraživanje dijeljenja stanica loše – nije razborito očekivati od drugih ljudi koji ne dijele vašu vjeru ili iskustvo da to prihvate kao razlog. Činjenica da je vaša vjera tako snažna da ne možete raditi drukčije samo pokazuje (ako stvarno ne možete) da ste nespособni za moralno uvjeravanje, da ste svojevrsni robotski rob ideje koju niste sposobni procijeniti. A ako odgovorite da možete, ali ne želite razmotriti razloge za i protiv svoga uvjerenja (zato što je to Božja riječ i bilo bi oskrnavljenje svetinje čak i razmotriti bi li to mogla biti zabluda), priznajete svoje svjesno odbijanje da prihvatite minimalne uvjete racionalne rasprave. Kako god bilo, vaše objave o vašim duboko prihvaćenim stajalištima držanje je koje je neprikladno i neodgovarajuće situaciji, dio je problema, a ne dio rješenja, a mi ostali morat ćemo vas samo zaobilaziti najbolje što znamo.

Kad bi svi razboriti sljedbenici svih vjera...

Uočite da moje stajalište ne uključuje nepoštovanje ni zaključivanje unaprijed o mogućnosti da vam se Bog obratio. Ako vam se Bog obratio, tada je dio vašeg problema uvjeriti i druge ljude, kojima se Bog (još) nije obratio. Ako odbijete ili niste sposobni pokušati to, zapravo ćete iznevjeriti svog Boga, pod krinkom iskazivanja svoje bespomoćne ljubavi. Možete se povući iz rasprave ako baš morate – to je vaše pravo – ali, nemojte onda kriviti nas što "ne shvaćamo".

Mnogi duboko religiozni ljudi dugo su bili i još su željni braniti svoja uvjerenja na sudu razumnih ispitivanja i uvjeravanja. Neće imati nikakvih poteškoća s mojim opaskama – osim sa suočavanjem s diplomatskom odlukom o tome hoće li mi se pridružiti u pokušaju da uvjerim manje razumne pripadnike njihove religije da svojom nepopustljivošću samo pogoršavaju stvari za svoju religiju. To je jedan od najtvrdokornijih moralnih problema s kojim se suočava današnji svijet. Svaka religija – ne računajući neznatno širenje istinski otrovnih kultova – ima zdravu populaciju ekumenski nastrojenih ljudi koji su željni pružiti ruke ljudima drugih vjera, ili onima bez ikakve vjere, te razmotriti moralne nedoumice svijeta na racionalnoj osnovi.

No, takvi dobronamjerni ljudi posebice su neučinkoviti u suočavanju s radikalnijim pripadnicima vlastitih religija. U mnogim slučajevima oni su, s pravom, užasnuti zbog njih. Umjereni muslimani do sada su bili i još su sasvim nesposobni preokrenuti plimu islamskog mišljenja protiv vabahista i ostalih ekstremista, no, umjereni kršćani, židovi i hindusi jednako su bespomoćni u protivljenju i sprečavanju pretjeranih, neobuzdanih zahtjeva i postupaka vlastitih radikala.

Vrijeme je za razborite sljedbenike svih vjera da pronađu hrabrosti i izdržljivosti da sasvim promijene tradiciju koja štuje bespomoćnu ljubav prema Bogu – u svim tradicijama. Daleko od toga da je ona časna i poštena, ona nije čak ni oprostiva. Ona je sramotna. Ovo je ono što bismo trebali reći ljudima koji slijede takvu tradiciju: postoji samo jedan način za poštivanje sadržaja bilo koje navodne Bogom dane moralne uredbe. Razmotrite je savjesno u punom svjetlu rasuđivanja, koristeći se svim dokazima koji su vam na raspolaganju. Ni jedan Bog umilostivljen iskazima nerazumne ljubavi nije vrijedan stovanja. ■

*S engleskoga prevela Lovorka Kozole.
Pod naslovom Common-Sense Religion objavljeno u
The Chronicle of Higher Education 01/2006.*

Terorizam u ime Boga

Jessica Stern

Ulomak knjige *Terorizam u ime Boga* koja uskoro izlazi iz izdanju Slova i prijevodu s engleskog dr. Natalije Topić Popović. Knjiga pristupa problemu s dvije strane. Temu vjerskog terorizma prvo razmatra iz perspektive pojedinaca – koja su to nezadovoljstva što pojedince navode da se pridruže organizacijama svetog rata, a nakon što im se pridruže, zašto u njima ostaju? Zatim se razmatraju organizacije – što je vodi potrebno da bi vodilo učinkovitu terorističku organizaciju, kako su predvodnici terorizma izgradili svoje organizacije odgovarajući na izazove i prilike koje im pružaju tehnološke promjene i globalizacija?

Stvarno suočavanje sa zlom zahtijeva da se od njega ne distanciramo jednostavnim demoniziranjem onih koji čine zlodjela. Da bi mogao pisati o zlu, pisac ga mora spoznati, iznutra prema van, razumjeti počinitelje i ne nužno suosjećati s njima. No, Amerikanci, čini se, vrlo teško prepoznaju razliku između razumijevanja i suosjećanja. Nekako vjerujemo da su pokušaji kojima se nastojimo informirati o tome što dovodi do zla istodobno i pokušaji da ga objasnimo i odagnamo. Vjerujem da je istina upravo suprotna i da je neznanje naš najveći neprijatelj u suočavanju sa zlom.

– Kathleen Norris

Predajem kolegij *Terorizam* na Kennedy School of Government Sveučilišta Harvard. Godinama sam proučavala terorizam obavljajući razne dužnosti – kao vladina službenica, znanstvenica i sveučilišni predavač. Prije nekoliko godina odlučila sam učiniti ono što znanstvenici rijetko čine – odlučila sam razgovarati s teroristima.

Ljudi su mi oduvijek otkrivali svoje tajne. Vozači taksija govorili su mi o svojim snovima, odnosima sa šefovima ili obiteljima, o svojim poslovima. Znanac na poslu jednom mi je priznao kako je u samoobrani nekoga ubio, i da to nikada nikome nije rekao. A ja ću priznati da sam izrazito znatiželjna, osobito o duhovnim i emotivnim temama. Uvjerena sam da oni koji vole s drugima podijeliti svoje tajne to osjete. Ta crta mog karaktera bila je jednako korisna u razgovoru s teroristima koliko i moje akademsko obrazovanje i iskustvo rada u državnim službama za nacionalnu sigurnost.

Svi mi u raznim razdobljima našeg života osjetimo duhovnu čežnju. Ovaj sam projekt započela u takvoj životnoj fazi. Posjećivala sam sinagoge, crkve i džamije. Ne zato da bih prisustvovala vjerskim obredima ili barem ne često. Željela sam boraviti u prostorijama koje

odzvanjanju molitvama, osjetiti molitvene tepihe pod bosim nogama, čuti pjesme slavlja i psalme koje vjernici pjevaju. Čeznula sam za time da mogu reći da poznajem Boga, da u svakom trenutku osjećam Njegovu nazočnost, posvuda, pa i dok pišem pred zaslonom računala. Zavidim ljudima koje su roditelji odgajali da vjeruju i koji ne moraju pokoravati svoj um da bi pronašli prostor za vjeru.

Razgovor s vjerskim teroristom

U ožujku 1998. prvi put sam dugo razgovarala s vjerskim teroristom. On je Amerikanac, otpušten iz zatvora, a u vrijeme kad smo razgovarali živio je u Teksasu u naselju kamp-kućica. Nazvala sam ga radi jednog ranijeg projekta o mogućnostima terorista da uporabe oružje za masovno uništenje. Iako sam do tada godinama proučavala i bila zaokupljena terorizmom ništa od onog što sam čula ili pročitala nije me pripremlilo za taj razgovor o vjeri i nasilju.

Kerry Noble bio je dozapovjednik nasilnog apokaliptičnog kulta aktivnog osamdesetih godina prošlog stoljeća čiji su članovi bili osuđeni za umorstva, raketiranje sinagoge i crkve koja je prihvaćala homoseksualce, zavrje likvidiranja vladinih službenika te druge zločine. Uskladištili su goleme zalihe cijanida s namjerom da zagade glavni vodovod jednog velikog američkog grada i, kao Timothy McVeigh deset godina prije, planirali su dići u zrak vladinu zgradu u Oklahoma Cityju. Njihovi su politički ciljevi uključivali rasno pročišćavanje Sjedinjenih Država, svrgavanje američke "cionističke" vlade i njezino zamjenjivanje kršćanskom, uništenje multilateralnih institucija poput Ujedinjenih naroda i Svjetske banke, institucija koje će Al Qaida nazvati instrumentima dominacije Zapada, te zaustaviti stvaranje novog svjetskog poretka utemeljenog na "humanizmu" i "materijalizmu". Vjerovali su da će oslobođenje svijeta od svih Židova, crnaca i grešnika ubrzati apokalipsu te da će se Mesija vratiti. "Veliki gradovi nama su bili kao Sodoma i Gomora, kao Babilonska kula", tumačio je Noble. "Komu će se suditi? Homoseksualcima, liberalima, idolatrijskim propovjednicima, službenicima na visokim položajima, trgovcima robom i zelenošima i svima koji odbijaju Gospodnju riječ. Oni su bili neprijatelj. Dakle, morali su umrijeti... Željeli smo mir, ali ako mu mora prethoditi pročišćenje, neka čistka započne".

Za vrijeme našeg prvog razgovora, Noble mi je kazao kako mnogo vremena provodi u meditaciji i molitvi. Svestrani je izučavatelj Svetog pisma i zna napamet cijela poglavlja *Biblije*. Smatra da ima osoban odnos s Bogom. U potpunosti je uvjeren da Bog postoji i da je Bog dobar, iako je u ranijem razdoblju svog života slušajući Boga završio živjeti u naoružanoj zajednici u ruralnom dijelu Arkansasa, čineći stvari za koje danas smatra da su bile pogrešne. Na moje veliko zaprepaštenje, osjećala sam zavist prema Nobleovoj vjeri, premda sam se užasavala zavjera i zločina njegovog kulta. Željela sam nastaviti razgovor s njim. Željela sam razumjeti kako se osobu toliko opsjednutu dobrom i zlom, s tako snažnom vjerom, može zvesti na tako pogrešan put.

Jessica Stern rođena je u New Yorku, a odrasla je u Bostonu. Na Barnard Collegeu stekla je diplomu iz kemije, da bi kasnije magistrirala na MIT-u i doktorirala na Harvardu. Više je godina živjela i radila u Moskvi, i tečno govori ruski jezik. Trenutačno predaje na Kennedy School of Government na Harvardu. Bivši je član Vijeća za nacionalnu sigurnost, u okviru kojeg je vodila grupu koja se bavila nadzorom krijumčarenja radioaktivnih elemenata iz Rusije, Ukrajine i Euroazije. Također je bila član Vijeća za vanjsku politiku u Washingtonu, te u Belfer Center for Sciences and International Affairs na sveučilištu Harvard. Od 1994. do 1995. radila je u Vijeću za nacionalnu sigurnost u Bijeloj kući kao direktor za ruske, ukrajinske i euroazijske poslove. Kao odgovorna za nadzor fizijskih materijala i nuklearnog krijumčarenja, pokrenula je osnivanje nekoliko međuagencijskih grupa u Vijeću za nacionalnu sigurnost, uključujući i Nuclear Smuggling Group. Također je bila uključena u nadzor projekta Sapphire, tajne operacije rebecavanja preko pola tone visoko obogaćenog urana iz Kazahstana u sigurno skladište u Sjedinjenim Državama. Stern je autorica brojnih članaka o nuklearnom i kemijskom naoružanju i terorizmu, a poslužila je i kao model za ulogu Nicole Kidman u filmu *The Peacemaker*, čija je tema terorizam nuklearnim oružjem. Također je bila savjetnik tvorca filma o zabrinjavajućoj realnosti krijumčarenja nuklearnog oružja. ■

Go ahead make my day!

Čuo je Božji glas

U vrijeme kad sam započela projekt bila sam stipendistica za "superterorizam" Vijeća za vanjske poslove u Washingtonu. Neprestano sam gnjavila psihologa čiji je ured bio u blizini. Steve Kull radi kao istraživač javnog mnijenja, no zanimala ga je duhovnost i katkad je pomagao ljudima koji su imali zastrašujuća mistična iskustva. Taj mi čovjek govori da je u vizijama vidio Božju ruku, rekla sam Steveu. Čuo je Božji glas. Iskustvo je objavljeno. Dan mu je dar govora. No mislio je da će ubijajući ljude uvjeriti Mesiju da se što prije vrati. Je li moguće da je doista imao duhovna iskustva, ali ih je pogrešno protumačio? Ili je jednostavno lud? Nakon što se susreo s Nobleom, Steve mi je rekao da, po njegovu shvaćanju, Noble nije mentalno bolestan. To je fenomen skupine. Nakon što pristupe organizaciji čiji ciljevi obuhvaćaju ubijanje, obični ljudi mogu počiniti naizgled demonska djela. Prema mišljenju psihijatra Roberta J. Liftona, koji je proučavao nacističke i druge nasilne fanatične skupine, članovi kulta postaju dvostrukečnosti: ona koja jesu i neka nova osoba, ubojica oslobođen svih moralnih obveza. Neki su ljudi prijemljiviji na tu podvojenost od ostalih, često zbog neke traume. Određena zvanja, uključujući medicinu, psihijatriju, vojne poslove i istraživanja podrazumijevaju podvajanje barem do određene stupnja. Kirurg koji ne može potisnuti sposobnost poistovjećivanja imao bi problema s otvaranjem prsnog koša svog pacijenta. Djelomično, knjiga govori i kako terorističke organizacije podržavaju krajnju podvojenost, gušeći sposobnost novaka da se podsvjesno poistovjete sa svojom žrtvom, potičući ga na stvaranje identiteta utemeljenoga na suprotnosti onom drugom.

Steve mi je tada rekao nekoliko stvari koje sam teško prihvatila, a koje danas imaju savršeni smisao. Slušao me dok sam mu prepričavala svoje razgovore s Nobleom. Objasnjavala sam kako je bilo iscrpljujuće razgovarati s njime jer, da bi se on osjećao ugodno, smatrala sam da se moram doista potruditi da svijet promatram njegovim očima. Morala sam potisnuti osuđivanje, pokušati razumjeti njegov stav da je ubijanje rasno mješovitih parova, homoseksualaca, crnaca i Židova način šovanja Boga. Steve je zamijetio moju dvojbu i rekao mi da neću moći drugima objasniti terorizam ako se potpuno ne poistovjetim s patnjom i frustracijama koje ga uzrokuju. "Moraš se zamisliti kako se pridružuješ skupinama koje istražuješ. To ne smije biti površan osjećaj", rekao je. Dok razgovaraš s njima, moraš se osjećati kao da si spremna pridružiti im se. Moraš potaknuti taj osjećaj – prepustiti mu se – istodobno se uzdajući da ćeš ga svladati nakon što razgovor završi.

To mi se tada činilo neizvedivim zadatkom. Nije mi bilo teško pribitati se nakon razgovora – neizvedivom mi se činila mogućnost poistovjećivanja. Pojedinci koje sam do tada susretala ili proučavala činili su mi se toliko nerazumnima, a zločini koje su počinili strašnima. Kako bih ja, kao Židovka, mogla zamisliti da postajem nacistica? Kako bih mogla povjerovati – makar i na trenutak – da je ubijanje način šovanja Boga?

Dijeliti emocije koje uzrokuju terorizam

To je riskantno moralno stajalište. Svjesna sam da bi čitatelja moglo zanimati moje osobno moralno stajalište u odnosu na ta pitanja, tako da na kraju ovog poglavlja navodim sažeto obrazloženje. Unatoč složenosti tog pitanja, i dalje ustrajno smatram da je spoznaja o tome što dovodi do zla, kako predlaže Kathleen Norris "iznutra

koliko religije?

Terorizam u ime Boga Jessica Stern zanimljiva je studija kojom autorica raspravlja i analizira – ne bi li postali razumljiviji – raznovrsne i različite ekstremizme s kojima se danas ne susreću samo neke pojedine države, nego i svijet u cjelini. Društveno uređenje neke zemlje nije više najčešći uzrok ekstremističkih djelovanja pa su terorističkim aktima podjednako izložene demokracije i “demokracije”... Poteškoće uvijek ljude vraćaju Bogu. Beznađe, neimaština, zavist i poniženje dovode do toga da su smrt i raj još privlačniji. Iskorištavanje, poniženje i otuđenje kojim se stvaraju “sveti ratnici” zajedno s inzistiranjem na nezaobilaznim demografskim promjenama, selektivnim učenjem povijesti (i ne samo povijesti) teritorijalnim sporovima – temeljna su ishodišta za opravdavanje “svetih ratova”. Njihovi sudionici, tj. sveti ratnici preparirani su u onom trenutku kad sami počnu vjerovati kako su njihova djela itekako važna svima, poglavito neprijateljima.

Prvi su kršćanski mučenici poput palestinskih bombaša samoubojica primali brojne – materijalne, emotivne i duševne – nagrade za svoje žrtve. Socijalna skrb za ugnjetene bila je jedna od osnovnih poluga za pridobivanje sljedbenika. U četvrtom stoljeću Rimljani više nisu mogli pratiti kršćane u socijalnoj skrbi, a upravo se to dogodilo sekularnom Fatahu u odnosu na vjerski Hamas krajem prošlog desetljeća.

– Iz Predgovora Pavla Kalinića za knjigu Jessica Stern *Terorizam u ime Boga* ■

prema van”, najbolji način da se protiv njega bori.

Važno je istaknuti da poistovjećivanje s drugima nužno ne podrazumijeva suosjećanje. Poistovjetiti se s drugim znači “razumjeti i dijeliti tuđe osjećaje”, bez nužnog osjećaja žalosti ili tuge zbog njihove nesreće, prihvaćanja njihovih osjećaja ili stavova ili pristranosti prema njima – što su osjećaji koji određuju suosjećanje. To je neka vrsta posredne introspekcije. Iako je teško poistovjetiti se s ekstremnim vjerskim ubojicom, otkrila sam da se to može naučiti. Moguće je razumjeti i posredno dijeliti emocije koje uzrokuju terorizam – barem nakratko – a ipak smatrati da su djela terorista nemoralna ili štoviše zla.

Najteže je bilo suočiti se s vjerskim aspektom, kazala sam Stevu. Premda sam bila odgojena u sekularnom domaćinstvu, kad sam počela ovaj projekt, bila sam pristrana prema vjeri. Moje zamišljanje vjere bilo je utemeljeno na dva iskustva koja su me oblikovala – srednjoškolskom čitanju o Simone Weil i doticaju s redovnicom sestrom Miriam Therese. Simone Weil dojmila me se (a nesumnjivo i mnogih djevojaka u toj dobi) kao izrazito romantična osoba. Bila je sjajna francuska Židovka, rođena u obitelji svjetovnih intelektualaca. U dobi od pet godina na glas je obitelji čitala novine, a do trinaeste je godine svladala grčki i nekoliko živih jezika. Njezina odlučnost da shvati prirodu patnje navela ju je da privremeno zapostavi svoju profesiju nastavnice filozofije kako bi radila kao pomoćnica u tvornici, radnica na seoskom imanju i kao kuharica na bojišnici u Španjolskom građanskom ratu. Iako ju je fizička nezgrapnost spriječila da

briljira u nekom od tih poslova (njezino najčešće citirano postignuće kao kuharice bilo je prolijevanje kipuće vode po vlastitim nogama), taj je rad učvrstio njezino suosjećanje i zanimanje za pomoć onima koji su bili lošije sreće. Nastojala je vjerovati u Boga pronalazeći vjeru kroz glazbu i poeziju. Postala je kršćankom nakon što je čula gregorijance kako pjevaju i pročitala poeziju Johna Donne i Georgea Herberta. Da je prihvatila krštenje, vjerojatno bi je proglasili sveticom na temelju njezinog rada sa sirotinjom i filozofskih djela koje je napisala.

Sestra Miriam Therese bila je najbolja prijateljica moje bake. Vidjela sam kako njezina vjera potiče njezinu želju da pomogne siromašnima i napuštenima u bakiinom rodnom gradu New Rochelleu, u saveznoj državi New York. Moju je baku smatrala svojom “židovskom majkom” i često je nju, djeda, moju sestru i mene pozivala u svoj samostan koji me se dojmio kao “lječilište dobrote” u kojem bi neka osoba mogla postati savršeno dobrom ukoliko bi provela dovoljno vremena u kontemplaciji.

Nezadovoljstva vjerskih ekstremista diljem svijeta

Ukratko, činilo mi se da vjera ljude čini boljima – širokogrudnijima, sposobnijima za ljubav. Susret s Nobleom potaknuo me da razmotrim taj stav. Noble i drugi kršćanski teroristi s kojima sam razgovarala duboko su pobožni. Mnogo vremena provode u meditaciji i molitvi. Zanima ih dobro i zlo, iako su, iz moje perspektive, zbunjeni oko toga što je što. Neki su i intelektualci.

Činilo mi se da vjera ljude čini boljima – širokogrudnijima, sposobnijima za ljubav. Susret s Nobleom potaknuo me da razmotrim taj stav. Noble i drugi kršćanski teroristi s kojima sam razgovarala duboko su pobožni. Mnogo vremena provode u meditaciji i molitvi. Zanima ih dobro i zlo, iako su, iz moje perspektive, zbunjeni oko toga što je što

Kako se ljude koji zagovaraju snažne moralne vrijednosti i koji se u nekim slučajevima čine iznimno motivirani tim vrijednostima može nagnati da čine zla djela? Postoji li nešto opasno što je svojstveno religiji? Kako je moguće da je vjera u Boga koja je inspirirala Michelangela, Mozarta, Simone Weil i sestru Miriam Therese nadahnula i tako opake zločine? Kako objasniti to da čitajući vjerske tekstove teroristi pronalaze opravdanje za ubijanje nedužnih gdje drugi nalaze nadahnuće za milostivost?

To su pitanja koja su nadahnula ovu knjigu – i nakon što su mi se nametnula, nisam ih mogla zaboraviti. Nisam mogla prestati tragati za odgovorima. Moja me znatiželja potaknula na putovanja, daleko od tekaškog naselja kamp-kućica Kerryja Noblea, u Libanon, Jordan, Palestinu, Izrael, Indiju, Indoneziju i Pakistan. Ne mogu se pretvarati da sam jasno odgovorila na ta pitanja, no naučila sam nešto o njima i to bih željela podijeliti s drugima koje kao tema zanima terorizam.

Ubrzo sam shvatila da su nezadovoljstva koja je Noble opisivao slična nezadovoljstvima vjerskih ekstremista diljem svijeta. Al Qaidine pritužbe na novi svjetski poredak vrlo su slične onima Kerryja Noblea, primjerice. Ayman Zawahiri, dozapovjednik Osame bin Ladena, optužuje snage Zapada da koriste međunarodne institucije kao što su Ujedinjeni narodi, multinacionalne korporacije i međunarodne novinske agencije kao oružja u svom “novom križarskom ratu” kako bi zavladao islamskim svijetom. Taj novi svjetski poredak “ponižavajući” je za muslimane, piše on. Vjerski ekstremisti smatraju da su izloženi napadu globalnog širenja postprosvjeteljskih vrijednosti Zapada kao što su svjetovni humanizma i usredotočenost na slobode pojedinca. Zawahiri optužuje “nove križare” za širenje “nemoralna” pod sloganima napretka, slobode i oslobođenja. Mnogi smatraju da je američki način života motiviralo zlo, “Sotona”, da je “loš za ljudsko biće” i pretjerano materijalistički. “Globalizacija je”, rekao mi je jedan vojnik Hezbollaha, “sinonim za mekdonaldizaciju”. Često odbacuju feminizam u korist “obiteljskih vrijednosti”, bez obzira na to jesu li njihove obitelji u Oklahomi ili Peshawaru. Sebe vide kao branitelje svetih teritorija ili zaštitnike prava svojih suvjernika. Ljude koji prakticiraju druge inačice njihove vjere ili druga vjerska uvjerenja smatraju nevjernicima ili grešnicima. Budući da je prava vjera tobože u opasnosti, krizne okolnosti prevladavaju i ubijanje nedužnih postaje, po njihovom shvaćanju, vjerski i moralno dopustivo. Cilj je vjerskog terorizma očistiti svijet od tih nemoralnih utjecaja.

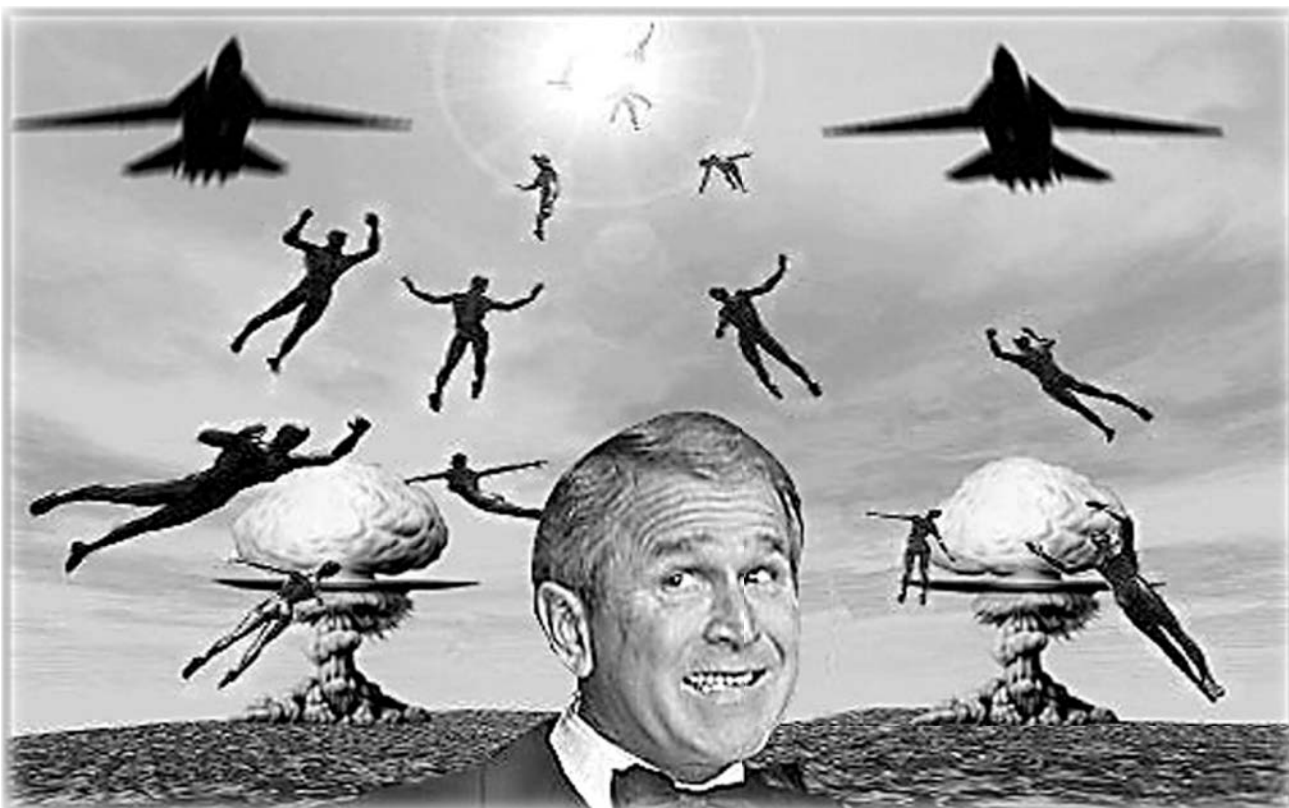
No što je ispod površine tih stajališta? S vremenom sam počela uvidati da ta nezadovoljstva često prikrivaju dublju vrstu tjeskobe i straha. Straha od svemira bez Boga, kaosa, neodređenih pravila, samoće – straha s kojim smo u određenom stupnju svi suočeni. Tjeskoba vjerskih ekstremista je poznata, kao i njihov strah. Najviše me iznenadilo moje otkriće kako ti slogani ponekad skrivaju ne samo strah i poniženje, već često i pohlepu – pohlepu za političkom moći, zemljom, novcem. Oni često prikrivaju ranjenu muževnost. Ovo je knjiga o tim dubokim osjećajima – otuđenju, poniženju i pohlepi koji pokreću terorizam. O tome kako vode namjerno pojačavaju te osjećaje da bi potaknule svete ratove.

Škole koje novače topovsko meso za “džihade”

Knjiga pristupa problemu s dvije strane. Temu vjerskog terorizma prvo razmatramo iz perspektive pojedinca. Koja su to nezadovoljstva što pojedince navode da se pridruže organizacijama svetog rata? A nakon što im se pridruže, zašto u njima ostaju? Zašto riskiraju svoje živote zbog očuvanja navodnog javnog dobra i zašto se ne “švercaju” na račun vojaštva drugih? Zatim razmatramo organizacije. Što je vodi potrebno da bi vodio učinkovitu terorističku organizaciju? Kako su predvodnici terorizma izgradili svoje organizacije odgovarajući na izazove i prilike koje im pružaju tehnološke promjene i globalizacija?

Ta sam pitanja proučavala na nekoliko načina. Posjećivala sam škole koje novače topovsko meso za “džihade”. Razgovarala sam s vođama, časnicima za promidžbu, obučavateljima i operativcima. Razgovarala sam s teroristima u zatvorima, u njihovim domovima i na njihovim terenima za obuku. Razgovarala sam s vladinim dužnosnicima i vjerskim vođama – sa simpatizerima i protivnicima terorističkih skupina koje sam proučavala. Organizirala sam lokalno stanovništvo da dijeli detaljne upitnike, propitujući teroriste o njihovoj motivaciji. ■

S engleskoga prevela Natalija Topić Popović

Religija je neprijatelj

Cliff Biggers

Slavni kulturni teoretičar govori o svojim "religijskim" djelima, knjizi *Nothing Sacred* te posebno o stripovskom serijalu *Testament*, čija je premisa da se krećemo prema novoj vrsti fašizma s korijenima u nekim vrlo drevnim načinima mišljenja i ponašanja. Razlog za njegovo igranje *Biblijom* jest taj da prekinemo sa shvaćanjem *Biblije* kao nečega što je ispunjeno svim tim svetim stvarima. Ona to nije, ispunjena je ljudima koji ubijaju druge kamenjem, ljudima koji siluju druge ljude, očevima koji imaju seksualne odnose s kćerima i velikim količinama seksualne magije

Biblijom nadahnut ciklus objavljen kod Vertiga, izdavača stripova? Koji je to vrak? Prije nego što zaključite da su urednici tog nakladnika radikalno promijenili svoje usmjerenje, pustite Douglasa Rushkoffa da objasni što je to njegov novi serijal *Testament*, a što nije.

Prvo, Rushkoffov strip *Testament* (*Zavjet*) nije adaptacija *Starog* ili *Novog zavjeta*. Što je, onda, njegova premisa?

"Premisa *Zavjeta* i premisa za *Zavjet* dvije su vrlo različite stvari", kaže Rushkoff. "Premisa *Testamenta* jest da se krećemo prema novoj vrsti fašizma s korijenima u nekim vrlo drevnim načinima mišljenja i ponašanja.

Testament se zbiva u svijetu vrlo sličnom našem – osim činjenice da interesi korporacija upravljaju vladom, da je ponovno uvedena vojna obveza, da se terorizam iskorištava kao povod za nadzor stanovništva, da su mediji postali visoko kontrolirani promidžbeni prostor, da sva istraživanja na sveučilištima na ovaj ili onaj način financiraju vojni krugovi, da se stanovnike prati zahvaljujući ugrađenim radijskim čipovima, da je novac postao vrsta virusa u koji ljudi stvarno vjeruju... čekaj malo, pa to je vrlo blizu onome što imamo!

Glavna priča prati skupinu odmetnika koji se odbijaju pokoriti tom kulturnom programu. Oni se služe alkemijom, računalnim mrežama, medijskim hakiranjem i pomalo seksualnom magijom, kako bi vidjeli što stoji iza iluzija te da bi se borili protiv sila koje žele izbaciti novinu i slobodnu volju iz ljudske jednadžbe.

Ono što oni polako shvaćaju jest to da su se te bitke vodile već prije. Svako od njihovih iskušenja postoji i u pripovijestima opisanim u *Bibliji*. Znači li to da se *Biblija* zaista dogodila? Ili što?

Knjiga se bavi pitanjem: "Što ako se *Biblija* zbiva upravo sada?" Znači li to da to zbivanje slijedi okvir *Biblije*, prilagođavajući pripovijesti suvremenom okruženju, ili da se služi *Biblijom* manje kao okvirom priče, a više kao temom?

Biblija zapravo govori o otkaćenim revolucionarima

"To nas dovodi do premise za knjigu. Već mi je 'puna kapa' toga da se *Biblijom* koriste fundamentalisti kao načinom da zaustave svako mišljenje i istraživanje. To jednostavno smrdi i suprotstavlja se samoj premisi *Biblije* – koja zapravo govori o otkaćenim revolucionarima koji su se borili za autonomiju i protiv svih vrsta tlačenja. Ne mogu, a da ne pomislim kako bi – kad bi ti ljudi doista čitali *Bibliju* – ustali protiv svojih ministara i odmah ih smaknuli.

Tako da je velika pljuska u lice tim fundiđima reći im: 'Hej, *Biblija* nije toliko važna zato što se dogodila u nekom trenutku povijesti. *Biblija* je velika, jer se zbiva sada. U svakom trenutku'. Svaki dan ja sam Kain, obeshrabren time što netko drugi – neki Abel – dobiva pozornost i priznanja za ono isto što i ja činim. Još živimo u svijetu u kojemu nas monetarni sustav, koji su izmislili Josip i faraon, baca u dužničko ropstvo u kojemu gubimo pojam o svojim najdubljim željama i koji nas isključuje od našeg suosjećanja.

A što se tiče likova u stripu, odnos prema *Bibliji* sporo se razvija. Ne bih htio reći previše, jer tada neće biti nikome zabavno. Zato kažem sljedeće: počinjem s pripovijedanjem paralelnih priča. Abrahamov pokušaj žrtvovanja Izaka postaje usporednica za pitanje hoće li Adam Stern ili ne ugraditi svojem sinu radijski čip tako da mu se može ući u trag u svrhu vojnog novčenja. I jedno i drugo primjeri su očeva koji žrtvuju sinove za neke lažne bogove.

A u pripovijedanju, nadam se, uspijevam otkriti kako su biblijske priče dugo bile potisnute. Većina ljudi misli da je Bog rekao Abrahamu neka ubije Izaka zato da ga iskuša. Ali, da su čitali stvarnu *Bibliju* i druge stare tekstove, shvatili bi da su ljudi uvijek žrtvovali svoje prvorođence! To je bila normalna stvar. Još postoje ostaci golemih oltara u Izraelu s pećima u koje su bacana djeca. Ono što Abrahama čini jedinstvenim nije to što je bio voljan žrtvovati sina, nego to što nije bio voljan žrtvovati ga. Ali cijela se priča promijenila tijekom križarskih ratova, kad se smatralo da je sasvim u redu poslati vlastitu djecu u rat, ili radije dopustiti da ti djeca umru nego da se preobrate.

Tako, kad bi ljudi znali pravu priču, ona je toliko užasnija i uzbudljivija i mnogo važnija za ono što se događa danas. Ona govori upravo o onome što se danas zbiva. Ljudi žrtvuju djecu šaljući ih u rat u ime nekih lažnih bogova, prema kojima su doslovce programirani osjećati dužnost i predanost."

Kamenovanja i seks u Bibliji

Je li *Zavjet* smješten u svijet u kojemu *Biblija* kao takva ne postoji prije nego što počne radnja serijala? Ako ne postoji, u čemu se ta zbilja razlikuje od naše? Ako pak postoji, shvaćaju li likovi u nekom trenutku kako su neka njihova iskustva neobično nalik biblijskima?

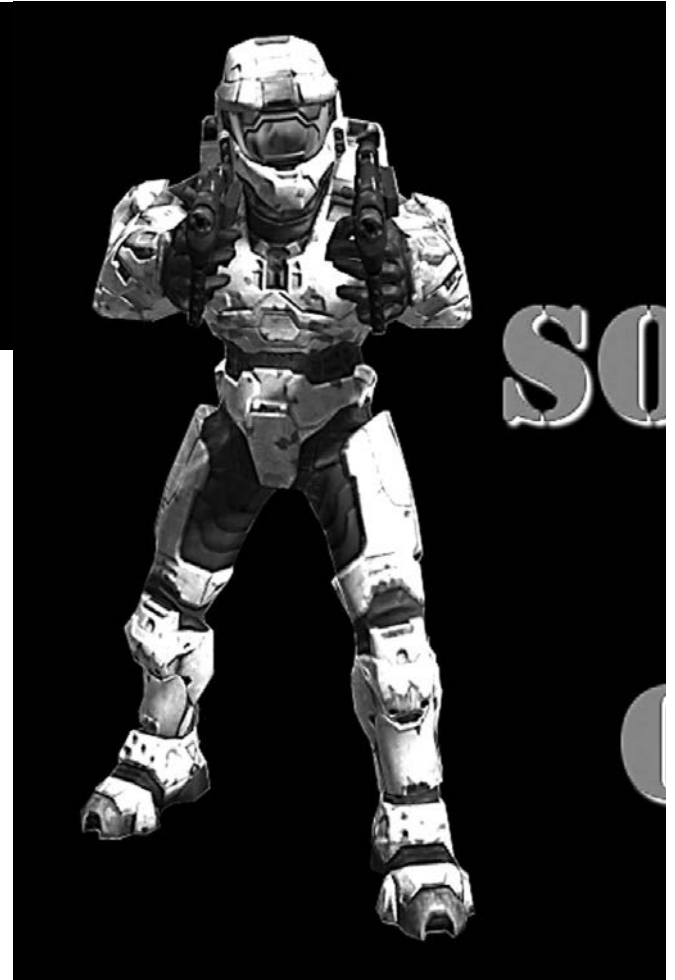
"Nemam problem kao u modernim pričama o vampirima – znate, u njima morate ili potpuno ignorirati postojanje Drakule, ili se referirati na njega kao na lik iz književnosti. Neki će likovi postati svjesni da se zbiva nešto usporedno. Mislim da ja već vjerujem kako postoji nešto što se događa usporedno. Za mene, to je vrlo važno u ovoj našoj stvarnosti.

Ah, da, *Biblija* postoji u tom svijetu. Ona je jednostavno mnogo više od priče u nekoj knjizi. Riječ je o pripovijesti koja sadržava svakoga. Ne mogu reći više od toga, a da vam ne kažem što će se dogodati u nastavcima u sljedećih četiri ili pet godina."

U svrhu kontinuiteta, postoje likovi bogova koji žive izvan okvira sličica glavnih priča. Oni zapravo ne mogu ući u to sličice – jer one se pojavljuju u linearnom vremenu, a bogovi žive izvan njega. Ali bogovi će biti izvan okvira obiju era i davat će neki kontekst za odnos između biblijskoga i našeg vremena.

Razlog za igranje *Biblijom* jest taj da svatko prekinje sa shvaćanjem *Biblije* kao nečega što je ispunjeno svim tim svetim stvarima. Ona to nije. Ispunjena je ljudima koji ubijaju druge kamenjem, ljudima koji siluju druge ljude, očevima koji imaju seksualne odnose s kćerima, ili ih nude strancima u zamjenu za robu.

A tu su i velike količine seksualne magije o kojoj također nitko ne voli govoriti, ali je potpuno jasna svakome tko se potruži čitati što piše u *Bibliji*. Abrahamova žena je prostitutka u hramu. Lot ima seksualne odnose sa svojim kćerima – a svaki mesijanski lik dolazi kao plod takva sjedinjenja. Mojsije ima seks s muškarcem

na gori Sinaju. Bog se svada s drugim bogovima. Tu su i čudovišta i divovi koje se mole Astarti – ona je zapravo Kali. Zatim izvanzemaljci koji imaju seks s ljudskim ženama. Hoću reći, vi to čitate i postajete sve snuždeniji. Abraham je to učinio? On je junak?"

Za one koji se pitaju na koje odlomke *Biblije* misli Rushkoff, on daje nekoliko navoda. "Biblijski Bog sukobljava se s drugim bogovima u nekim psalmima. Mordokaj i Ester temelje se na perzijskom Marduku i Astarti. Jošua je bio Mojsijev šegrt, a *Biblija* govori o njihovim susretima 'licem u lice' – što je, kao što zna svaki Grk, seksualni položaj za sveti seks između dvojice muškarca – jer sa ženama se seks obavlja odostrag.

Lot ima seksualne odnose sa svojim kćerima, jer se one boje da se njegovo sjeme neće nastaviti. One ga napiju i legnu s njim. Taj incest vodi zapravo sve do Krista.

Divovi Anakimi mole se božici Astarti. Obavite internetsko pretraživanje *Biblije* za Anakime – ima ih posvuda. Horiti su također veliki divovi.

Ali zašto dobivati odgovore na taj način? To je kao da tekst pretvarate u pornografski film. Ako želite dobiti pravu robu, ne možete samo vaditi gadne dijelove. Morate to shvaćati u kontekstu. Ako hoćete lagani primjer, nudim sljedeći navod iz *Biblije*:

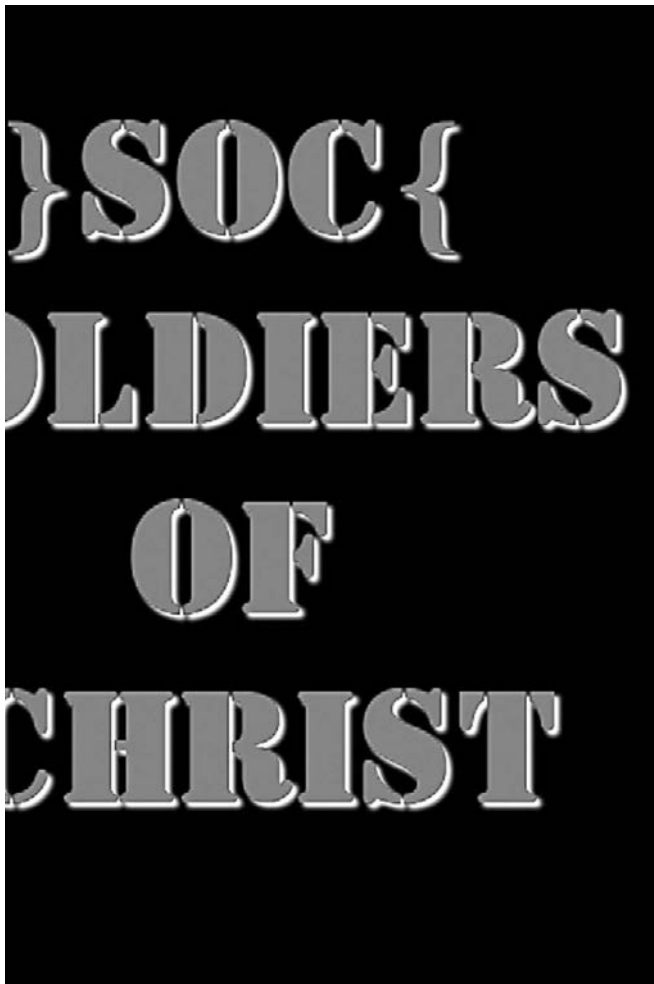
"U ono su doba – a i kasnije – na zemlji bili Nefili, kad su Božji sinovi općili s ljudskim kćerima, pa su im one rađale djecu. To su oni od starine po snazi glasoviti ljudi." (*Knjiga postanka* 6:4, Stvarnost, Zagreb, 1968.)

Ljudi su stvaratelji svijeta

Zvijezda serijala je Jake Stern, čovjek koji definitivno ne djeluje kao čovjek iz svijetu koji vidimo kroz prozor.

koliko religije?

“Dobro, ne možete ga baš vidjeti s prozora, ali takvih tipova imate u velikom broju po garažama i podrumima. Jedanput na godinu vodim malu radionicu u institutu Omega s ljudima oko portala *Disinformation* – umjetnicima kao što su Grant Morrison, Genesis P-Orridge, Paul Lafoley. I da budem iskren, ljudi koji se pojavljuju na tim okupljanjima već su dosta kibernetičko-alkemijski tipovi. Radi se samo o tome da znaš kako preći nekoliko nekonvencionalnih pragova, i onda ploviš po području koje ondje pronađeš.

Razgovarajte sa svojim prijateljima koji su istraživali seksualnu magiju, enteogene, sigile, ili barem jednostavnu tehniku *cut upa* u stilu Burroughsa i stvarna će iskustva biti slična bilo čemu što ste vidjeli u stripu.

“Razmislite o magiji koja se ulijeva u stvaranje takvih kulturalnih ikona kao što su boca Coca-Cole ili McDonald'sov hamburger. Ili o samom dolaru – njegova vrijednost nije utemeljena ni na čemu osim na našem vjerovanju i na njegovoj umjetno stvorenoj rijetkosti.”

A gdje je smišljena ta “umjetno stvorena rijetkost”? U *Bibliji*. U priči o Josipu i faraonu. O sedam godina obilja, sedam godina gladi i tim spremištima žita.

No dječaci u mojem stripu malo su napredniji od većine suvremenih praktičara. Oni žive u velikom napuštenom ugrađenom gradskom bazenu i imaju svu tu *cool* opremu s kojom se igraju. To je fantazija tipa “Survival Research Lab pomiješan s Electric Kool-Aid Acid Testom”. I mogu se više svojevolumno zaputiti u druga područja.

A što se tiče glavnog svijeta priče, mislim da je on zapravo američki: svijet kakav bi mogao biti prekosutra... prijeteći gospodarski slom već se dogodio, Zaljevski rat je završen, fundamentalistička kršćanska doktrina je institucionalizirana, a pod lažnim povodima oblikovala se svjetska protuteroristička vojska.”

Iako je *Testament* prvi Rushkoffov rad u mediju stripa, to ni u kojem slučaju nije i njegovo prvo djelo. On je i kod kritike i kod publike uspješan kao pisac fikcije i ne-fikcije.

“Valjda sam najpoznatiji po tome što sam u ranim devedesetim napisao neke knjige o ‘kibernetičkoj kulturi’, elektronicima, psihodeličnom revivalu i slično. Jednostavno sam o tome uspio pisati ranije od drugih, pa me to učinilo poznatim. Napisao sam i knjigu *Media Virus*, koja je – bez namjere da to učini – pokrenula cijelu ludnicu s ‘virusnim marketingom’. Ja sam to zamislio kao kulturni *backing* manifest, ali pre više ljudi iz tih marketinških krugova ju je pročitalo...”

Poruka i zaokupljenost cijeloga mog djela jest to da ljudi prepoznaju kako mi zajedno stvaramo zbilju. Svijet u kojemu živimo nije djelo nekog boga – neko pretpostojeće stanje. Ono je živo. Značenje se pojavljuje iz naših interakcija.

Tako, to je temeljna zbilja koja teži osposobiti ljude da se prihvate svojih olovaka ili kičica ili računala i da počnu biti suautori svijeta.

Snimio sam i nekoliko dokumenataraca – *The Merchants of Cool*, o tome kako MTV stvara kulturu za adolescente. I dokumentarac *Persuaders* o tome kako se oglašivači sve više infiltriraju u našu zbilju. Da, na istom sam problemu radio dosta dugo, na različite načine.”

Ništa sveto

Rushkoffa opisuju kao kulturnog kritičara: hoće li čitatelji naći potvrdu toga i u *Testamentu*?

“Da. Potpuno. Ljepota tog serijala jest u tome što mogu staviti to što se događa u stvarnom svijetu u širu perspektivu. Onako kako nam znanstvena fantastika pomaže da vidimo moderne probleme tako što ih izvodi u fantastičnom krajoliku budućnosti, tako mi i krajnje mitološki krajolik omogućuje da pokažem golemu dinamiku u našim kulturalnim opsesijama.

Doista, to je radikalnije od svega što sam mislio da ću učiniti: pokazivati *Bibliju* kao ono što ona doista jest znači i razotkrivati zbilju kakva ona jest.”

Testament očito Rushkoffu omogućuje pozabaviti se dijelom kulture koji ga trajno opčinjava i frustrira – religijom. “Religija se pretvorila u svoju suprotnost. Religija je neprijatelj. Religijske ustanove danas su upravo one sile koje aktivno sprječavaju bit *Tore* – životnu krv duhovnosti – da se pokaže u tom području. Religije su vratari na našoj svijesti. *Biblija* kaže zapravo sljedeće – Bog kažnjava Adama i Evu zbog toga što su tražili znanje. Kakav je to bog?”

Danas kažnjavamo gotovo sve one koji kažu ono što jest. Što se događa reporterima ili urednicima vijesti ako se usprotive fašističkoj promidžbi našega sadašnjeg režima? Što se događa s javnim glasilima? A tko podupre taj režim? Tko programira njegove sljedbenike da se usredotoče na nerođene umjesto na žive vojnike koji umiru svakoga dana?”

Ne tražite političko *equal time* na stranicama ovog serijala!

Jedno od Rushkoffovih ne-fikcijskih djela *Nothing Sacred: The Truth About Judaism* čini se da ohrabruje analitički, intelektualni, propitujući i angažirani pristup religiji; možemo slobodno reći da *Testament*, iako fikcionalno djelo, također podupire to stajalište – a ako je tako, kako to čini?

“Ideja knjige *Nothing Sacred* bila je da *Biblija* i religija nisu uklesane u kamen. One se pišu dok mi živimo. To je glavna poanta *Tore*. Umjesto da poštujemo smrt (gradimo piramide) i žrtvujemo svoju djecu (za besmislene ratove), trebali bismo slaviti život i razviti etički sustav utemeljen na suosjećajnosti. Tek su pobjegli robovi u pustinji rekli: *Lchaim* – što je više nego neka zdravica u *Sviraju na krovu*. To znači *za život* i to je bila radikalna stvar koja se izgovorila. To je u drevnom Egiptu bila blasfemija i bilo je kažnjivo smrću.

Glavna priča prati skupinu odmetnika koji se odbijaju pokoriti tom kulturnom programu. Oni se služe alkemijom, računalskim mrežama, medijskim hakiranjem i malo seksualnom magijom, kako bi vidjeli što stoji iza iluzija te da bi se borili protiv sila koje žele izbaciti novinu i slobodnu volju iz ljudske jednakosti

Glavna poanta knjige *Nothing Sacred* jest da se pripovijest još piše. Mi je pišemo. To nije zatvorena knjiga, ni najmanje. Problem je u tome što su naši svećenici i rabini skloni promicati tu ideju da je *Biblija* sveta i uklesana u kamenu. Da je ljudsku pripovijest već napisao Bog. A od nas se očekuje da sjedimo i čekamo Sudnji dan ili Mesiju ili štogod drugo. A poanta tih novih religija – razlog zašto su izmišljene – bila je dati ljudima snagu da se pobune protiv tadašnjih bogova, protiv ideje da je pripovijest već napisana. Pomoći ljudima da se nose s činjenicom da smo mi odgovorni za ono što se ovdje zbiva. Ali, bolje da ne odajem previše...”

Zašto strip, a ne roman?

Što je navelo Rushkoffa da *Testament* razvije kao strip, a ne kao roman?

“Ja sam povremeni čitatelj stripova. Imam te šestomjesečne odiseje u svijet stripova, onda se pojavim na godinu ili dvije. No, netko me ponovno odvuče natrag.

Priču pričam u obliku stripa jer je to za mene najsigurnije mjesto. Hoću reći, moja me knjiga o židovstvu dovela na crnu listu mnogih organizacija koje knjigu smatraju prijetnjom naporima onih zaduženih za izraelske odnose s javnošću u Americi.

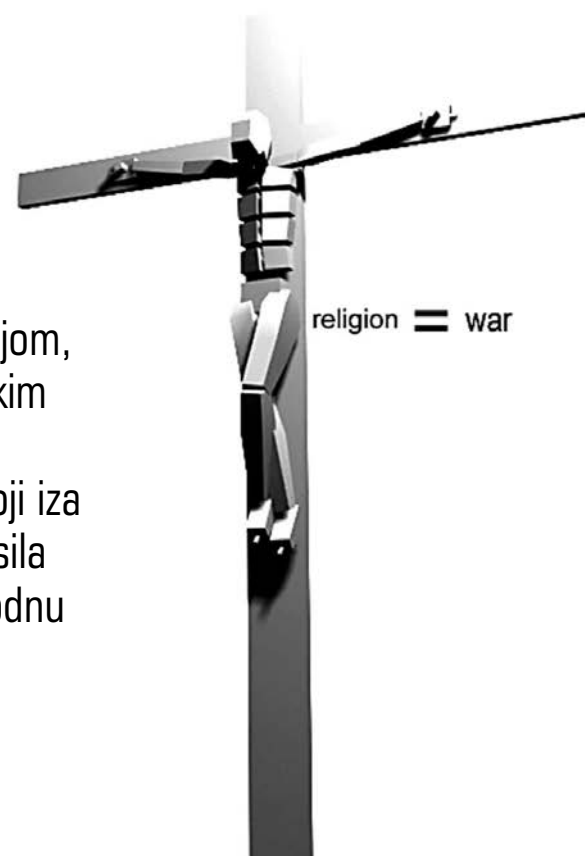
Njihov radar stripove donekle još ne opaža. Zbog privlačnosti stripova djeci, mnogi ne shvaćaju koliko su oni sadržajno bogati. Za mene, sekvencijalna pripovijest je i odličan oblik u kojemu treba ispričati priču koja živi i unutar i izvan vremena. Mogu to napraviti tako da se dijelovi priče zbivaju unutar okvira sličica, a dijelovi izvan njih. Budući da je najdublja tema u mojem djelu odnos *chronosa* i *mythosa* – povijesnog i mitološkog vremena – sjajno je imati medij u kojemu se najzanimljivije stvari mogu dogoditi u prostorima između sličica, a ne unutar njih samih.”

Umjetnik koji se pridružuje Rushkoffu u tom djelu je Liam Sharp. Je li Rushkoff odabrao crtača ili je nakladnik Vertigo spojio ta dva stvaraoca?

“Vertigo ga je našao i spojio nas – ali i ja bih ga sam bio odabrao za knjigu. Proces pronalaska crtača bio je malo naporan. Stvar je u tome što treba naći nekoga tko ima dovoljno vremena – a to znači da je upravo dovršio neki veliki projekt. A to znači da je mrtav umoran.

Vizualizacija tih svjetova posebice je složena i zahtijeva nekoga tko može crtati u mnogobrojnim stilovima i tko poznaje različite *layoute*. Vrlo inventivne stvari. Čini mi se da je Liam rođen da radi nešto takvo.”

S engleskoga prevela Irena Matijašević.
Objavljeno na web-stranici
www.newsarama.com/SDCC05/DC/Vertigo/SDCCTestament.html

Vjera je bolest

Douglas Rushkoff

Zašto je kulturnom teoretičaru dosta vjerske snošljivosti? Kao i svako krizno stanje u javnom zdravlju, religijsko uvjerenje mora se smatrati bolešću. To je epidemija koja paralizira sposobnost nacije da se ponaša racionalno

Dobro, hajd' mo se ubaciti u tu Božju igru! Mislim kako je vrijeme da ozbiljno shvatimo ulogu koju Bog igra u ljudskim stvarima i da procijenimo je li prikladno svakome pripočeti lošu vijest: Bog ne postoji, nikad nije postojao i najbliže što ćemo ikad vidjeti od Boga pojaviti će se iz naših zajedničkih napora za stvaranjem smisla.

Možda samo starim, ali više ne vidim nikakve stvarne vrijednosti u toleranciji prema vjerovanjima drugih ljudi. Naravno, ako su ta vjerovanja premještena u područje čiste zabave, tada nisu stvarna opasnost. Tako dječak vjeruje da je U2 zbilja sjajna grupa, poput The Beatlesa ili The Who. To je njegov problem, i to zbilja ne čini zlo nikome osim onima, među nama, koji se još povremeno zaustave kako bi čuli što svira na MTV-u.

Mnogi vjeruju u neko zbilja užasno stranje

Kad se vjere prakticiraju, kao što se to čini u većini današnjih razvijenih naroda, kao vrsta nostalgičnoga malog rituala – događaja u zajednici ili opravdanja da se ljudi skupe i ne idu na posao – to zbilja nikoga i ništa ne može previše "sjebati". Ali kad one radikalno mijenjaju našu sposobnost borbe sa stvarnošću, nošenja s različitostima, ili realiziranja temeljnih etičkih postavki, tada ih se mora zaustaviti.

Kao i svako krizno stanje u javnom zdravlju, religijsko uvjerenje mora se smatrati bolešću. To je epidemija koja paralizira sposobnost nacije da se ponaša racionalno, a – s obzirom na oružanu silu Sjedinjenih Država – i sve je ozbiljnija prijetnja ostatku svijeta.

Pogledajte samo brojke: anketa FoxNewsa (koja, u to nema dvojbe, napuhuje brojke) pokazuje da 92 posto Amerikanaca kaže kako vjeruje u boga, 85 posto vjeruje u raj, a 71 posto vjeruje u vruga. Točno to, u momka s rogovima i repom koji predsjedava paklom. U lik poput de Nira u *Andeoskom srcu*, ili Al Pacina u *Davoljem odvjetniku* ili onoga tko prevari ljude da potpišu ugovor u *Zoni sumraka*. Imajući na umu preciznost FoxNewsa, slobodno možemo prepoloviti te brojke. No, i dalje ostajemo suočeni s duboko zastrašujućom perspektivom: polovica od onih ljudi među kojima hodamo i s kojima radimo svaki dan vjeruje u neko zbilja užasno stranje. Oni su uzeli metafore *Biblije* i Danteova Pakla te odlučili da su te slike i alegorije "stvarne".

Dodajte tome neke vjerodostojnije ankete – one pokazuju da 35 posto Amerikanaca kaže kako je "drugi put rođeno" – što je osobito moderan fenomen koji se pojavio nakon šarlatanskih demagoga tijekom Velike depresije – i dobit ćete sliku nacije zaslijepljene u pasivnom, djetinjem, a ipak dogmatičnom odnosu prema mitovima koji su izvorno bili stvoreni da podupru ljude i potaknu njihovu motivaciju za socijalnom pravdom te ohrabre trajni razvitak.

Kako sam ih ja uvijek shvaćao, i kako to pokušavam prenijeti u svojem stripovskom serijalu *Testament*, biblijske su priče manje važne zbog toga što su se dogodile u nekom trenutku povijesti: njihova je važnost u tome što dinamika na kojoj se zasnivaju postoji i događa se u svim trenucima. Svi smo mi Kain, koji se bori s osjećajima prema bratu nadarenijem nego što je on, odnosno mi. Svi mi izbjegavamo ropski mentalitet Egipta i idolatriju koju smo tamo prakticirali. Svi smo

mi Mordokaji, boreći se protiv pritiska da se klanjamo u poslušnosti nadređenima.

Vjernici ne mogu poštovati istinu i ljepotu svetih spisa

Ali, pravi vjernici nemaju tu slobodu. Je li to zato što im *Biblija* treba da bi potvrdili pravo na zemlju na Bliskom istoku, ili zato što ne znaju kako se odnositi prema nečemu što se zapravo nije dogodilo, ili zato što im treba prijatna nekog ljutog super-bića koje sve vidi da bi se ponašali kao dobra djeca, istinski vjernici – ono što danas zovemo fundamentalisti. U svakom slučaju pravi vjernici nisu u položaju da poštuju istinu i ljepotu svetih spisa. Ne, višedimenzionalni dokument koji zovemo *Biblija* njima nije dostupan jer – za njih – sve se priče moraju prihvatiti kao povijesne istine.

No to je gotovo nemoguće učiniti, jer *Biblija* je na toliko mjesta u proturječju sama sa sobom. Postoje čak i dvije različite priče o stvaranju – jedna prema kojoj je Eva stvorena kad i Adam, te druga prema kojoj se nju stvara iz Adamova rebra. A udaljene su jedna od druge manje od jedne stranice. Osim toga, mitove *Biblije*, kao mitologiju, razumijevale su i predbiblijske kulture u kojima su mnogi od njih i nastali. I ne zaboravite da *Biblija* komentira vlastite priče, kao priče, izravno! Vrlo često se u pripovijedanju pita slušatelj/čitatelje jesu li razumjeli šalu.

To je zato jer su prvim slušačima *Tore* – a *Tora* je prvih pet knjiga [židovske] *Biblije* – sve te šale doista bile šale. Oni su shvaćali da Jakovljevi sinovi nisu doista bili očevi dvanaest izraelskih plemena, nego parodije – rasističke parodije, uzgred rečeno – značajki koje su se počele povezivati sa svakom od tih postojećih skupina. Oni su shvaćali da su "pošasti" protiv Egipta bile književna oskvrnuća egipatskih bogova. (Krv obeščašćuje Nil koji je bio bog; skakavci obeščašćuju kukuruz, boga, i tako dalje.)

To što se *Biblija* mogla razumjeti metaforički pomoglo je ljudima da se odnose prema svojem "Bogu" metaforički. Nije riječ o tome da je Bog neki lik koji zbilja postoji, nego je on *način odnosa* prema događajima u svijetu kako se pojavljuju. No, nitko ne može doprijeti do toga, ako se ne makne od svojega čvrstog vjerovanja.

Tako da mislim kako je vrijeme da o tome progovore oni među nama koji su prevladali taj primitivni pristup kolektivnom pričanju priča. To oslobođenje od sustava vjerovanja jest upravo ono o čemu govori *Biblija*. O ljudima koji se oslobađaju smrti kreacionističkog modela zbilje i odlaze u pustinju da bi napisali svoje zakone.

To je zapravo slično priči o Americi u kojoj horda ljudi napušta vjersko tlačenje da bi napisala *Ustav* kao evolucijski dokument – nešto što se shvaća kao neprekinuti proces, a ne kao nešto u što se vjeruje do u beskonačnost. Nešto što je sudionički događaj.

Prisvajanje biblijskih likova i metafora

Upravo sada pravi američki vjernici sputavaju svoje zakone svojom *Biblijom*. Oni se bore protiv znanosti o evoluciji, jer ona prihvaća da se stvari s vremenom mijenjaju – a takva promjena nije u skladu sa statičnim, beskonačnim istinama. Oni danas progresivistima čine

isto ono što su biblijski Egipćani činili Izraelćanima. A oni sve to rade u ime Boga s kojim će se, vjeruju, sastati nakon smrti. To je upravo onaj mentalni sklop i ponašanje zbog kojega je *Biblija* bila i napisana kako bi ga zaustavila.

Možda je najbolji način da se ubije njihova Boga, preuzeti im *Bibliju*, koja je – prema mojemu mišljenju kao medijskog teoretičara – najveća ikad napisana priča te, kao takva, zahtijeva našu trajnu potporu i analizu. Što se mene tiče, ja stvaram strip *Testament* koji će te priče – ispričane i u njihovu biblijskom kontekstu i kao znanstveno-fanatistične priče iz bliske budućnosti – dovesti do ljudi koji nikad prije ne bi naišli na njih.

Ostali, a posebice naši prijatelji koji se bave kulturnim umijećima, nadam se da će razmisliti o korištenju nekih biblijskih slika i likova u svojem radu i ritualima. Oni su, naime, isto tako moćni kao i bilo što iz *Mahabharate* i imaju daleko više odjeka u zapadnoj popularnoj kulturi u kojoj je većina nas zapravo odrasla. A oni među vama koji traže autentičnu tradiciju na kojoj će temeljiti svoje slikarstvo, glazbu ili prozu, neka razmisle o temama revolucije, univerzalne pravde i širenja uma onako kako su prikazane u alegorijama od Edena do Babilona i u likovima od Josipa do Isusa.

Prisvajajući biblijske likove i metafore, punimo ih snagom koju oni zahtijevaju da bi popustio stisak istinskih vjernika nad mitovima stvorenima kako bi nam pomogli suočiti se s istinom. To što su oni od *Biblije* napravili licemjerman svezak, još je jedan od pogubnih učinaka predavanja jedne od najboljih ikad napisanih knjiga o svetoj magiji ljudima čiji životi ovise o izbjegavanju mogućnosti izlaza iz noćne more vječnog služenja osvetoljubivom božanstvu.

Što više budemo mogli biblijsku mitologiju učiniti važnom za našu sadašnjost, to ćemo lakše izbaviti iz prošlosti one koji u tu mitologiju vjeruju. ▣

S engleskoga prevela Irena Matijašević.
Pod naslovom Faith = Illness objavljeno kao autorova kolumna za časopis Arthur, također na www.rushkoff.com/2006/04/faith-illness-why-ive-had-it-with.php

Temat priredio Zoran Roško

Ivan Pavao Vedder I.

Tihomir Ivka

Vrhunci atmosfere događali su se za sviranja starog materijala, no bend je znao održavati tenziju i prilikom izvođenja manje poznatih novih pjesama. Pearl Jam se očito voli ili zaobilazi, jer je, s obzirom na zbornu pjevanje i uz manje poznate stvari, lako bilo razaznati da je u dvorani malo "rekreativnih" štovatelja benda. Tome je svakako i kumovala paprena cijena ulaznice od 360 kuna

Koncert skupine Pearl Jam, Dom sportova, Zagreb, 26. rujna 2006.

Kao nitko u duljem nizu godina, grunge prvoborci Pearl Jam uspjeli su "smanjiti" ledenu dvoranu Doma sportova na svom prvom gostovanju u Zagrebu 26. rujna. Jer, dvorana objektivno jest ledena u prenesenom, akustičnom smislu – golemih ravnih površina zvoni poput goleme kupaonice i noćna je mora tehničarima za mikš pultom, a njezin volumen i dužina ubijaju onu klupsku prisnost izvođača i publike. Pearl Jam uspjeli su anulirati te nedostatke i napraviti teško moguće – održati strastveni klupski koncert za nešto manje od deset tisuća ljudi. Prvih dvadesetak minuta nije odavalo takav epilog. Započevši manje atraktivnim komadima iz bliže prošlosti, doimali su se poput ostarjelih statičnih manirista na ogoljenoj pozornici bez ikakve pozadinske koreografije i s gotovo spartanskom rasvjetom.

Voli se reći kako su Pearl Jam jedini preživjeli iz grunge vala od prije petnaestak godina i činjenica jest kako nitko od velike četvorke nije svirao u Zagrebu – niti će svirati – s obzirom na to da su vođa Nirvane Curt Cobain i Wayne Staley iz Alice In Chains mrtvi, a Soundgarden se 99% sigurno više nikad neće okupiti. Ipak, to je tek djelomično točno. Originalni grungeri Mudhoney, s čijim je singlom *Touch Me I'm Sick* u ljeto 1988. sve počelo, još rade jednako beskompromisno. Upravo su oni u tih prvih dvadeset minuta padali potpisniku ovih redova na pamet, kao i pomisao da bi radije platio za njih u malom vrućem KSET-u sto eura, negoli za Pearl Jam u Domu sportova ionako paprenih pedesetak eura. I onda, umjesto da koncert otkliže u solidnu rutinu dogodila se točka preokreta.

Dvorana pretvorena u grotlo

Karizmatični i osobeni frontman Eddie Vedder posljednjih je deset godina sa svojom družinom upornošću mazge poništavao efekte prvotnog mega uspjeha s debijem *Ten* iz 1992., tvrdog rocka ukorijenjenog u sedamdesetima sa stadionskim potencijalom. Naime, poslije prvog albuma prestali su snimati spotove, pojavljivati se na televiziji, jednom riječju prestali se reklamirati. Usput, zbog preskupih karata zaratili su s američkim monopolistom na području organizacije rock koncerata, pa ih je i to na neko vrijeme udaljilo od šire publike. To ne znači da nisu nastavili raditi dobre albume i pjesme. Jedino što je za njih znalo sve manje ljudi.

Pjesmu na kojoj se prelomio koncert u Domu sportova iz solidnog u događaj za pamćenje znali su svi. *Everly Woman Behind The Counter In A Small Town* napeta je balada s drugog albuma, idealna za masovnu pjevanje. Zbor od nekih osam-devet tisuća ljudi spojio se s bendom i nije se razdvojio do kraja. Odjednom kao da su zidovi Doma sportova dobili akustične izbočine poput onih u Lisinskom, a dvorana se pretvorila u grotlo. Još je jedan detalj dodatno približio publiku i bend. Obično to ide ovako: pet minuta prije koncerta strana zvijezda nauči kako se kaže "good evening" i "thank you" na hrvatskom, na koncertu to trajavo izgovori nekoliko puta i publika padne u nesvijest od sreće. Vedder je otišao valjda najdalje od svih stranih zvijezda i u nekoliko navrata čitao s papira na korektnom

Vedder je otišao valjda najdalje od svih stranih zvijezda i u nekoliko navrata čitao s papira na korektnom hrvatskom, vrlo slične dikcije onoj pape Ivana Pavla II. kad bi za posjeta Hrvatskoj čitao poslanice

publiku u ekstazu. Iako, bilo je tu možda i dvadeset posto obožavatelja iz drugih zemalja, s obzirom da je zagrebački koncert bio jedini između bečkog i posljednjeg na europskoj turneji, onog atenskog. Mnogi su potegnuli i više stotina kilometara ne bi li vidjeli svoje idole. Moglo se vidjeti desetak autobusa iz Slovenije, mnogo Mađara, Bošnjaka, pa čak i Makedonaca. Bilo je tu i nekoliko desetina najzagriženijih fanova koji ih prate na cijeloj europskoj turneji. Kad smo već kod fanova, raspon godina se kretao ugrubo od 15 do godina vršnjaka članova benda s četrdeset i kojom na plećima. Zanimljivo, grunge dress code s trojstvom martensice-poderani jeans-flanelasta košulja ne spada više u ikonografiju, kako benda tako ni publike – jedva da se moglo vidjeti nekog s kariranim košuljom na sebi.

Raskoš prepoznatljivog bas-bariton vokala

Pola sata nakon početka, bend publiku u trans baca s *Even Flow* s prvog albuma, zbog kojeg, ruku na srce, i dalje pune velike dvorane. Općenito, vrhunci atmosfere događali su se za sviranja starog materijala, no bend je znao održavati tenziju i prilikom izvođenja manje poznatih novih pjesama. Pearl Jam se očito ili voli ili zaobilazi, jer je, s obzirom na zbornu pjevanje i uz manje poznate stvari, lako bilo razaznati da je u dvorani malo "rekreativnih" štovatelja benda. Tome je svakako i kumovala cijena ulaznice od 360 kuna.

Prvi bis Pearl Jam odradili su u unplugged izdanju na

stolcima i akustičnim gitarama. U malo tišem okruženju, od prekrasne *Thin Air* do *Better Man* Eddie Vedder pokazao je svu raskoš prepoznatljivog bas-bariton vokala – u trenucima kad ga publika nije uspjela nadglasati. Bis broj dva bio je kratka lekcija iz priređivanja rock spektakla: *Blood*, kao jedna od najčvršćih Pearl Jam stvari još je jednom zanjihala dvoranu, Vedder je sasvim otpustio kočnice, spustio se s pozornice i zakoračio prolazom kroz sredinu publike, rukovao se i grlio, udario u def, penjao na konstrukciju rasvjete... Onako već malo pod utjecajem vina koje je ispijao na pozornici odavao je dojam Jima Morrisona za 21. stoljeće, s mnogo manje dekadentnosti i više društvene svijesti. Posljednji album snažna je kritika američkih vlasti, Pearl Jam podržavaju ekološke napore, i ničim izazvani uplaćuju deset posto od prihoda s turneje u fondove za zaštitu okoliša kao kompenzaciju zagađenja izazvanih tour kamionima i autobusima. Nije ni čudo što su za kraj zagrebačkoj publici podarili obradu protestne pjesme Neila Younga *Rockin' In The Free World*. Za divno čudo, i taj se finale pretvorio u zbornu pjevanje.

I uz nešto početne podrivnosti prema Pearl Jamu kao stvari prošlosti i nostalgije, zagrebačka noć 26. rujna demantirala je svaku sumnju; ako je u vrijeme grunge eksplozije bilo većih od njih, Pearl Jam su petnaest godina kasnije itekako relevantna rock pojava, najveći post-grunge bend na svijetu. ▣

hrvatskom, vrlo slične dikcije onoj pape Ivana Pavla II. kad bi za posjeta Hrvatskoj čitao poslanice. Papa je bio Poljak pa mu je naš jezik bio blizak, a Vedderu sa Zapadne obale SAD-a sigurno je trebalo dosta vremena da svlada riječi kao što su "potrošio" ili "zahvaljujući". Govorio je o tome kako mu je drago što je došao u Zagreb, kritizirao vlastitu administraciju na čelu s Bushem zbog potrošenih tristo milijardi dolara poreznih obveznika na rat u Iraku – i bacao domaću

Počeci razni

Trpimir Matasović

Kenta Nagano u uvertiri Wagnerovom *Lohengrinu* kao da traži zametke strukturalističkih kompozicija avangardista šezdesetih godina prošlog stoljeća, ili čak vizionarskih eksperimentalnih skladbi jednoga Charlesa Ivesa

Uz početak nove koncertne sezone u Zagrebu

Nakon ljetne stanke, gotovo svi zagrebački priređivači koncerata žele novu sezonu otvoriti na što je moguće atraktivniji način, pa tako niti ova sezona nije iznimka: Cantus ansambl pokrenuo je novi ciklus u Maloj dvorani Lisinski, Zagrebačka filharmonija pojavila se predvođena svojim nekadašnjim šefom-dirigentom Pavelom Koganom s kornistom Radovanom Vlatkovićem i violinistom Davidom Garrettom, ciklus Lisinski subotom otvoren je gostovanjem Bavarskog državnog orkestra, a Glazbena proizvodnja Hrvatske radiotelevizije upriličila je prvu suvremenu izvedbu *Misse solennis* Jakoba Heibela. K tome, u Samoboru se istovremeno održava program Samoborske glazbene jeseni, obilježen na početku nastupom violončelista Monike Leskovar i Giovannija Solime, ali i pijanista Itamara Golana i Zagrebačkog kvarteta saksofona.

Klobučar u naponu skladateljske snage

Prije svih ostalih ansambala i organizatora, već 18. rujna, zagrebačku je koncertnu sezonu otvorio Cantus ansambl. Ovaj sastav za suvremenu glazbu, koji uspješno djeluje već pet godina, odlučio se ove godine za smion pothvat – vlastiti ciklus, posvećen isključivo glazbi 20. i 21. stoljeća. Sudeći po ugodno iznenađujuće punoj Maloj dvorani Lisinski, publike za takve sadržaje u Zagrebu očito ne nedostaje, te se valja samo nadati da razlog tolikom odzivu nije bio samo protokolarni naravi, nego da će isti ljudi i dalje presjećivati Cantusove koncerte.

Dirigent Berislav Šipuš ovim je nastupnim koncertom ciklusa na određeni način očito htio dati presjek osnovnih programskih smjernica

ansambla. Izvedena su tako djela hrvatskih i inozemnih skladatelja koja su napisana upravo za Cantus, koje je taj sastav i praižveo: *Outbound* Ive Nilssona, *disORDER* Krešimira Seletkovića, *Un jardin sous la pluie avec un compositeur sans parapluie* Berislava Šipuš i *Leptiri* Olje Jelaske. Bilo je tu i jedno djelo iz hrvatske glazbene baštine koje je također praižveo Cantus ansambl (Papandopulova *Komorna simfonija*), te, naposljetku, praižvedba najnovijeg djela, *Glazbe za Ansambl Cantus* Anđelka Klobučara.

Uz iznimku Klobučareva djela, program nije ponudio osobitih iznenađenja: riječ je odreda o vrlo kvalitetnim djelima, koja je sastav, kao i u prethodnim navratima, izveo iznimno predano i kvalitetno. Pritom je posebnu, dodatnu energiju svirci Cantusa dao vječno živahan klarinetist Ratko Vojtek, nastupivši kao tumač solističke dionice Šipuševe skladbe. Klobučareva je pak nova skladba pokazala kako je ovaj skladatelj još uvijek u naponu snage – skladana u njegovom prepoznatljivom, uvjetno rečeno neoklasičnom stilu, *Glazba za Ansambl Cantus* djelo je koje zadivljuje ne samo svojom visokom razinom skladateljske tehnike, nego i vještima baratanjem bojama deset instrumenata, koji u određenim trenucima gotovo dobivaju zvučnost malog simfonijskog orkestra.

Sve niži i niži maksimum

Svoja prva dva ovosezonska koncerta Zagrebačka je filharmonija održala 22. i 28. rujna, oba puta predvođena svojim nekadašnjim šefom-dirigentom Pavelom Koganom. Riječ je u svakom slučaju o umjetniku koji iz ovog orkestra može izvući gotovo maksimum. Problem je, međutim, u tome što je taj maksimum svake godine sve niži i niži. Koganove interpretacije jesu, doduše, uvijek pouzdane, premda ponekad možda i previše "srednjostrujaške". No, to i ne bi bio osobit problem kad bi glazbenici Zagrebačke filharmonije bili kadra na zadovoljavajući se način uhvatiti u koštac sa zadanim partiturama. No, premda je bila riječ o odreda standardnim repertoarnim naslovima, poput Beethovenove *Druge simfonije* ili Musorgskijevih *Slika s izložbe* u Ravelovoj instrumentaciji, orkestru je jednostavno nedostajala dovoljna doza sigurnosti u nastupu, a ponovno je na površinu isplivao i još jedan Filharmonijin vječni problem – gudači koji svojim sl-

bim tonom ne mogu dostatno parirati ostatku ansambla.

U takvom kontekstu, vrhunski su solisti poslužili tek kao blještav ukras na inače prilično bezukusnoj torti. Kornist Radovan Vlatković majstorski je interpretirao inače ne osobito atraktivan Straussov *Drugi koncert za rog i orkestar*, a jednako je upečatljiv bio i violinist David Garrett kao tumač Sibeliusova *Koncerta za violinu i orkestar*. No, u ovim konkretnim slučajevima, užitek u njihovoj svirci ipak je bio pomućen željom da se te glazbenike nekom drugom prilikom čuje uz neki bolji orkestar.

Wagner i Bruckner – naši suvremenici

Bavarski simfonijski orkestar otvorio je ciklus Lisinski subotom 23. rujna. Taj je orkestar godinama predvodio Zubin Mehta, dirigent koji je u Zagrebu već dobro poznat po nekoliko svojih gostovanja s Izraelskom filharmonijom. Palicu je od njega, i to prije tek nekoliko tjedana, preuzeo američki dirigent japanskog porijekla Kent Nagano, koji je svoj novi orkestar odmah poveo i na kraću europsku turneju. Program je pritom bio pomno izabran – dvije skladbe Richarda Wagnera, skladatelja čije je četiri opere isti orkestar praižveo u 19. stoljeću, te *Četvrta simfonija* Antona Brucknera, autora koji zauzima osobito važno mjesto u Naganovoj dirigentskoj karijeri.

Razlike između Mehte i Nagana bile su odmah razvidne svima koji su ljetos bili na koncertu Izraelske filharmonije. Naime, Mehta je dirigent koji iskustva s operne pozornice prenosi i u simfonijski repertoar, dok je Nagano umjetnik čije dugogodišnje bavljenje glazbom dvadesetog

stoljeća ostavlja traga i na njegovom pristupu djelima ranijih razdoblja. Stroga kontrola strukture, kako na planu oblikovanja cjeline djela, tako i u uspostavljanju jasne hijerarhije između raznih simultanih glazbenih tokova osnovna je odlika njegovih interpretacija. To, doduše, ne funkcionira uvijek najbolje, posebice kad je riječ o Wagnerovoj *Siegfried idili*, skladbi koja s vlastitom strukturom ima toliko problema, da joj čak ni dirigent Naganovog kalibra ne može previše pomoći. No, uvertira *Lohengrinu* posve je druga priča. Nagano u njoj kao da traži zametke strukturalističkih kompozicija avangardista šezdesetih godina prošlog stoljeća, ili čak vizionarskih eksperimentalnih skladbi jednoga Charlesa Ivesa. Stoga Nagano, umjesto monolitno glazbenog tijeka, sigurno vodi zbivanja na nekoliko istovremenih razina. Puhačima je tako povjerena široka paleta dinamičkih mijena, dok gudači gotovo neprekidno drže svoju jedva čujnu, ali dramaturški presudnu harmonijsku pratnju.

Još je veći interpretacijski šok donijela izvedba Brucknerove *Četvrte simfonije*. Dirigent se pritom odlučio za inače rijetko izvođenu prvu od nekoliko verzija tog djela. Naime, dok će većina interpretacija danas posegnuti za nekom od kasnijih, uvjetno rečeno "pročišćenijih" inačica, Nagano upravo u prvotnim Brucknerovim mislima prepoznaje svu radikalnost tog skladatelja. Njegov Bruckner nije slagatelj širokih romantičarskih vizija, nego umjetnik koji svojom tehnikom nizanja naizgled nepovezanih glazbenih blokova najavljuje postmoderno tehniku kolaža. Dirigenti, pa čak i muzikolozi, u ovoj su verziji simfonije posebno skeptični prema njenom *Scherzu*, posve izmijenjenom u kasnijim inačicama. Nagano, međutim, u beskonačnim ponavljanjima početnog motiva tog stavka ne vidi znak skladateljske slabosti, nego, naprotiv,

Užitak u svirci Radovana Vlatkovića i Davida Garretta ipak je bio pomućen željom da se te glazbenike nekom drugom prilikom čuje uz neki bolji orkestar

glazba

Čak i u sjeni svog velikog rođaka Mozarta, Jakob Heibel ostaje značajan skladatelj, još jedan koji potvrđuje da kvalitetno glazbovanje na našim prostorima ima kontinuitet koji seže u prošlost i bitno dalje od vremena Ilirskog pokreta

dalekovidnu slutnju minimalizma, osmišljenog tek čitavo stoljeće nakon Brucknerove *Četvrtke*.

S druge strane, moglo bi se reći da Kent Nagano ipak ima i određenih dodirnih točaka sa Zubinom Mehtom. Jer, i on, na jednoj od više interpretacijskih razina, simfoniju promatra kao glazbenu dramu. Ipak, dok će Mehta tražiti poveznice s opernom literaturom trenutka u kojem je pojedina simfonija nastala, Nagano teži približiti djelo našem vremenu. Uostalom, prihvatimo li tezu kako je sva glazba, zapravo, temeljena na glazbama koje su joj prethodile, onda je posve legitimno podcrtavati upravo one elemente u djelima ranijih skladatelja koja upućuju na njihove svjesne ili nesvjesne nasljednike. Na taj način, i Wagner i Bruckner, zahvaljujući Kentu Naganu, prestaju biti likovi iz muzeja povijesti glazbe te postaju našim itekako živim suvremenicima.

Otkriće iz osvita romantičarske ere

Svako otkrivanje javnosti prethodno nepoznatog segmenta hrvatske glazbene povijesti već je samo po sebi prvorazredni kulturni događaj, posebice kad je riječ o djelima nesumnjive umjetničke vrijednosti. U posljednjih desetak godina pokazalo se tako da u izvodilačkoj praksi itekako imaju pravo ponovo zaživjeti autori koji su dotad bili tek enciklopedijskim natuknicama, poput, recimo, velikana Moderne, Dore Pejačević ili Blagoja Berse. No, i u daljoj se prošlosti može naći pravih dragulja, pa su tako Francesco Uspere ili Damjan Nembri s potpunim pravom stali uz bok već ranije etabliranim baroknim majstorima Lukačiću i Jeliću.

Razdoblje klasičke ostalo je, međutim, sve do danas "bijelo polje" hrvatske glazbene baštine, i to bez obzira na relativno često izvođene Sorkočevićeve simfonije i stidljivu prisutnost takozvanog "varaždinskog kruga" na koncertnim rasporedima. Prva suvremena izvedba *Misse solemnis* Jakoba Heibela, organizirana u crkvi Svete Katarine 26. rujna, pokazala je da se iz tog razdoblja ne moramo zadovoljiti samo mrvicama dobačenima iz radionica minornih skladatelja poput Ivana Wernera ili Leopolda Ebnera. Jer, Heibelova *Missa solemnis* nije, kako bi se vjerojatno očekivalo, tek rutinsko djelo zborovođe iz Đakova, mjesta koje ni danas nije baš neka metropola, a početkom 19. stoljeća bilo je to još i manje. Zahtjevi koje ovaj skladatelj postavlja pred svoje izvođače, ali i kvaliteta njegove glazbe, otkrivaju nam, naime, visoku kulturnu razinu Đakova, a samim time i šireg sjevernohrvatskog prostora u osvit romantičarske ere.

Tome svakako pridonosi i činjenica da je Heibel svoju skladateljsku karijeru započeo

u Beču, tadašnjem glazbenom središtu svijeta, djelujući pri trupi Emanuela Schickanедера, impresarija kojem povijest duguje i nastanak Mozartove *Čarobne frule*. U tom svjetlu treba promatrati i Heibelovo duhovno stvaralaštvo, obilježeno manje austrijskom crkvenom tradicijom, a više rješenjima preuzetima iz bečkih *Singspiela* njegova doba. Posebice instrumentacijski efekti imaju izrazito teatralan karakter. Naslućuje se tu, primjerice, prizor prolaska kroz vodu i vatru iz *Čarobne frule*, ali i nimalo sakralni odzvoni turskih prizora iz Mozartove

tom segmentu svog stvaralaštva tipični izdanak salcburškog "imperijalnog" stila, dok Heibel predstavlja usporednu liniju "bezbržižnijeg" pristupa, karakterističnog ne samo za manje centre Habsburške Monarhije nego i za niz čeških skladatelja na privremenom ili stalnom radu u Beču. Heibela, dakle, nije moguće, a niti potrebno uspoređivati s Mozartom. No, čak i u sjeni svog velikog rođaka, on ostaje značajan skladatelj, još jedan koji potvrđuje da kvalitetno glazbovanje na našim prostorima ima kontinuitet koji seže u prošlost i bitno dalje od vremena Ilirskog pokreta.

instrument, a saksofoni su ionako srodni klarinetu. K tome, i vodeća dionica Mozartova *Kvarteta*, kao i sve dionice *Kvinteta*, osim one glasovirske, pisane su za puhačka glazbala, tako da je transfer u novi medij prošao relativno bezbolno.

Prijenos gudačkih dionica Mozartova *Kvarteta* također nije donio većih problema, iako se u unutarnjim dionicama našla i poneka puhačima neprimjerena figuracija, a cijelo je djelo moralo biti i transponirano, s obzirom na to da je u izvorniku skladano u D-duru, vrlo neugodnom tonalitetu za saksofone *in Es* i *in B*.

foto: Tomislav Marvar

Otmice iz Saraja. Zborski je slog pritom relativno nezahtjevan, što ukazuje na to da su ovu misu u Đakovu izvodili pjevači-amateri. No, s druge strane, orkestralne su dionice posve na razini onih pisanih u to doba za najbolje bečke orkestre, a isto vrijedi i za pakleno teški part tenora solo.

Naravno, Heibelova *Missa solemnis* nije bez određenih manjkavosti, poput povremeno čisto rutinskih situacija. No, u njoj gotovo da i nema praznog hoda, a brojnost iznimno nadahnutih mjesta višestruko kompenzira sporadično presušivanje inspiracije. K tome, dirigent Tonči Bilić, te Zbor i Orkestar HRT-a pokazali su mnogo povjerenja prema glazbi ovog ponovo otkrivenog majstora, predstavljajući ga u najboljem mogućem svjetlu, te se jedino tenor Ivo Gamulin pokazao kao glazbenik nedovoljno dorastao postavljenom izazovu.

Jedinu, uvjetno rečeno, zabunu oko koncerta u crkvi Svete Katarine predstavljalo je postavljanje Heibelovog djela uz Mozartovu *Krunidvenu misu*. Jer, iako su ova dvojica skladatelja, ženidbom za sestre Weber, bili i u rodbinskoj vezi, njihova crkvena djela pripadaju prilično različitim glazbenim svjetovima. Mozart je, naime, u

Uspjeli prijenosi u novi medij

Naposljedku, valja se svakako osvrnuti i na program Samoborske glazbene jeseni. Autor ovih redaka, na žalost, nije bio u mogućnosti nazočiti otvorenoj festivalu, na kojem su nastupili Monika Leskovar i Giovanni Solima, s obzirom na to da je u isto vrijeme u Lisinskom gostovao Bavarski državni orkestar. No, atraktivan je glazbeni sadržaj ponuđen i tjedan kasnije, 30. rujna, kada je Zagrebački kvartet saksofona nastupio uz uglednog pijanista Itamara Golana. Programska je ideja bila pritom prilično smiona – umjesto djela izvorno skladanih za saksofone, ponuđene su obrade klasika komorne literature: Mozartov *Kvartet za flautu, violinu, violu i violončelo* i *Kvintet za glasovir, obou, klarinet, rog i fagot*, te Brahmsov *Glasovirski kvintet u f-molu*. Valja odmah napomenuti da su Saša Nestorović (Mozartova djela) i Dragan Sremec (Brahmsov *Kvintet*) uspjeli stvoriti uvjerljive aranžmane, koji su izvornicima tek ponešto oduzeli, ali su im zato pridodali i neke nove dimenzije. Uostalom, i Mozart i Brahms bili su skladatelji kojima je klarinet bio omiljeni

Idiomatska gudačka gestičnost u Brahmsovu *Kvintetu* povremeno nije posve spretno odjeknula u obradi za saksofone, ali je zato novi zvuk u nekoliko navrata vrlo uspješno podcrtao u osnovi simfonijski karakter Brahmsove glazbene misli, pa tako možemo zaključiti da je, barem u prosjeku, riječ o sasvim zadovoljavajućem alternativnom čitanju ovog skladatelja.

Zagrebački se kvartet saksofona ovaj put još jednom pokazao kao sastav vrhunskih glazbenika, koji jednako kvalitetno glazbuju i kao solisti i kao komorni umjetnici. U tom smislu, pijanist Itamar Golan bio im je upravo idealan partner. Naime, i on je podjednako vješt u solističkom i komornom glazbovanju, a svojom je visoko profesionalnom, ali i opuštrenom svirkom dao dodatni polet uvijek pouzdanim, premda ponekad i nedovoljno relaksiranim saksofonistima.

Ukratko, izuzmemo li Zagrebačku filharmoniju, možemo zaključiti da je nova koncertna sezona u Zagrebu (i oko njega) počela zaista dobro. Sudeći prema zasad raspoređenim najavljenim programima, čini se da ni ostatak ne bi trebao zaostajati. Živi bili pa – čuli. ■

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Mmedia GOSPODARSTVO

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

ČETVRTKOM

HRVATSKA EUROPA & SVIJET

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7 dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 669 / Faks: 61 61 709 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

Titanik s hepiendom

Maja Hrgović

Baveći se pričom o 9/11, Stone je krenuo najsigurnijim putem: teroristički napad poslužio mu je tek kao pozadina, kontekst za priču o junaštvu i nesebičnosti

World Trade Center, redatelj: Oliver Stone; glavne uloge Nicolas Cage i Michael Pen

Redatelj koji voli nabijati svoje filmove politikom laća se priče o terorističkom napadu na njujorške tornjeve – blizance: kad je prvi put krenula vijest da će Oliver Stone režirati *World Trade Center*, uopće nije mirisalo na dobro. Zato jer su radnje Stoneovih uspješnica poput *JFK* ili *Rođen 4. srpnja* počesto pod diktatom ideologije isklizavale u patetiku, opravdano je bilo strahovati što li će on napraviti od priče o *nine-eleven*.

Prošlog tjedna je u Cinestaru održana novinarska projekcija filma koji će se u kinima početi vrtjeti 19. listopada. Pokazalo se da je skepticizam ipak bio suvišan: baveći se temom koju je u Americi još najbolje ne dirati, Stone je – možda baš zbog toga – napravio vjerojatno najmanje političan od svih svojih političkih filmova.

Film o posljedicama

WTC donosi uzbudljivu, brzu i dinamičnu priču o policajcima Johnu McLoughlinu (uloga je pripala Nicolasu Cageu nakon što su je odbili George Clooney, John Travolta i Mel Gibson) i Willu Jimenou (tumači ga Michael Pena), koji ujutro 11. rujna 2001. prvi pohrle iz postaje Port Authority u Svjetski trgovinski centar spašavati žrtve napada. Prije nego što stignu ikoga spasiti, na njih se obruše zidovi ogromne zgrade i oni jedva prežive, zatrpani betonskim gromadama.

Do kraja filma i dolaska spasilačkih trupa, prati se agonija kroz koju prolaze na granici života i smrti, ali i agonija neizvjesnosti kroz koju prolaze njihove obitelji, ponajprije supruge. Priča se oslanja na stvarne događaje policajaca McLoughlina i Jimenoa.

Baveći se pričom o 9/11, Stone je krenuo najsigurnijim putem: teroristički napad poslužio mu je tek kao pozadina, kontekst za priču o junaštvu i nesebičnosti. Nema prozivanja, nema upiranja prstom u krivce. Zgrade koje se urušavaju na civile mogle su se srušiti i zbog kakve prirodne nepogode: priča bi jednako "držala vodu" i bila jednako efektna i da je umjesto o policajcima riječ o rudarima, a umjesto pod ruševinama WTC-a da se radnja zbiva u zatranom rudniku. To je zato što su uzroci ostavljeni po strani: ovo je film o posljedicama.

Nema zato ni gorčine. Svi likovi koji se pojavljuju u filmu su mahom pozitivci, dobri dečki koji u trenutku tragedije bezrezervno pristaju jedni uz druge, spremni da za opću dobrobit podnesu žrtvu vlastitog života. Veličanje junaštva kroz priču o katastrofi teško da može proći bez patetike. Ni Stone joj nažalost nije uspio izmaći na nekoliko mjesta – najupadljivije je to u razgovoru između ozlijeđenih policajaca i međusobnom bodrenju spasilaca koji po ruševinama traže preživjele.

Politike dakle ima samo onoliko koliko treba da priča bude kontekstualizirana i uvjerljiva – veću realističnost Stone postiže sebi svojstvenim gustim upletanjem amaterskom kamerom snimljenih kadrova i autentičnih televizijskih izvještaja s lokalnih tv postaja. Samo je u jednom navratu politika neprikladno i nametljivo ugurana u prvi plan. To je trenutak kad ludo odvažni marinac nadahnuto i biblijski nepokolebljivo utvrđuje kako će "trebati puno dobrih ljudi da se osveti ovo", a njegov manifest biva debelo podvučen dramatičnom glazbom. (Lik toga marina također je kreiran prema stvarnoj osobi, Daveu Karnesu koji je čuvši vijest o terorističkom napadu odmah krenuo iz Connecticuta u New York pomoći žrtvama, a potom se u dva navrata priključio marincima u Iraku.)

Isus s plastičnom bocom vode!

Grandiozne scene rušenja tornjeva su, kako se to od ovog redatelja i očekivalo, vrlo dojmljive, a dojmljiva je i uglučana produkcija i besprijeekorni specijalni efekti, zahvaljujući kojima rušenje tornjeva izgleda uvjerljivo kao na autentičnim dokumentarnim snimkama, i teško je uopće zamisliti da je film rađen godinama nakon što su "blizanci" nestali. (Da ima osjećaja za suptilno, Stone je pokazao u jednom sjajnom trenutku kad je rušenje prvog nebodera prikazao samo kroz sjenu zrakoplova, koja proklizuje po zidu susjedne zgrade.)

Veliki je plus ovoga filma Cageova i Penova gluma. Obojica su se vrlo ozbiljno pripremala za svoje uloge i to je urodilo plodom: Pena je na neko vrijeme uselio u kuću Williama Jimena kojega u filmu tumači, dok je Cage provodio sate u mračnoj komori kako bi što bolje razumio strah od napuštenosti i prisilne nepokretnosti. Što se tiče glume, apsolutno su najgori oni dijelovi u kojima se pojavljuju McLoughlinova djeca koja nesposobnost plakanja na platnu zamjenjuju iritirajućim grotesknim facijalnim grčevima – a kako im je scenarijem dodijeljeno da stalno plaču, tih je facijalnih grčeva zbilja mnogo.

Ima u filmu jedan grozomoran detalj koji me šokirao neukusom: to je trenutak u kojem priča, dotad prilično skladna i (priповjednim) tonom ujednačena – naglo i neshvatljivo upada u šablonu. Onkraj granice sa smrću, policajac Jimeno ugleda Isusa, ustvari animaciju u žarkim, svjetlećim bojama – koja pruža junaku plastičnu bocu vode i tako ga vraća u život

Richard Linklater

Mjesečariti u javi ili biti budan u snu

Radeći na periferiji holivudske zvijeri u Austinu, u Teksasu, redatelj Richard Linklater već je napravio nekoliko sjajnih filmova (*Slacker*, *Munjeni i zbunjeni*, *Prije svitanja*). No *Waking Life* iz 2001. jest remek-djelo: film o ideji koji se polako uvlači u vaše snove. Doslovce. Svijet *Waking Life* jest svijet lucidnih snova (snova u kojima je sanjač svjestan da sanja), svijet iz kojeg glavni lik, Wiley, koliko god se trudio, ne može pobjeći. Gledajući kroz Wileyeve oči i slušajući kroz njegove uši preplavljeni smo informacijama i meditacijama koje se odnose na svijest, jezik, ljubav, snove, budućnost, slobodnu volju, film i eksplozivnu poeziju postojanja. Kao da sva ta verbalna čuda nisu dovoljna, film je i čudesno animiran, uporabom tehnike digitalnog rotoskopiranja koji "slika" preko digitalnih videoprikaza dajući animaciji svjetlucač i nejasno poznat osjećaj starih uspomena ili snova.

Osim što je nepobitan dokaz da je neovisno filmsko stvaralaštvo živo i zdravo (barem u Austinu), *Waking Life* mogao bi postati ultimativni film o umu. Iako dosta ljudi istetura iz kina vrlo zbunjeno, određeni broj gledatelja – psihonauti, nervozni futuristi, lucidni sanjari i garažni filozofi – bit će uvučeni u zapanjujuće granično područje koje je istodobno nepoznato i poznato, teško i smiješno, obično i vrlo važno. Budući da većina nas baš i nije jako upućena u lucidno sanjanje ili astralno putovanje, to će područje većinu nas podsjetiti na droge, samo bez specijalnih efekata hardcore halucinacija. Ali u *Waking Life*u ne radi se o drogama, kao što se ne radi ni o misticizmu ili uobičajenim zapletima filmova o snovima. Ono o čemu je riječ, jest budenje: spoznaja stvarnosti našeg stanja, apokaliptične ludosti našeg povijesnog trenutka, izvanrednog potencijala koji se skriva u našim mozgovima – i male mogućnosti da je ono što obično podrazumijevamo kao život na javi, zapravo duboki san.

"Je li ovo san?"

Richard, koliko je nadabnuća za *Waking Life* došlo iz tvojih vlastitih iskustava sa sanjanjem?

– Narativna struktura filma potpuno je autobiografska. To je nešto što mi se dogodilo prije nešto više od dvadeset

godina – niz lucidnih snova i lažnih buđenja.

Jedna od glavnih stvari koje me muče jest: kako ponovo potvrditi ili pristupiti pitanju ljudske subjektivnosti kada postoje tolike stvari koje je pobijaju, od postmodernizma do svih naših novih neurofarmakoloških modela subjektivnosti. Sve se urotilo da izvuce stolac ispod našega vlastitog subjektivnog iskustva, pa kako to riješiti i ponovo potvrditi vlastito iskustvo? Jer prema momemu mišljenju, ako izgubiš tu nit, ako izgubiš mogućnost održavanja i potvrđivanja tog posebnog tijeka iskustava, doista si kapitulirao pred izrazito nihilističkim i zastrašujućim aspektima našega doba, kako s filozofske tako i s tehnološke strane.

– Znam, na neki je način to zastrašujuće. Vrlo je stvarno, ali mislim da ljudi imaju subjektivnu sposobnost obrane svojega mjesta. Zato sam se našao u devetnaestom stoljeću s Thoreauom i Emersonom, izvornim, transcendentalnim, subjektivističkim tipovima. Kada su razmišljali o Bogu, kad su izbacili sve posrednike, učinili su to potpuno: tvoje vlastito iskustvo, tvoj vlastiti razvoj i tvoj vlastiti svijet je sve. Moj omiljeni Emersonov citat je: "Ideje su stvarne. Misli su stvarne."

A to je recimo i pouka svijeta lucidnih snova. Predaješ se bilo kojoj situaciji u kojoj se nađeš, ali ostaješ vjeran sebi i odjednom si preveden u područje lucidnosti i znaš da tvoja volja i tvoja mašta djelomice stvaraju tvoje iskustvo. Tada ne možeš izbjeći egzistencijalni teret krojenja svojega života, zato što si u tom plastičnom svijetu koji je tvoja kreacija. Ne možeš to odbaciti, ne možeš reći: "Pa, jednostavno ću pustiti da se nešto dogodi" – zato što je to ono što se događa: tvoja potreba za izborom.

– Da. Stvaraš vlastiti svijet. To je sve jedan vizualni konstrukt koji mozak procesuirao. Zato je to bio zgodan usporedni život za mene, utonuti u svijet lucidnog sna tako što ću raditi na ovom filmu. Imao sam prekrasno iskustvo kako moja budna i sanjajuća stanja počinju jako sličiti jedno drugom.

Jesi li često imao lucidne snove dok si radio na filmu?

– Svake noći. Čak i kad sam bio budan. Prolazio bih pitajući se: "Je li ovo san?" To sam se pitao svakih pet minuta. I bilo je prekrasno. To je stvarno

Erik Davis

Znameniti filmaš govori o svojem filmu *Waking Life* u kojemu je riječ o buđenju – spoznaji stvarnosti našeg stanja, izvanrednog potencijala koji se skriva u našim mozgovima i mogućnosti da je ono što obično podrazumijevamo kao život na javi, zapravo duboki san

sjajan način prolaženja kroz život. Imao sam vrlo površno znanje o lucidnim snovima prije nego što sam skočio u ovaj film, tako da sam nekoliko mjeseci isključivo čitao sve što mi je došlo pod ruku i stvarno se usredotočio na važne stvari i disciplinirao kako je savjetovao Steven LaBerge u svojoj knjizi. Ona je potvrdila puno od mog vlastitog iskustva – poput činjenice da je u lucidnom snu teško prilagoditi razinu svjetlosti, kao što je teško i prisjetiti se svojega imena.

To je vrlo poetično stanje jer primjećuješ sve. Kažeš "o, ono drvo" i pitaš se: Je li ovo san? Smislio sam rečenicu koja, mislim, sažima cijeli film: "Većina ljudi ili mjesečari na javi ili hoda budna kroz snove. Ni od jednog ni od drugog nećete puno dobiti." Neki su mi ljudi govorili "E, pa ja ne želim kontrolirati svoje snove, sviđa mi se kako samo teku i teku." Ali nitko tko je imao važno iskustvo s lucidnim snom, ne bi to nikada rekao.

Pričao si o prolaženju kroz scene svojeg filma dok si bio u svijetu snova.

– Scena u kojoj ona žena konfrontira Wileya i počne mahnuti o sapunici koju upravo snima, a on shvati na pola scene da sanja – to mi se uistinu dogodilo. Negdje u ranoj fazi proizvodnje, slušao sam tu ženu kako priča i shvatio da imam sat na ruci. Sat nisam nosio od četvrtog razreda. Pogledam ga i ne mogu vidjeti što pokazuje, pa pomislim: "Ja sam usred sna." Ali ne kažem to, nego umjesto toga: "Hej, ja radim film i želio bih znati tko si ti. Pričaj mi o svojem subjektivnom iskustvu jer me stvarno zanima tko si." Morate se jako umiriti – to je aspekt discipline – zato što je lako preplašiti se ili se probuditi ili isplutati. Tako sam stvarno mogao voditi taj razgovor s njom. Ali kada sam sve prebacio na nju, ona je na neki način sve prebacila na mene. Rekla je: "A tko si ti? Znaš li ti svoje ime?" Dva dana prije toga u svojem sam istraživanju pročitao da je stvarno teško prisjetiti se u snovima svojega imena. Možeš, ali je teško. Tako da sam rekao: "Ah, ovo je test, mogu li se sjetiti svojega imena?" I stvarno sam se koncentrirao i uspio iščupati svoje ime. Ali Wileyu nisam dao tu mogućnost jer sam mislio da bi bilo zanimljivo imati glavni lik koji nema identitet. Njega se gleda isključivo iz lebdede perspektive. Mislio sam da bi

bilo stvarno smiješno biti na pola filma i shvatiti da glavni lik nema blage veze tko je on, dovraga.

Odakle to sve dolazi?

Isprobao si Nova Dreamer (napravu koju je dizajnirao LaBerge za izazivanje lucidnih snova isijavanjem svjetlosnih signala kroz sklopljene kapke u REM fazi sna).

– Da, imam Nova Dreamer. Smatram da je to zanimljiva naprava. Kada sam snimao film, lucidni su se snovi pojavljivali prirodno, ali kada sam završio snimanje i krenuo dalje čak u prepravljavanje, prestao sam sanjati lucidne snove tako redovito, a onda jedva da sam ih uopće i imao. Tako da je Nova Dreamer neka vrsta prečaca kojim se još služim. Osjećaj je drugačiji, ali na neki način uživam u njemu. Pojave ti se mala trepćuća svjetla na kopcima, tako da ta svjetla postaju znak sna, sviđalo se to tebi ili ne. Ako vidiš trepćuće svjetlo na javi, kao kad netko pali i gasi svjetla u predvorju prije nego što počne predstava, moraš provjeriti: je li to znak? Zato što ćeš u tom slučaju biti u snu, u rovu u ratu s mitraljezom i nekolicinom ostalih vojnika i bombama koje eksplodiraju, i onda ćeš morati promisliti: je li to bilo trepćuće svjetlo? O, OK, sranje, sanjam. Te su eksplozije treptaji koji su dio tvojega mišljenja.

Jedna od stvari koje me zanimaju čak i više nego čarobna sposobnost kontrole prostora snova jest trenutak kada se probudiš unutar konstrukta. Upravo taj mali prolaz oduvijek me je privlačio zato što je u tom prolazu, za mene, najveća koncentracija tog osjećaja neizbježnosti, nekoga golema potencijala koji čeka iza ugla. Philip K. Dick, kojeg spominješ na kraju filma, dosta se bavi tim prijelomnim trenucima. Kako informacija dolazi izvan mjehurica tvoje stvarnosti i stvara pukotine koje dopuštaju da se dogodi neka druga promjena koja utječe na cijelu strukturu?

– Postoji totalno poetičan trenutak kada si zaprepašten onime što se u tvom mozgu stvara. I doista ne znaš odakle to sve dolazi. To je vječni misterij i dan-danas se dvoumim kada mislim o tome. Mislim da na nekoj spiritualnoj razini ili razini ljudske svijesti postoji neka međupovezanost. Ovaj se film dosta bavio time, sugerira da dijelimo misli i iskustva, da postoji psihički prostor u koji smo svi uključeni. Ali ponekad pomislim, ma ne, mi smo svi to-

razgovor

talno biološke jedinke. Nema tih veza, te ideje dolaze samo iz tvog vlastitog iskustva, samo toga nisi svjestan. Volio bih da me netko uputi.

To je veliki zen-koan. Ali činjenica da možeš stvoriti materijalističko objašnjenje promijenjenih stanja – spiritalnih iskustava, lucidnih snova i tako dalje – više nas ne bi trebala sprječavati da ih proučavamo. Meni se čini da se upravo to sada događa. To je jedan od načina na koji se ovaj razgovor veže s psihodelicijama jer oni predstavljaju sličan paradoks. Potpuno je očito da uzimam molekulu koja na mene utječe na biofizičkoj razini. Ja je uzmem, moje je tijelo metabolizira i tada ona nestaje. Pa ipak, znači li to da kad iskusim te sjajne stvari, samo ću sjediti i reći: 'Ah, to je samo neko smeće u mojem mozgu'?

– Riječ je o pronalazenju tih skrivenih prolaza, tih područja u koja se moraš nekako usuljati, kako god samo da onamo dospiješ. Svi mi želimo transcendentiju i doći onamo. Možeš uzimati drogu. Možeš meditirati godinama. Možeš imati oštećenje temporalnog režnja.

Budna smrt

Postoji nešto čemu se uvijek vraćam, a čime se bavi sekvenca s Ethanom Hawkeom u tvom filmu. Možda su sve te naše ideje o besmrtnosti, o budućem bardo stanju ili drugom svijetu ili nebeskom svijetu – možda su to neobične najave onoga što se događa kad biološki mozak umre. Nema prelaska u drugi svijet, pa ipak kad prihvatiti to iskustvo, ideja da se nekako pripremaš za njega postaje vrbunski važna zato što i dalje trebaš proći to iskustvo. Tako da kad ljudi pogledaju Waking Life, mnogi misle: "Postoji cijeli jedan svijet kojim se uopće ne bavim." A zašto ne biste? Ne samo da je zabavan nego bi na nekoj razini mogao biti i važan.

– S jedne strane, ne znam ni za što važnije. Prema mojemu mišljenju o tome se i radi. Za mene bi prava analogija za gledanje Waking Lifea bio lucidni san nasuprot običnom snu. U običnom snu odeš u kino i on samo teče, a ti sve prihvaćaš bez pogovora. Ali Waking Lifea po svojoj zamisli traži da ga priznaš. Na neki način moraš sudjelovati u njemu ili nećeš ništa izvući iz njega – neće ti se svidjeti, nećeš ga shvatiti. Tako da je Waking Life u određenoj mjeri uputa za uporabu u svijetu lucidnih snova. Na neki te način savjetuje i pomaže ti da se uskladiš i, nadam se, povede te u iskustvo koje je za mene analogno samom snu. Ovisi za što si raspoložen u to vrijeme. Ako nisi raspoložen ni za što, film je posvemašnji promašaj.

Kako u filmu tako i u tvom izvornom lucidnom snu postoji veliki strah da si zaglavio, da se više nećeš probuditi. Kad uzimaju psihodelike, ljudi često dođu do točke kad osjete da su pretjerali, da su došli do nekog

usjeka u prostoru i vremenu iz kojega se nikada neće izvući. Ta vrsta budne smrti jedan je od glavnih strahova s kojima se suočavaš kada se pomakneš u tu vrstu lucidnosti, bilo da se događa u snovima ili u promijenjenim stanjima. Dio tebe želi se vratiti, želi znati da možeš ponovo spavati i probuditi se ujutro i osjećati ograničenja normalnosti. Postoji nešto iznimno osvježavajuće u tome kad se naglo probudiš. Prije nego što se naglo probudiš, može ti se činiti da si u zatvoru, a onda kasnije pomisliš "Samo se želim sklupčati s partnerom, piti pivo i zaspati". To me podsjeća na scenu iz Waking Lifea s tipom u zatvoru koji je obuzet bijesom i zamišlja vrlo zanimljivo iskustvo mučenja. Govori o rezanju kapaka svojih neprijatelja tako da ne mogu izbjeći pogled na njega kako im polako gura upaljenu cigaretu u oči. Drugim riječima, ne mogu zaspati, ne mogu prestati biti svjesni toga što će im se dogoditi.

– Drago mi je što si to primijetio. To je vrlo važno – rezanje kapaka, ideja budnosti. Ljudi kažu "O, to je tako mračno." I da, uistinu jest mračno, ali pogledaj kako taj čovjek preživljava na opipljivijoj sociopolitičkoj razini. On je u zatvoru a na životu ga drži njegova vlastita mašta.

To je jedan primjer izrazito tibetanskog aspekta filma. Carstvo pakla nije neko vanjsko mjesto, nego nešto čemu možeš pristupiti s pomoću vlastite nasilnosti i mašte.

– Da, čak i ako se to samo događa u umirućem mozgu, raj i pakao prožive se u tih posljednjih nekoliko minuta u stvarnom vremenu i sva sila kognitivnog života utisne se u taj zadnji prizor. Mislim da su to dobre analogije utemeljene na vlastitim shvaćanjima i procesima mišljenja i na tome koliko se jesi ili nisi pripremio. Svidalo mi se ono što si malo prije rekao o aspektu pripreme, da se ne bojiš – mislim da je to stvarno važno. Kada sam bio mlađi, čitao sam o psihodelicijama, ali mislio sam: "To će me stvarno izluditi, postoji i određena opasnost u tome". Jednom sam pričao s nekim starcem

kojega sam stvarno poštivao, i opisao sam mu svoje strahove, a on je rekao: "Strah od uzimanja psihodelika gori je od ičega što ti se može dogoditi na tripu". I imao je pravo, a ja dan-danas to govorim ljudima. Bojati se nekog iskustva mnogo je štetnije za opći način na koji percipiraš život, nego išta što ti se može dogoditi tijekom tog iskustva.

Autisti i emocije

Postoji i scena u kojoj se pojavljuje najizrazitije redukcionistički razgovor u cijelom filmu, gdje jedan čovjek objašnjava da, što se tiče mozga, nema velike razlike između sna i jave, osim što na javi razina serotonina potiskuje sjećanje kako bismo se mogli usredotočiti na neposrednu situaciju.

– Tako je, ima tu prilično dubokih stvari, ali mislio sam da je važno uvesti i znanstveno tumačenje.

Osim scene sa znanstvenikom, postoji i sociopolitički komentar koji daje tip s ukuleleom, koji priča o strašnom iskustvu kad sanjaš da si na poslu i kada se probudiš, shvatiš da moraš raditi cijeli dan – i onda se tome opireš. To sve zaokružuje ljudi "id" – tip koji priča o tome koliko se možeš zabavljati. Cijeli taj susret podsjetio me je na neka iskustva s psihodelicijama, kada si odjednom suočen sa znanjem koje prije nisi imao, sa znanjem koje je jezično, ali na neki način i oslobađajuće.

– U početku sam te stvari želio staviti u različite dijelove filma, ali što sam više razmišljao o tome, više sam mislio da je puno bolje staviti tu trojicu jednog od drugoga. Kad Wiley odlebdži iz te sobe, zaista ste na nekoj novoj razini.

Pričaj mi o liku koji se gotovo čini kao izvanzemaljac, klincu koji distanciranim mono-

tonim glasom govori o ljudskom životu?

– Ta scena ima smiješno podrijetlo. Moji animacijski partneri na tome, Bob Savison i Tommy Palotta, napravili su kratki film nazvan Snack and Drink. A radi se o jednom tipu, Ryanu, 13-godišnjem autističnom klincu kojeg poznaju. Oni su snimili film o tome kako on ulazi u trgovinu, uzima jelo i piće i priča o crtici i glazbi. On na neki način izbacuje litaniju raznih stvari – znaš već kako autizam djeluje na mozak. Pa su mi rekli: "Hej, moraš ubaciti Ryana negdje". Imao sam mjesta za tinejdžera, ali onda sam se sjetio nečeg drugog. Kao klinac uvijek sam razmišljao da sam u nekoj vrsti znanstvenofantastičnog svijeta, u kojemu možeš naletjeti na izvanzemalca koji je tu već tisuću godina. Zemlja mu je na neki način dosadila i sada odlazi, a ti nailaziš na njega baš u tom trenu, kada odlazi.

Postoji čudna veza između određenih aspekata funkcionalnog autizma i sposobnosti distanciranja i proziranja kroz trans običnog života. Mislio ti o tome ili ne kao o serotoninskom transu, možeš vidjeti našu stvarnost kao emotivnih sisavaca. Znaš već, sisavci su razvili emocije kako bi se mogli suočiti s društvenom stvarnošću, a to je očito dio onoga što održava naš doživljaj sporazumne stvarnosti.

– Da, to je ljudima stvar prilagodbe.

Točno, ali autistični ljudi uopće se ne bave emocionalnim ili društvenim kodovima na sličan način. Ima jedno čudno obilježje autizma koje možeš dovesti u vezu s ljudima koji su prevladali te stvari, koji su transcendirali svijet na neki način. Ono što mi se sviđa u toj sceni jest taj neobični simultani osjećaj: ne želiš biti izvanzemaljac, ali s druge strane vidiš da ako nastaviš s tom ljudskom stvari, na kraju ćeš to postati.

– Da, ti su nas ljudi prevladali i nisi siguran želiš li biti poput njih. Ali ako zaista posjetiš mjesto na kojem oni žive, poput mistika ili svetog čovjeka koji meditira, na kraju želiš onamo otići. Ali nisi još spreman odreći se zemaljskih užitaka. Mi volimo emocije i slične stvari, iako su ponekad bolne.

Moraš biti urednik svoga svijeta

Po tome se vidi koliko je Waking Life "pozitivan" film. Možeš o tome razgovarati filozofski ili samo u smislu općeg osjećaja. Ali ako pogledaš te više filozofske rasprave ili monologe koje Wiley čuje, oni stvarno grade neku vrstu, ne znam, "posthumanog humanizma". Uništili smo sve stare konvencionalne načine da i dalje budemo ljudska bića. Naše shvaćanje nas samih kao bića punih žudnji, ljubavi i mašte, više ne djeluje na način na koji smo se naviknuli. To je taj posthuman dio. Ali s druge strane, kako osvajamo sva ta nova i strana područja, bilo da se radi o neurofarmakologiji ili genetičkom inženjeringu ili lucidnim virtualnim prostorima, to ne znači da smo prestali žudjeti, maštati i osjećati te činiti sve te nama poznate stvari. Kvalitete koje volimo u ljudskim bićima imaju svoju ulogu, nov oblik svojega izražavanja. To se jako razlikuje od onoga kada kažemo da smo od sada samo darvinovski strojevi i da možemo zaboraviti sve te stare priče.

– Smatra se da se čovjekova bit prepušta tim gotovo zombijevskim silama... one se smatraju izrazito hladnim i sterilnim, ali ja mislim da je u stvarnosti upravo suprotno. Mislim, ljudi se razvijaju zato da bi napredovali, a velik je dio tog napretka u ljudskoj svijesti, bili mi toga svjesni ili ne.

Čini se da je snivajuće stanje jedno od najboljih mjesta za rad u smislu razvoja discipline svijesti.

– Mislim da jest. To je fascinantno mjesto, uistinu beskrajno. Mislim da bi više ljudi trebalo prihvatiti ideju o tom mjestu i dalje je razvijati.

Mislim da je važna pozitivna vibra filma, zato što zagovara individualnu subjektivnost. Budući da svijet postaje sve čudniji i čudniji te budući da i svijet svijesti također postaje sve čudniji i čudniji, možeš se barem nadati da će ljudi biti uravnoteženi, fokusirani ili čvrsti u svojem vlastitom iskustvu.

– Da, u ovome svijetu moraš biti sam svoj urednik. Postoji toliko stvari. Moraš biti sam svoj mali pijetao na krovu, moraš biti u dodiru sa svojom muzom. Trebaš je kao umjetnik, kao netko tko pokušava stvarati, ali isto tako i da bi nastavio sa životom i pomirio se sa svijetom. Mi smo dobili nevjerovatnu prigodu time što smo ljudi. Naši su mozgovi nevjerovatni i nemojte ih predavati nekom posredniku da vam puni glavu i govori što se događa. Morate preuzeti nadzor. To još nikome nije naškodilo. ▣

S engleskoga prevela Ksenija Švarc. Jedna od varijanti ovog intervjua izvorno se pojavila u časopisu Trip, broj 8.

Halucinacije u službi kontrole

Steven Shaviro

Film snimljen rotoskopskom animacijom prema romanu Philipa K. Dicka u kojemu se pokazuje da potrošački hedonizam i represivni nadzor rade zajedno: kaotična autodestrukcija i terapijska rehabilitacija dijelovi su istog procesa; rigidna društvena kontrola i poticanje osoba da se neoprezno prošire aspekti su iste strategije akumulacije kapitala

Richard Linklater, *A Scanner Darkly*, 2006.

Teško mi je pisati o filmu *A Scanner Darkly* Richarda Linklatera. To je odličan film, jednako kao što je i iznenađujuće vjeran romanu Philipa K. Dicka na kojemu se temelji, i iz kojega je većina dijaloga preuzeta doslovno. No, to je i suptilan film, i na neki način kao da vam se prikrada, čak i ako vam je roman poznat (kao meni) i znate unaprijed sve što će se dogoditi. (Dakle, u sljedećoj će raspravi biti detalja koji mogu pokvariti gledanje filma, koječega što sam već znao da mogu očekivati iz čitanja romana; nemam pojma kakav utjecaj i dojam mogu imati na nekoga tko pristupa filmu a da ne poznaje roman.)

Podvojena ličnost

Velik dio filma čini samo vrlo smiješan iskrivljeni narkomanski govor (iako vrlo smiješan na suh i smrtno ozbiljan način); i samo postupno, i kao da se to događa nenamjerno, njegovi istinski tragični elementi postaju očiti. To je potpuno u skladu s Dickovim romanom, zasigurno najmanje moralističkim pamfletom "protiv droge" ikada napisanim – nešto što je samo zakomplicirano činjenicom da je Linklater izabrao neke od najzloglasnijih holivudskih narkiča (Winonu Rider, Woodyja Harrelsona i uvijek predivnog Roberta Downeyja Juniora) za sporedne uloge.

Protagonista, s jedne strane, glumi Keanu Reeves koji ovdje (više nego u gotovo bilo kojemu drugom filmu) pretvara svoju urođenu bezizražajnost u vrlinu, dok njegov lik polagano klizi (a da to zapravo ne primjećuje) u više no ikad omamljeno stanje paranoje, kognitivne disfunkcije i podvajanja ličnosti (kao posljedica uzimanja Tvari D, ilegalne droge koja je središte priče, dvije polovice njegova mozga postaju odvojeni i međusobno konkurentski entiteti).

Keanu igra policajca iz odjela za narkotike koji je na tajnom zadatku: preuzeo je identitet otpadnika od društva koji uzima droge, Boba Arctora, te i sam postaje ovisan o Tvari D tijekom pokušaja da pronađe izvor te droge. Kolegama i nadre-

đenima u policiji taj je policajac s odjela za narkotike poznat samo pod pseudonimom "Fred", što je mjera opreza dvostrukog skrivanja, poduzeta da bi njegov pravi identitet zaista ostao skriven. Ta zbrka identiteta postaje još složenija kada Fredu biva naređeno da nadzire Arctora. Vrijeme mu je podijeljeno između ljenčarenja u Arctorovoj kući, *slagiranja* i druženja s prijateljima narkičima, sjedenja ispred brojnih monitora, pregledavanja nadzornih vrpce sebe sama, dakle, gubljenja vremena i konzumiranja Tvari D. Kako sama droga razara osobnost nije nikakvo čudo da on sve teže uspijeva pratiti vlastiti identitet.

Sve te komplikacije proizlaze ravno iz romana, koji je prilično jedinstven među Dickovim djelima jer način na koji se uobičajena dikovska tema ontološke (a ne samo epistemološke) nesigurnosti i nestabilnosti urušava sama u sebe, postaje isto tako i struktura subjektiviteta – tako da protagonist nije jednostavno (opravdano) paranoičan, izbezumljen ili uhvaćen u zamku, nego i sam postaje neka vrsta crne rupe u kojoj se sav sadržaj i sva kontradikcija urušavaju u sebe i nestaju.

Efekti rotoskopije

Ono što Linklater dodaje Dickovu opisu je više poizvanjštenu i politička razrada toga kako je silazna i sve više unutarnja osobna spirala ovisnosti formalno istovjetna stalno širećoj uspinjućoj spirali nadzora i "rata protiv terorizma" te bez vidljivih šavova povezana s njom.

I u romanu i u filmu Arctor se pita vidi li skener (nadzorna kamera) jednako "mračno" i zbunjujuće kao što Arctor vidi samoga sebe, ili omogućava veću jasnoću. U romanu Dick naravno aludira na *Bibliju* ("jer sada vidimo kroz staklo mutno, ali zatim licem u lice") i u prvi plan postavlja ironiju da je, barem za uništenog Arctora, preispitivanje samoga sebe ili introspekcija *najmanje* pouzdan način upoznavanja samoga sebe, nasuprot objektivnijem uvidu koji bi možda skener mogao osigurati. U filmu je nijansa malo drukčija, zbog načina na koji više ukazuje na sam skener – i uređaje za nadzor – kao manifestaciju društva kontrole, kojemu je ovisnost o drogama samo još jedan aspekt. Ovdje nema ideje o mogućoj, ili očekivanoj i željenoj, objektivnosti skenera, jer je on dio mehanizma za proizvodnju halucinantnih slomova koje zatim nastavlja snimati.

Glavna formalna inovacija filma je tehnika rotoskopije kojom se Linklater već koristio za film *Waking Life*. Prizori filma bili su najprije snimljeni, s glumcima, na digitalnom videu. Zatim je snimka pretvorena u animaciju, i to crtanjem preko jedne po jedne sličice. Kao prvo, takva animacija omogućava najdojmljivije "posebne efekte" filma (što je također najviše znanstveno-fantastični aspekt izvornog romana): *scramble suits* koje nose agenti odjela za narkotike kako bi sakrili svoj pravi identitet. To je uređaj koji tijekom nošenja projicira prema van (da citiramo roman) "svaku zamislivu boju očiju, boju kose, oblik i tip nosa, izgled zuba, konfiguraciju strukture kostiju lica", a svi se parametri mijenjaju mnogo puta u sekun-

di, tako da je nositelj "svatković i to u svim kombinacijama... tijekom trajanja svakoga sata". Zaštićeni odjelom, nemate izrazite osobnosti – za svakoga tko vas promatra vi ste samo "nejasna mrlja". Linklaterova animacija ostvaruje tu viziju (multikulturalizam dotjeran do svoje apsolutne točke apsurdnosti?); često skače naprijed-natrag između snimki čitave figure odijela i krupnih planova glave Reevesa/Arctora, ispijena i umorna lica, zaustavljenog da visi negdje između tjeskobe i praznine, a ističe se na sivoj pozadini.

Identitet kao maska

Scramble suit kroz cijeli film funkcionira kao metafora sloma i propasti osobnog identiteta, a što je posljedica i kemijskih šokova Tvari D tako i nemilosrdnog procesa nadgledanja. (Shvaćam ga također i kao sliku beskrayne *modulacije* koju Deleuze vidi kao obilježje društva kontrole: "poput samodeformirajućeg odljeva koji se stalno mijenja, ili poput sita čija se mreža preobražava od točke do točke".)

Općenito – mimo njegove upotrebe u tom specijalnom efektu (i nekoliko drugih specijalnih efekata koji posebice prikazuju drogom izazvane halucinacije) – rotoskopska animacija pomaže definirati izgled i osjećaj i svijeta ovisnosti i svijeta nadzora. U izgledu filma *Walking Life* bilo je određenog izobilja koji ovdje sasvim izostaje. Animacija je okrutna i depresivna u smislu svoje općenito isprane sheme boja, neovisno o tome prikazuje li otrcanu, smećem ispunjenu sliku Arctorove narkičke kuće, ili objeljenju anonimnost policijskog sjedišta i ureda Novog puta, jezovite korporacije koja rehabilitira žrtve droge. Istodobno, crte lica i ostali važni vizualni detalji izostreni su, s pretjeranim ikoničkim pojednostavljanjem koje stripovski crtež općenito tako često osigurava. To pruža jeziv osjećaj identiteta kao samo maske ili izvedbe (ne mogu si pomoći a da me to ne podsjeća, malo, na masku koju Hugo Weaving kao V. nosi tijekom cijelog filma *V for Vendetta*). O shizofreničnim halucinacijama razmišljamo kao o nečemu što je uznemirujuće promijenjeno ili promjenjivo, a o videonadzoru kao o nečemu što je znato i loše rezolucije; animacija ovdje istodobno ukazuje na oboje. Te su slike ukorijenjene u indeksiranu stvarnost glumaca i predmeta ispred kamere, na način koji to čisto kompjutorski stvorena slika nije. A ipak istodobno Linklaterove slike nisu fotorealistične ni hiperrealistične na način na koji najnapredniji i najsuvremeniji postupci u animaciji (Pixar) i u specijalnim efektima ljetnih hitova to žele postići.

Halucinacije postaju objektivne

Rotoskopiranje, barem u Linklaterovoj upotrebi tehnike, ukorijenjeno je u stvarnome, ali stvarno je nekako izmješteno ili

iskrivljeno – s implikacijom da je to izmještanje i iskrivljavanje i samo, u dubljem smislu, temeljno Realno (u lakanovsko-žizekovskom smislu) društva ovisnosti i kontrole.

Na taj je način sam "izgled i osjećaj" rotoskopske tehnike stvarno značenje filma. Bivamo uronjeni u svijet filma zahvaljujući tom izgledu i osjećaju; postupno, rotoskopija u našoj percepciji postaje "prirodna". Prva scena filma (kao i knjige) prikazuje čovjeka koji halucinira o kukcima koji ubrzano plaze po njegovoj koži. "Vidimo" halucinaciju, ali napadno stripovski izgled kukaca vodi nas do zaključka odnosno činjenice da to *jest* samo (samo?) halucinacija. No, na kraju takvo razlikovanje postaje nesigurno i teško za nas, kao i za same likove.

Postoji tiho užasavajuća scena (ponovo, preuzeta izravno iz romana) u kojoj se Reeves/Arctor budi i nađe se pokraj žene koju je namamio u krevet ponudivši joj drogu; dok ona spava, njezino se tijelo preobražava u tijelo Donne (Winone Ryder) – nedostižne žene (ona mu ne dopušta da je dodirne) za kojom Arctor zaista žudi – a zatim ponovo u tijelo prve osobe. Arctor odlazi u sobu za nadzor i, (kao Fred u *scramble suitu*) promatra incident na videozapisu i vidi da se ta metamorfoza događa i na vrpici. Halucinacija je objektivirana: odigrava se za skener, jednako kao i za Arctora. To nalikuje onome što je učinjeno za gledatelja, tijekom trajanja cijelog filma.

Posao napravljen rotoskopskom tehnikom ono je što omogućava Linklateru da učini i sam film (u smislu narativnog razvoja) tako obuzdanim te (u smislu osobito Reevesove glume) tako slabo uzbuđujućim. Arctor ne razumije što mu se događa, dok se sve to događa; a ne razumijemo ni mi, osim više ili manje podsvjesno kroz efekte animacije. Silazna spirala (za koju se također ispostavlja da je neka vrsta solipsističkog kruženja u praznini) postaje očita tek pri kraju filma, kada je Arctor primljen u rehabilitacijski centar Novi put. Stvara se dojam kao da bismo je mogli uočiti samo gledajući retrospektivno. A tada je – s obzirom na to da nema Izvanjskoga za taj u sebe zatvoreni svijet ovisnosti/nadzora, koji je također svijet za koji je rotoskopija pravi izričaj – već prekasno, i mi smo uhvaćeni u klopku.

U tom smislu, otkriće na kraju filma (i romana) da Novi put uzgaja i proizvodi Tvar D, baš onu drogu čije žrtve i liječi, potpuno je logična. Potrošački hedonizam i represivni nadzor rade zajedno; kaotična autodestrukcija i terapijska rehabilitacija dijelovi su istog procesa; rigidna društvena kontrola i poticanje osoba da se neoprezno prošire (Nad-ja naređuje užitak, mogao bi reći Žižek) aspekti su iste strategije akumulacije kapitala. ■

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Nisi ništa ako nemaš penis

Jadranka Pintarić

Knjiga koja se čita poput kakva znanstvenog trilera a dokumentira život Davida Reimera, čuvenog "dječaka kojeg su odgajali kao djevojčicu" zato da bi u drevnome znanstvenom sporu urođeno/stečeno dokazao hipotezu dr. Johna Moneyja kako je spolni identitet "samo" odgojem dobiveno osjećanje i ponašanje, a ne biološka zadanost

John Colapinto, *Kako ga je priroda stvorila; Dječak kojeg su odgajali kao djevojčicu*; s engleskoga prevela Đurđica Poljak; AGM, Zagreb, 2006.

Kada je 4. svibnja 2004. u tridesetom godini David Reimer počinio samoubojstvo, bio je to definitivno i tragičan dokaz o jednom neuspjelom znanstvenom pokusu, o neutemeljenosti jedne hipoteze koju je postavio nezajzljivo ambiciozan psiholog, o paradigmatičkoj inertnosti establišmenta u još devetnaestostoljetno kunovski ustrojenoj znanstvenom sporu urođeno/stečeno dokazao hipotezu dr. Johna Moneyja kako je spolni identitet "samo" odgojem dobiveno osjećanje i ponašanje, a ne biološka zadanost.

Rodni identitet

U Winnipegu je 1965. mlada i neobrazovana Janet Reimer rodila blizance, dvojicu dječaka, koje su nazvali Bruce i Brian. Nakon pola godine roditelji su zapazili da dječaci imaju problema s mokrenjem, pa su Ron i Janet dječake odnijeli u mjesnu bolnicu. Rečeno im je da trebaju biti obrezani. Dva mjeseca poslije majka je dovela dječake na rutinski zahvat, ali obavljao ga je nestručan liječnik neprimjerenim instrumentom i sve je pošlo po zlu. Naime, liječnik je malome Bruceu spalio cijeli penis. Drugog dječaka tada nisu operirali. Usprkos savjetovanjima s mnogim liječnicima, roditelji su bili zdvojni što učiniti, sve dok jednom, pukim slučajem, nisu na televiziji vidjeli samopouzdan i dojmljiv nastup kliničkog psihologa Johna Moneyja iz ugledne bolnice Johns Hopkins u Baltimoreu. Porijeklom Novozelanzanin, Money je od mladosti gradio znanstvenu karijeru u Americi, brzo postao slavan kao onaj koji je se skovao termin *rodni identitet*.

Istražujući hermafroditizam i interseksualnost, tvrdio je kako pri određivanju rodnog identiteta nije presudna biologija,

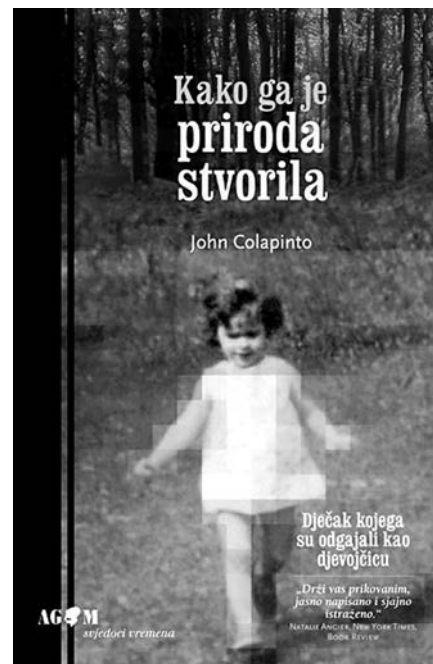
nego način na koji se dijete odgaja. Djeca se rađaju bez psihološkog spola i počinju se rodno razlikovati "ovisno o tome jesu li odjevena u plavo ili roza, imaju li muško ili žensko ime, jesu li u hlačama ili haljini, igraju li se puškama ili barbicama". Kad su se Reimerovi pojavili kod Moneyja on je odmah prepoznao "koku koja će nositi zlatna jaja". Naime, budući da je imao blizanca kao kontrolnu stranu eksperimenta, odmah je nagovorio roditelje na promjenu Bruceova spola. Zbog onodobnih dosegira kirurgije bilo je jednostavnije u operacijskoj dvorani načiniti vaginu nego penis, dok je istodobno klinička psihologinja tvrdila da je lakše podići sretno žensko dijete ako nema sigurnosti u stvarni spol nego muško dijete bez penisa, pa su interseksualnu djecu najčešće preobražavali u djevojčice, s popratnim programom tima psihologa i u doba puberteta, endokrinologa. Tako je i Bruce postao Brenda, odstranjeni su mu testisi, roditelji su dobili stroge upute kako se ponašati, kako odgajati djevojčicu i nikome ne reći da je rođen kao dječak. Redovito su posjećivali dr. Moneyja na seansama koje će dječake istraumatizirati za cijeli život.

Kako su Brenda i Brian rasli, on je publicirao radove o tome da su oboje izrasli u "sretnu, prilagođenu djecu suprotnih spolova", čime je nepobitno dokazano da je za rodni identitet važnija okolina od biologije. Zbog tog je slučaja dr. Money 1997. dobio priznanje kao "jedan od najvećih znanstvenika 20. stoljeća u istraživanju spolnosti". U znanstvenoj zajednici slučaj je bio poznat pod imenom "John/Joan". Već sredinom šezdesetih, tada mladi istraživač, Milton Diamond protivio se Moneyjevim tezama. Usprkos nekim endokrinološkim istraživanjima i dokazima o formiranju spola u fetusa, Diamond je bio samo bijela vrana, manje uspješan znanstvenik koji zavidi velikome i slavnom kliničaru. Zanimljiv je detalj iz knjige kako su se, navodno, njih dvojica potukli na svjetskom kongresu u hotelu "Libertas" u Dubrovniku.

Teže s duševnim nego s tjelesnim mukama

Međutim, stvarnost Reimerovih bila je daleko od idiličnih izvještaja slavohlepnog znanstvenika. Brenda je bila sve samo ne sretna djevojčica, a obitelj je proživljavala strašne krize, majka je zapadala u tešku depresiju, otac se opijao, zamemarivali su Briana. Naposljetku je u pubertetu cijela stvar ipak "pukla", dogodio se dramatičan obrat, izbio je skandal, ta je medicinska tragedija dospjela u javnost. Brenda je odlučila postati David, usprkos psihoinženjeringu i hormonima. Potom je 1997. David javno progovorio o svojim patnjama, o mučenju nad svojom prirodom kojem je bio podvrgnut, ali nije otkrivao svoj identitet.

Tada je intervju s njim radio i novinar *Rolling Stonea* John Colapinto, kao glavnu priču u jednom broju časopisa. Ne samo što ga je priča zaintrigirala i što je uvidio da ima građe za više od novinskog članka, nego je stekao i Davidovo povjerenje te su ubrzo odlučili raditi na knjizi. Tako su zaključili da će otkrivanjem identiteta

svih sudionika priče postići mnogo veću vjerodostojnost nego da se i dalje služe pseudonimima. Colapinto se bacio na istraživanje svih podrobnosti priče, od porijekla svih protagonista do brojnih prijevora u znanstvenoj zajednici o teoriji (i praksi) rodnog identiteta i istraživanja spolnosti, od kopanja po arhivama i transkriptima psihologa do razgovora sa svima koji su bili u vezi s Davidom i njegovom obitelji. Nakon tri godine objavljena je knjiga *Kako ga je priroda stvorila* i postala bestseller. Tako je i David postao doista neanonimno slavan. Javno je govorio o nasilju koje je nad njime učinjeno pod okriljem visoke znanosti i medicine, nastupao na predstavljanjima knjiga, u televizijskim emisijama, pa i kod planetarne Oprah.

U to vrijeme David je bio sretno oženjen sa ženom koja je imala troje djece, prošao je muku brojnih operacija da bi ponovo bio muško: odstranjivanje dojki koje su mu narasle zbog hormona kojima su ga kljukali na početku puberteta, i još mučnijih zahvata faloplastike. Međutim, ispalo je da je s duševnim mukama teže nego s tjelesnim: "Da su me odgajali kao dječaka, ljudi bi me lakše prihvatili. Bilo bi mi daleko bolje da su me ostavili onakvim kakav sam bio, jer nakon što sam se vratio u prvobitno stanje suočio sam se s *dvama* problemima, a ne samo s jedim, zbog onih koji su mi htjeli isprati mozak i natjerati me da sebe prihvatim kao djevojčicu. I onda imaš tu *psihološku* stvar u glavi. ...Znate, da sam ostao bez ruku i nogu, i da sam završio u kolicima gdje sve pokrećete s prutićem iz usta – bih li zbog toga bio manje čovjek? Meni se čini da su neizravno sugerirali da nisi ništa ako si ostao bez penisa. Onog trenutka kad si ostao bez njega, nisi ništa, i moraju te operirati i dati ti hormonsku terapiju da te pretvore u nešto. Kao da si nula. To je kao da ti je cijela osobnost, sve u vezi s tobom izrežirano – sve točno određeno – prema onome što imaš među nogama."

Uništena obitelj

A upravo je David bio dokazom onoga što će kasnije sažeto kazati jedan drugi liječnik, naime da "najvažniji spolni organi nisu genitalije nego mozak". Objavljivanje Davidova slučaja tako je potaknulo otkrivanje sličnih, aktiviralo je žešće i dalo zamaha drugutama interseksualnih osoba, iz temelja uzdrimalo znanstvenu zajednicu (pa su se, eto, primjerice i feministkinje odrekle učenja dr. Moneyja koje je onomad šezdesetih i sedamdesetih išlo niz dlaku mnogim radikalnim feminističkim teorijama te su ga rado citirale), potaknulo javnost na promišljanje te problematike.

Knjiga Johna Colapinta čita se poput kakva znanstvenog trilera i na trenutke se doima kao da je roman, a ne dokumentarno štivo. Napisana u najboljoj maniri američkog stila popularno-znanstvene uspješnice, uspjela je sačuvati razinu kako dostojanstvenog odnosa prema svim žrtavama okrutnog medicinskog pokusa, tako i što je moguće objektivnijeg pristupa svim aspektima teme – premda ni trenutka nema dvojbe da je Colapinto na Davidovoj strani, ali je ostao suzdržano pristojan, takorekuć, prema Moneyju, puštajući čitateljima da sami, uz pregršt iznesenih činjenica, izvedu zaključak o toj personi.

U dinamičnoj izmjeni poglavlja s potresnim ispovijedima dječaka kojeg su silom željeli načiniti djevojčicom, vadeći mu dušu, i obitelji koja je pucala po šavovima; sažetih i ciljanih sažetaka znanstvenih i kvaziznanstvenih istraživanja o hermafroditiskim i interseksualnim osobama; pozadinom priče o kojoj svjedoče psiholozi koji su morali raditi s Brendom da je uvjere u njezin ženski rodni identitet; drugih umiješanih u zbivanja i problematiku, Colapinto je uspio napisati vrsno i temeljito *non-fiction* djelo koje u svojim najboljim stranicama prelazi u *fiction*, kvalitetom teksta i "obradom" grade. Na trenutke se naježite od užasa koje su počinili nad tim neudružnim djetetom, a sve u ime neke tobožnje Znanosti, pa vas u sljedećem poglavlju obuzme bijes kako si znanstvenici na osnovi pukih nagađanja i manjkavih podataka, nategnutih zaključaka, uzimaju pravo da poput Boga odlučuju o nečijoj sudbini, potom se rastužite kad čujete koliko su svi oni patili u tom eksperimentu (ne valja smetnuti s uma da se prvo ubio brat blizancu Brian – u suvremenom samodopadnom američkom ratnom žargonu reklo bi se da je bio kolateralna žrtva u tom znanstvenom boju, kao što uostalom nikakav život nisu imali ni roditelji) i kako je šteta nepovratna.

Obrana osobnog identiteta

Zapanjujući su podaci o cehovskim i hijerarhijskim odnosima unutar znanstvene zajednice, i smrznete se od spoznaje koliko su takvih ljudi, ne svojom krivnjom rođenih bez pouzdano određenih vanjskih spolnih obilježja, svih tih desetljeća unesrećili, kolike živote uništili. Na kraju valja dodati još jednu važnu stvar na koju upozorava John Colapinto: "Usprkos medicinsko-znanstvenom kontekstu, uvijek sam vjerovao da ta priča nadilazi neprestano nadmudrivanje u raspravi 'priroda ili odgoj'. Davidova priča govori o identitetu u najširem smislu i podsjeća nas kolika je osobna odgovornost svakoga od nas da sebi samome odredi tko je i da to brani pred svijetom, koji mu se često suprotstavlja, ismijava ga, tlači i iscrpljuje."

Tja, napokon na kraju te mučne priče možda valjda reći nešto ležernije i gotovo žargonski: eto baš je priča o Davidu svakodnevni dokaz kako pimpek ne čini muškarca i kako se muškarcem može biti i bez pimpeka, koliko god one koji se s njim rode od malena uče da uvijek moraju njime i misliti. A čemu onda glava? ▣

Jugoslavija – nadahnuće za deevoluciju

Darija Žilić

Izvrstan putopis pisca znanstvene fantastike čija je primarna intencija bila pružiti informacije onima koji su namjeravali posjetiti tadašnju Jugoslaviju, stoga autor povezuje priče iz prošlosti, zapažanja o običajima, ljudima, urbanističkom i industrijskom razvoju, mentalitetu i političkim shvaćanjima te ih uspoređuje s obilježjima drugih socijalističkih i zapadnih zemlja

Brian W. Aldiss, Oxford – Ohrid: putopis; s engleskoga prevela Irena Rašeta; Naklada ZORO, 2006.

Brian Wilson Aldiss nagrađivani je pisac znanstvene fantastike – objavio je čak više od osamdesetak znanstvenofantastičnih romana i zbirki kratkih priča, antologija, pregleda drame. Na hrvatskom jeziku objavljeni su mu romani *Prašuma* (1996.) i *Non-stop* (2006.). Prema njegovim djelima snimljena su tri filma, među kojima je najpoznatiji *Umjetna inteligencija* Stevena Spielberga. *Oxford – Ohrid* prvo je hrvatsko i uopće izvanbritansko izdanje Aldissovog putopisa o njegovu šestomjesečnom putovanju bivšom Jugoslavijom. Aldiss je na putovanje krenuo 1964., a svoj je putopis pod izvornim naslovom *Cities and Stones* objavio 1966. No zanimljivo je kako je tadašnji Turistički savez Jugoslavije, uz čiju je pomoć putovao, bio nezadovoljan engleskim izdanjem, pa ta knjiga nikad nije objavljena u Jugoslaviji.

Urednik hrvatskog izdanja Davor Šišović dobro obrazlaže razloge zašto je bilo važno objaviti ovu knjigu danas. Naime, uz već objavljene putopise (one Burtona, Yriarte i sličnih zapadnoevropskih putnika-pisaca), uvijek je zanimljivo upoznati novi pogled stranca i suočiti se s mogućim negativnim komentarima. Šišović naglašava da Aldiss zapravo piše ne toliko o državi koje više nema, koliko o krajevima i o ljudima. Treba također istaknuti da je knjiga dobila naziv *Oxford – Ohrid* iz razloga što njen već spomenuti izvorni naslov ne odražava istu sliku kao na engleskom, a *Oxford – Ohrid* je geslo koje je Aldiss imao ispisano na vratima svog automobila tijekom putovanja. U uvodu Aldiss ističe da je zemlju obradio regiju po regiju, uočava pritom kako moderna država želi izjednačiti razlike između regija, pretvoriti zemlju u činjenično i pravno jedinstvenu zemlju, ali, kako naglašava, ne šireći lažno jedinstvo upuštajući se u širenje propagande.

Razlike prema drugim socijalističkim državama

Aldiss želi govoriti o sadašnjosti, ali i o prošlosti zemlje koju odlikuju raznolika kulturna nasljeđa i stanovnici različita porijekla. U svom putopisu stoga povezuje priče iz prošlosti, zapažanja o običajima, ljudima, o urbanističkom i industrijskom razvoju. Primarna namjera bila je pružiti informacije onima koji namjeravaju posjetiti Jugoslaviju. Samim time knjiga je trebala biti lišena političkog aspekta, no Aldiss ne želi biti nepolitičan i smatra kako bi nepoznavanje i ignoriranje političkog i društvenog konteksta bilo pogrešno. Svjestan je da nije izučen politički promatrač i stoga se ponekad pita jesu li proturežimski osjećaji na koje je nailazio samo gundanja ili pak ozbiljni simptomi, i kada je hvala komunizmu nešto više od ispraznosti apologije. Naime, kako je eksplicitno istaknuo – on dolazi iz carstva demokracije u svijet komunizma, jednostranaštva i čistki. I ta je dihotomija prisutna u komparacijama koje čini u svojim zapisima. Pritom je zanimljivo da on uviđa određene slobode u Jugoslaviji, koje taj socijalizam čine drukčijim od ostalih istočnoslavenskih socijalističkih država. A sve to pak čini kako bi objasnio misterij te zemlje – u tome se i očituje određena plošnost i egzotizacija Drugog na koju je upozorio i pisac govora Milan Rakovac.

U svom putopisu Aldiss želi govoriti o prirodnim odlikama, o faktima iz povijesti jugoslavenske države, o sadašnjem izgrađivanju zemlje. On kreće na put, zajedno sa suprugom, autocestom od Zagreba do Beograda, pritom opisuje prolaženje prostorom i upijanje atmosfere, osobito onda kad se zaustavljaju da popričaju s lokalnim stanovništvom. Već na početku putovanja naglašava i razliku prema drugim socijalističkih zemljama koje je posjetio, a koje se odlikuju krutim državnim uređenjem – posebno to dolazi do izražaja pri opisu praznika rada u Beogradu kada uočava mnogo više ležernosti nego u Rusiji. Ističe i spontanost ljudi na koju nije nailazio u susjednim glavnim gradovima. On i ismijava dodvoravanje Rusiji. npr. kad u Beogradu nailazi na hotel Moskva. Opisujući zgrade i hotele, uočava razlike u odnosu prema drugima, većinom europskim državama. U Srbiji ponajviše opisuje manastire i freske, spomenike, navodi podatke iz prošlosti, ponekad čak i odveć smjelo, kao da je historičar, naglašava važnost pojedinih događaja. Kule i spomenici zapravo su povod za pričanje o prošlosti, za spominjanje legendi i putovanja nekih putnika iz prošlih razdoblja.

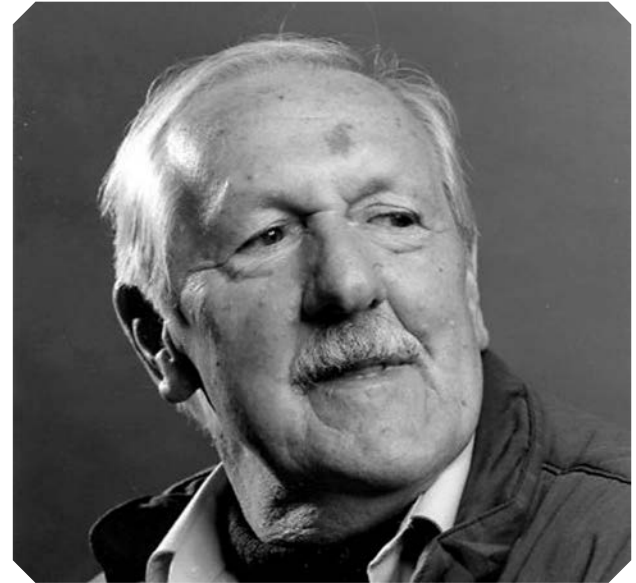
On piše i o radu u tvornicama i rudnicima, te naglašava idealizam ljudi koji rade u industriji. U razgovorima s ljudima, tijekom putovanja, opaža da oni iscrpno govore o imperijalističkoj prošlosti. A zapravo, dok putuje, uočava kako je sadašnjost zagušena prošlošću, jer se osjećaju razni povijesni utjecaji, ali i zanos u obnavljanju zemlje.

Republiku u obliku bumeranga

Hrvatsku opisuje kao zemlju Hrvata, južnoslavensku republiku u obliku bumeranga, čiji se teritorij pruža niz obalu i Dalmaciju. I u Zagrebu osjeća "zadah prošlosti", jer vrijeme, ističe, kao da je zamrznuo njegovu živost. Zanimljivo je da, promatrajući kako se slave katolički običaji, procjenjuje važnost vjere u Hrvatskoj. I već tada, baš zato što je razgovarao s ljudima, vidi različite poglede na povijest kod Hrvata i kod Srba, predrasude koji imaju jedni o drugima. A kad pak kreće u opisivanje manjih mjesta, motivacija je vezana za to da mu to mjesto ili zvuči nekako čarobno već samim svojim imenom, pa ga to potakne na opisivanje, ili ga spominje zato što ono neće uopće biti spomenuto ni u jednom vodiču. Dok u Zagrebu opisuje načine školovanja i rad Zagreb filma, u Bosni se zadržava na opisu nošnji, sajnova, narodnih običaja, džamija, dvoraca i minareta. Posebno ovi potonji u njemu signaliziraju da se nalazi u, kako naglašava, doista drukčijem svijetu. Uz Bosnu veže i veliku najtopliju dobrodošlicu, Bosna mu se čini kao zemlja koja se gega u sadašnjosti i gleda prema Zapadu. No zanimljivo je kako uočava da je barem u toj republici zaustavljeno namjerno uništavanje prošlosti koje je započeto u strogoj, novoj Jugoslaviji u godinama neposredno nakon rata (tu posebno misli na ostatke Osmanskog Carstva). On opisuje crkve i sinagoge i džamije, i tako nastoji prikazati vjersku toleranciju. Kad mu pak ljudi sa zasnom govore o Titovom socijalizmu, on će pomalo ironično dodati kako oni zaboravljaju na stranu pomoć koju njihova zemlja dobiva, pa stoga stvara prividno paradoksalni zaključak da su Slaveni rođeni neovisni, da su svoju neovisnost postigli, ali im je ona ujedno bila nametnuta.

Aldiss, kad piše o prošlosti, ističe kako se prošlost Jugoslavije donedavno sastojala od krvoprolića i ugnjetavanja, pritom podosta opisuje nekadašnje narodno junaštvo, razne junačke pjesme. Iznimno su važna njegova zapažanja o "muževnom duhu koji još obitava pod sjajem sunca", a time indicira, kako je lijepo naglasio Rakovac, muževnost i junaštvo na kojima su odgajane generacije, a koji su itekako povezani s ratnom prošlošću zemlje kojom putuje. U samom uvodu, Aldiss čak ustvrđuje kako ženski rod nije primjeren duhu Jugoslavije, jer je to "gruba, muška zemlja".

Aldiss daje više prostora prošlosti, nego priči o tvornicama i svijetloj budućnosti o kojima mu najčešće pričaju njegovi sugovornici. I to je sasvim očit razlog zašto knjiga nije bila po volji ondašnjim strukturama. Kad pak putuje Crnom Gorom, ocrtava brzo neka mjesta koja mu se čine slična, kad pak putuje obalom, treba reći da iznimno dojmljivo, pomalo sarkastično, opisuje

Na kraju putovanja, ostaje mu dojam kako je zapravo Jugoslavija malen svijet u kojemu ljude i ne zanima neki drugi kraj – time implicitno naglašava samodostatnost njezinih stanovnika. Zaključak koji je istaknuo na početku jest da je riječ o neobičnoj i fascinantnoj zemlji. Ali i način na koji piše Aldiss je fascinant; on se sjajno kreće raznim diskursima – historijskim, putopisnim, književnim

navike turista, ograđuje se od njihova načina odmaranja na obali – u odnosu na njih sebe određuje kao prognanika na putu. I upravo na obali, okružen turistima, shvaća da su se između njih kao putnika i Jugoslavena, nametnuli turisti, i zato osjeća sasvim drukčije mjerenje vremena. Tad pak ustvrđuje da su se morali prilagoditi vremenu europskih posjetitelja, pa stoga više nisu bili usklađeni s Jugoslavijom. Tad shvaća da se želi vratiti kući, napustiti Split.

Samodostatnost Jugoslavena

Na kraju prolazi Slovenijom, uočava osobine koje Slovence razlikuju od ostalih naroda, iznosi zapažanja o geologiji, planinama, praznovjerjima... Na kraju putovanja, ostaje mu dojam kako je zapravo Jugoslavija malen svijet u kojemu ljude i ne zanima neki drugi kraj – time implicitno naglašava samodostatnost njezinih stanovnika. Zaključak koji je istaknuo na početku jest da je riječ o neobičnoj i fascinan-

tnoj zemlji. Ali i način na koji piše Aldiss je fascinant; on se sjajno kreće raznim diskursima – historijskim, putopisnim, književnim. Izmjenjivanje objektiviziranih i krajnje metaforičkih dijelova, rekla bih, osnovna je karakteristika njegova stila. Ponekad je njegov zanos tako jak da pri opisivanju pribje-gava hipertrofiji – izdvojila bih jednu vrlo simpatičnu, npr. da Sarajevo ima bezbroj džamija (točnije sedamdesetak).

Na kraju, treba svakako spomenuti da je posebno zanimljivo na kraju knjige to da nalazimo autorove pokušaje da Britancima rasvijetli mistiku južnoslavenskih čudnih slova u *Bilješci o izgovoru* ili pak nastojanja da u *Glosariju* budućeg namjernika opremi objašnjenjima nekih neobičnih pojmova kao što su npr. čevapčić, džezva, gulaš. Nalazimo i popis literature kojom se Aldiss koristio, te na kraju, kazalo ime-na i pojmova. Važno je spomenuti da su mu pomogli i brojni sugovornici, uz tzv. obične ljude, i stručnjaci kao što su poznati putnik Tibor Sekelj i profesor Vukanović.

Treba napomenuti kako je među literaturom posebno važna knjiga Lovetta Edwardsa *Introduction to Yugoslavia*, te važna knjiga Rebece West *Crno jagnje, sivi soko* koja je imala sličnu sudbinu kao Aldissov putopis. West je također putovala po Jugoslaviji sa svojim mužem i sinom, a prije toga je godinama skupljala znanje, pa stoga nije ni čudno da je njena knjiga jed-na od ponajboljih knjiga o prostoru Jugoslavije. Knjiga se pojavila 1941. i 1942. u dva dijela s više od 1300 stranica, kad je rat je već bjesnio na tim prostorima. Ta je knjiga nastala u suradnji s Anicom Savić Rebac, koja je bila pjesnikinja i klasični filolog. Ona je bila izvrsna poznavateljica antropologije Balkana koju je izvorno povezivala s antikom. S njom je West razgovarala o balkanskim mitovima, a pritom je došla i do svog mita koji je postao naslov njezine knjige – Crno jagnje i sivi sokol označavaju nevinu žrtvu i herojski mentalitet Balkana, kombinaciju koja uporno ponavlja krug ratova i netolerancije. Treba istaknuti da je ovo djelo, baš poput Aldissova, doživjelo sličnu sudbinu – nije prevedeno zbog nerazumljive kratkouglednosti jugoslavenskih poslijeratnih ideoloških kontrolora. Naime, osakaćeni prijevod na jedva 400 stranica Nikole Koljevića, koji je tijekom devedesetih bio jedan od najvećih srpskih nacionalista, pažljivo izbjegava sve najvažnije dijelove Rebeccina tumačenja nasilja na Balkanu i inzistira samo na divljenju srpskoj kulturi. Očito je da pogledi kritičnih stranaca koji nisu tek turisti nisu dobrodošli državnim strukturama. I stoga nam može biti žao, kako uočava Milan Rakovac, da ovu iznimnu knjigu nismo mogli čitati kad je napisana, ili barem 1971. ili 1991., jer pruža sjajan uvid u jedno razdoblje naše povijesti, gotovo indicirajući zbivanja u burnim devedesetim godinama. A Davor Šišović postavio je također zanimljivo pitanje – o nada-hnućima koja je sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća mogao izvući ovaj autor znanstvenofantastičnih romana iz ovih putovanja. Naime, ističe Šišović, jedna od omiljenih Aldissovih tema je deevolucija, nazadak čovječanstva u dalekoj budućnosti. Znajući što se kod nas i u neposrednom susjedstvu zbivalo u posljednjih petnaestak godina, pomislili bismo da se nadahnucé za takve teme jednostavno nudi, no Aldiss je ovuda putovao znatno prije... ■

Subverzivno nijekanje subverzivnosti

Dario Grgić

Halucinogena i bizarna divljanja na oltaru Elvisa Dioniza što ih uprizoruju trojica rockerskih "zen učitelja" koji se ne trijezne i kolju motornim pilama, otkrivaju da je suvremena potraga za "autentičnošću" jednako uzaludna kao i cijedenje životnog soka iz suvremene kancerogene globalizacije

Bill Drummond i Mark Manning. *Kriva pamet: s engleskoga preveo Borivoj Radaković; V.B.Z., Zagreb, 2006.*

K riva pamet objavljena je kao prva knjiga najavljenih dvanaest djela antimainstreama; znači, radilo bi se o djelima autora koji izmiču uobičajenim valorizacijama i mogli bi biti naporni takozvanoj običnoj čitateljskoj publici. Urednik ovog niza je Borivoj Radaković, a izaći će Stewart Home, James Kelman, Kathy Acker, Franci Blašković, Dennis Cooper, Alexander Trocchi, Jeff Noon, Daren King... Iako je ta književnost vani već manje-više odigrala svoju ulogu, riječ je o u nas uglavnom slabo poznatim autorima.

Kathy Acker svojedobno je predstavljena u *Godinama Novim* i *Libri Liberi*, Dennis Cooper u *Zarezu*, Kelmanu je izašla knjiga kod istog izdavača koji objavljuje i ove knjige, Stewart Home također se pojavio u *Libri*, no mimoišao ih je "pravi" susret s čitateljima, pa se i dalje, kada je o antimainstreamu riječ, u razgovorima potežu autori iz nešto davnije prošlosti. Iz toga se izvlači pogrešni zaključak kako se danas u prozi više ne eksperimentira, što, kao što ćete vidjeti, baš i nije najtočnije. Ima i danas pisaca koji rado izbjegavaju klišeje, samo što ih, eto, nema kod nas.

Jeff Noon, primjerice, kad već spominjemo eksperimentalizam ovih autora, a da se ne bi pomislilo da je riječ o nasumičnom mučkanju smišljenom samo radi maltretiranja čitatelja, u prozu unosi formalne eksperimente pokupljene iz glazbe koju sluša. Tehniku npr.

Ova je knjiga blasfemična na jedan vrlo simpatičan, inteligentan način; kod nje je, paradoksalno, najmanje bogohulno što se njeni protagonisti predstavljaju kao zen učitelji a ne trijezne se, ili što se opscenosti gomilaju iz stranice u stranicu, nego je njezin subverzivni potencijal u nijekanju mogućnosti subverzivnosti naprosto, same po sebi. Nije dosta larmati kao buntovnik, lomiti, žariti i paliti

duba prenosi u riječi, to jest "simplira", krećući od nekog već objavljenog, široj publici poznatog teksta drugog autora. *Automated Alice* ima kao "okidač" Carrollov roman za djecu. Noon je u *Guardiau* objavio esej u kojemu se čudi da je *Alice*, ona Carrollova, tako dugo opstala u britanskoj ciničnoj kulturi, i pita se radi li se u ovom slučaju o nostalgiji ili ta knjiga sadrži neke neugodne istine oko kojih se i današnji Britanac vrti s nelagodom.

Divlje varijacije na svaku kontrakulturu

Negdje oko te točke unutarnjeg nemira suvremenog čovjeka kreću se manje-više svi spomenuti autori. Bill Drummond i Mark Manning tragaju npr. za autentičnošću, i njihova *Kriva pamet* divlja je varijacija na svaku kontrakulturu koje su se autori mogli sjetiti, od rocka do Oscara Wildea, kao točke na kojoj se zažario dvostruki moral njegova vremena. Anthony Giddens u *Odbjegli svijetu* piše o mladićima koji stupaju u homoseksualne veze s bogatim mecena kao o nečemu što je, prešutno, u devetnaestom stoljeću u Britaniji manje ili više redovita pojava. Oscar Wilde u istom scenariju stradava kao *homo sacer*, kao netko tko može biti "nekažnjeno kažnjen", da se tako izrazimo.

Billa Drummonda mnogi pamte kao člana KLF-a koji je početkom devedesetih u okviru jednog svog performansa spalio milijun funti, a Mark Manning član je grupe Love Reaction. Uz njih dvojicu "u knjizi" je i Gimpo, veteran iz falklandskog rata. Ovaj trojac kreće na Sjeverni pol sa slikom Elvisa Presleyja ne bi li tim činom "spasili" svijet. Dečki putem nemilice troše sve opijate koji im se nađu na putu, što je u *Krivoj pameti* popraćeno halucinogenim zgodama i bizarnim epizodama u koje su uključeni stvarni likovi kao spomenuti Oscar Wilde ili Keith Richards.

Zašto baš Elvisova fotka na Sjevernom polu? Kada pišu o Jamesu Brownu i njegovu stihu "Papa's Got a Brand New Bag" oni dešifriraju način na koji doživljavaju akt življenja: James Brown je "mudri crni vidovnjak" koji "hermetično" i na "vrlo šifriran način" pjeva o postojanju "predmeta štovanja" čija se moć prostire kroz eone. Ta tajna nad tajnama, odnosno, njeno "razotkrivanje" otvara vrata za "autentično postojanje". A Elvis, u njega je "tako mnogo

pravog: vrijeme, mjesto, vatra, led, glas, objest i tragedija." Bila je to prva pojava Dioniza u gotovo tisuću godina. "Neki zaboravljaju da prije Elvisa nije bilo ničega, dobro, gotovo ničega tisuću godina". Rock je smrskao lanac kršćanske doktrine na poganskom oltaru, zapisuju u *Krivu pamet* Drummond i Manning. No uskoro stiže "intelektualni snobizam" i zamućuje vodu. Sve ponovno nestaje pod površinom, prekriveno lijepim frazama i konformizmom. Vatra je utrnuta ali ispod površine, negdje, nekako, još uvijek se žari. Drummond i Manning tragove zabašurena plamena pronalaze u sebi, razgorijevaju ga nelo-gičnim gestama i iracionalnim potezi-ma, a svijet kroz koji prolaze idući prema svome cilju, unatoč sve većoj divljini, nekako podsjeća na reklamne programe *National Geographic*: pred njih iskaču predvidljiva iznenađenja, globalistički svijet koji su kanili ostaviti iza sebe za-tiču u kancerogenom bujanju, a njihovo nastojanje da ga transcendiraju završava uvijek u svijetu imaginacije, koja se opire ovom uniformiranju.

Simpatična blasfemija

Kancerogena neograničeno globalizacije zaprepašuje još i više nego iracionalni obrati njihovih svjetova mašte. Zemlje kroz koje prolaze izgubile su svoja autohtona obilježja i sve slične jedna na drugu. Njihova potraga za "autentičnim" točkama nije, međutim, nimalo mulasta. Odnosno, i konvencionalni bi intelektualac unutra mogao pronaći referentne točke: na jednom mjestu iskušavaju pop obrazac legendi po kojima su složeni životi Jima Morrisona i Jimija Hendrixa kroz ideje iz Fraserove *Zlatne grane* – Drummond uočava sličnost između obrasca života božanskog kralja i života suvremenih pop zvijezda unatrag četiri desetljeća. Iako su to stare civilizacije rabile "daleko profinjnije", dodaju.

Ova je knjiga blasfemična na jedan vrlo simpatičan, inteligentan način; kod nje je, paradoksalno, najmanje bogohulno što se njeni protagonisti predstavljaju kao zen učitelji a ne trijezne se, ili što se opscenosti gomilaju iz stranice u stranicu, nego je njezin subverzivni potencijal u nijekanju mogućnosti subverzivnosti naprosto, same po sebi. Nije dosta larmati kao buntovnik, lomiti, žariti i paliti. *Kriva pamet* vas može lišiti ove naivnosti, i u tome je dio njene snage i šarma. To što vas može ideološki "raščarati", "začaravši" vas istovremeno svojim bogatim snohvatičnim slojevima. Eto, ni rokeri nisu što su nekoć bili. ■

Kako utemeljiti hrvatsku naciju

Stevo Đurašković

Svojim cjelovitim i zaokruženim prikazom razvoja hrvatske stranačko-programске geneze u razdoblju 1842.-1914. ova je knjiga pionirski korak u sabiranju "političke memorije" nacije, čija je znanstvena obrada standardan postupak u gotovo svim europskim državama, ali i idealna građa za sveučilišni udžbenik, što ona u stvari i jeste

Tihomir Cipek, Stjepan Matković, Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914., Disput, Zagreb, 2006.

U hrvatskoj povijesnoj i političkoj znanosti gotovo potpuno nedostaje temeljnih sintetskih studija o povijesti hrvatskih političkih stranaka kao krucijalnih čimbenika suvremene hrvatske političke povijesti. Taj manjak dobrim dijelom premošćen je knjigom *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, koja na preko 700 strana usustavljuje više od 150 stranačkih programskih spisa iz navedenog razdoblja s područja današnje Hrvatske (banska Hrvatska, Dalmacija, Istra) te susjednih zemalja sa snažnijom zastupljenošću hrvatske nacionalne zajednice (BiH, Bačka, Gradišće), ali i političkih organizacija Hrvata u jevernoj i užnoj Americi, kao i političkih organizacija nacionalnih manjina s teritorija današnje Hrvatske (Srba, Talijana, Nijemaca, Židova).

Ta opsežna građa svoje puno značenje dobiva tek uvodnim studijama priređivača, Tihomira Cipeka s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i Stjepana Matkovića s Hrvatskog instituta za povijest, kojima se knjiga teorijski utemeljuje i pozicionira u širi kontekst Austro-Ugarske monarhije i Europe, što je nažalost još rijedak slučaj u poprilično provincijalnoj hrvatskoj historiografiji.

"Između staleške prošlosti i demokratske budućnosti"

Tako u prvoj uvodnoj raspravi *Ideologija i nacije - političke stranke u Austro-Ugarskoj Monarhiji* Cipek daje pregnantan prikaz rastera stranačkog života Monarhije u "dugom 19. stoljeću" (E. Hobsbawm). Krenuvši od fundamentalnog pojma stranke čija funkcija nije samo mobilizacijsko-vlastohlepna, nego i konstitutivno-integrativna, Cipek pokazuje kako su genezu stranačkog razvoja od elitnih parlamentarnih klubova do masovnih ideoloških stranaka zajedničku svim društvima zapadne

Europe u glavnim crtama slijedile i stranke Monarhije, ali uz aberacije uvjetovane hibridnim karakterom njene političke vlasti "između staleške prošlosti i demokratske budućnosti". Kako su glavne poluge političke moći do kraja ostale u rukama monarha, stranke nisu mogle obavljati svoju temeljnu funkciju, naime vladati ili upravljati, pa su ideološki bile "nabrijanije" od svojih parnjaka na zapadu. Pritom je u austrijskom dijelu monarhije glavna os društvenog sukoba dobrim dijelom počivala na liniji građanstvo - dvor, pa nakon prvotne stranačke dihotomije konzervativci-liberali krajem stoljeća stranačku scenu preuzimaju socijaldemokrati i kršćanski socijali, uz neizbježnu kulisu nacionalnog pitanja uvjetovanu višenacionalnim sastavom Monarhije, koja je u osobitom fokusu stranaka manjinskih, potlačenih naroda: Talijana, Čeha, Slovenaca te Hrvata iz Istre i Dalmacije, ali i austrijskih velikonjemačkih nacionalista. A upravo je nacionalno pitanje strukturi ugarskog političkog života, kojem je pripadala banska Hrvatska, davalo temeljni ritam, obilježen istovremeno mađarskom hegemonijom spram drugih naroda u njihovoj polovici monarhije te borbom spram bečkog dvora za što veću ugarsku državnu emancipaciju, čemu je bilo podređeno cjelokupno političko artikuliranje modernizacijskih društvenih procesa koji su ionako kasnili zbog pretežitog feudalno-agrarne strukture ugarskog društva. Tako mađarske političke podjele, za razliku od austrijskih, nisu bile od velikog značaja za profilaciju hrvatskih političkih stranaka sve do pojave "Politike novog kursa" 1903. godine.

A upravo tu genezu stranačkog strukturiranja kroz primarni fokus borbe za rješenje nacionalnog pitanja razlaže u svojoj uvodnoj raspravi *Obilježje političko-stranačkih kretanja u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini 1842.-1914.* razlaže Matković, prateći kronologiju stranačkog rastera od pojave prvih organiziranih oblika političkog djelovanja u Hrvatskoj u predvečerje revolucionarne 1848., preko razvoja stranačkog života u razdoblju ustavnosti 1860.-1868. i pune profilacije velikih državnopravnih stranaka u nagodbenom razdoblju sve do konačne radikalizacije stranačke scene pred Prvi svjetski rat. Život hrvatske stranačke scene primarno je određena nacionalnim pitanjem sve do propasti monarhije, s isprva tripolarnom podjelom - jednim polom prema Pešti (Mađaroni), centrom u južnoslavenskom povezivanju u Monarhiji, a u perspektivi i izvan nje (Narodnjaci), te drugim polom u beskompromisnom zagovaranju hrvatske neovisnosti (Pravaši), da bi se s političkim gibanjima početka 20. st. presložila bipolarno, s razdjelnicom na liniji narodno jedinstvo-Beograd (Hrvatsko-srpska koalicija, te osobito nacionalistička omladina), te trijalizam-Beč (Frankovci), s kojom Hrvatska dočekuje Prvi svjetski rat.

Uzlet Stranke prava

Dakle, što konkretno prikazuju hrvatski stranački programi i programski dokumenti u navedenom razdoblju? Pokazuju kako je najranije stranačko organiziranje u predvečerje revolucije 1848. uz tada standardne zahtjeve za rušenjem feudalizma u znaku potrage za principom utemeljenja hrvatske nacije, pri čemu ilirski prvaci još traže uporišnu točku naziva, ali i teritorijalnog opsega hrvatske nacije u razgraničenju kulturnog južnoslavenskog i političkog hrvatskog ilirizma, te sintagmama narodnosti "Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinske" ili samo "Hrvatsko-Slavonske". Zaokružena artikulacija pojma "Hrvat" nastupa tek 1860-ih, s time što ga narodnjaci vežu za pojam jugoslavenstva, dok ga pravaši smještaju isključivo u suvereno političko tijelo legitimirano hrvatskim državnim pravom. Glavni prijedor tadašnjeg političkog u Hrvatskoj vezan je za rješavanje državnopravnog položaja u sklopu šireg konstitucionalnog preslagivanja monarhije nakon sloma apsolutizma, pri čemu se zajednička narodnjačko-unionistička većina kroz famozni saborski čl. 42. iz 1861. odlučuje na trajno vezivanje Hrvatske s Ugarskom kao manjim zlom. Zanimljivo je kako dotični članak konstatira punu unutarnju suverenost trojedinice i potrebu ujedinjenja hrvatskih zemalja, za što su se, barem na papiru, jednako zalagali i narodnjaci i mađaroni.

S cementiranjem hrvatskog državnopravnog položaja Ugarsko-Hrvatskom nagodbom 1868. snažan uzlet dobiva Stranka prava kao najjasniji izraz hrvatske frustracije političkim sustavom koji trojedinici uskraćuje "blagostanje napretka i sreće", pri čemu Stračevići i Kvaternikovi programski spisi jasno daju sliku istovremene snage, ali i slabosti pravaškog pokreta. Dok pravaši obaranje Nagodbe uzimaju polazištem pune afirmacije republikanski pojmijene narodne suverenosti, stranka istovremeno propušta razviti analognu sustavnu političku akciju, pa se na kraju srozava u agoniji brzoplete Kvaternikove bune iz 1871. od koje se opravlja tek krajem desetljeća. S druge strane Narodna stranka, neuspješno nastojeći sporazumom s unionistima na reviziji Nagodbe (koji čak ustaju protiv izdvajanja Riječkog kotara iz vlasti bana i Sabora) pokušava ojačati svoje političko uporište projektom političkog južnoslavenskog koje propada uslijed srpskog odbijanja supsumiranja pod pojam hrvatskog političkog naroda u trojedinici i Dalmaciji.

Produblivanje hrvatsko-srpskog spora

Blokada jačeg kontragnodbenog djelovanja hrvatskih stranaka, čiji je neuspjeh izraz šireg političkog konteksta u Monarhiji s vrhuncem u banovanju Khuena Hedervarya, dovodi do konačnog porežimljenja narodne stranke, dok se dio njenih nezadovoljnika okupljenih u Neodvisnu narodnu stranku naposljetku ujedinjuje sa Strankom prava-domo-

Zaokružena artikulacija pojma "Hrvat" nastupa tek 1860-ih, s time što ga narodnjaci vežu za pojam jugoslavenstva, dok ga pravaši smještaju isključivo u suvereno političko tijelo legitimirano hrvatskim državnim pravom. Glavni prijedor tadašnjeg političkog u Hrvatskoj vezan je za rješavanje državnopravnog položaja u sklopu šireg konstitucionalnog preslagivanja monarhije nakon sloma apsolutizma

vinaša u HSP na platformi šireg južnoslavenskog koncepta kao jedinog modusa efektivnog otpora nagodbenom sustavu, čije je akceptiranje prethodno dovelo do odcjepljenja od matice Frankove Čiste stranke prava, koja pervertira izvorni Stračevićev ustavni republikanizam u etnički ekskluzivizam oslonjen na bečke velikonjemačke krugove. Međutim, efektivno oporbno okupljanje onemogućeno je daljnjim produblivanjem hrvatsko-srpskog spora koje rezultira koaliranjem Srba s Khuenovim režimom. Tadašnji kontekst skromne realne snage fragmentiranog hrvatskog stranačkog prostora razotkriva saborski govor Khuena Hedervarya iz 1896., koji majstorijom političke demagogije oporbene prigovore s krajnjom lakoćom izokreće, između ostalog, "u interesu razvitka narodnog" ostvarene ciljeve vladine politike. S druge strane, Dalmacija i Istra u znaku su nacionalne borbe narodnjaka s talijanašima, koji postupno zaokreću od slavodalmatinstva prema iredentizmu, s konačnim izlazom iz političke slijepe ulice u Trumbić-Supilovoj politici novog kursa na platformi narodnog jedinstva Srba i Hrvata.

Paradoksalno, njime se uslijed političke nužde, ponajprije straha od ekspanzivnog njemačkog nacionalizma, odustaje od modernog utemeljenja Hrvatske kao nacionalne države temeljene na prožimanju državljanstva i etničkog elementa, tj. ranijih Supilovih zahtjeva prema Srbima "da prepoznadu da su hrvatski državljani u hrvatskoj državnoj zajednici. Ništa se drugo ne ište od njih." Paralelno se uslijed širih modernizacijskih procesa u Monarhiji javljaju Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i razne struje kršćanskih demokrata, koje na stranačku scenu uvode politički novum inzistiranja na socijalnim pravima.

Nove političke ideje nacionalnog konstituiranja

S Khuenovim padom 1903. Hrvatska ulazi u posljednje razdoblje svog života u

Austro-Ugarskoj, obilježenog akutnom krizom dualizma, s kojim unionistička Narodna stranka nestaje s političke scene, a hrvatske i srpske stranke trojedinice na platformi narodnog jedinstva 1905. stvaraju Hrvatsko-srpsku koaliciju, koja godinu kasnije dolazi na vlast, dok frankovačka Čista stranka prava na antisrpskoj platformi ekskluzivističkog hrvatstva s oslanjanjem na Beč prerasta u pojedinačno najjaču stranku. Istovremeno iz široke koalicijske lepeze izrastaju nove političke ideje nacionalnog konstituiranja, s jedne strane Hrvatska napredna stranka izrasla iz ranije protukhuenovske napredne omladine, koja kao temeljni konstitutivni princip uzima pravo na samoopredjeljenje naroda istovremeno potpuno odbacujući koncept državnog prava, dok se s druge javlja ideja radikalnog jugoslavenskog integralizma Nacionalističke omladine, kojima se svojim izvornom starčevićanskom vizijom hrvatstva suprotstavlja Mlada Hrvatska predvođena A. G. Matošem ("Ako i nismo politički Slaveni i Jugoslaveni, budno ćemo i simpatično pratiti pojave slavenskih kultura, naročito blizanačke slovenačke i srpske književnosti, iste sa našom istovjetnošću izraza.")

S treće strane javlja se ideologija agrarizma HPSS-a i braće Radić, koja se kombinacijom Masarykova liberalno-antiklerikalnog nauka, hrvatske samosvojnosti i socijalne emancipacije seljaštva pokazuje budućim hrvatskim nacionalno-emancipacijskim programom kakav je stoljeće ranije bio nauk Ante Starčevića. Istovremeno s prodorom društvene modernizacije i sve velike hrvatske građanske stranke sustavno razvijaju gospodarske, socijalne i obrazovne komponente svojih programa, iako one još ostaju u sjeni rješavanja nacionalnog pitanja. Njegova nepotiskiva aktualizacija dovodi početkom stoljeća i do političkog organiziranja Hrvata u BiH, u Bačkoj, te naposljetku u Sjevernoj i Južnoj Americi.

Sveučilišni udžbenik

Knjiga *Programi i programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* cjelovitim i zaokruženim prikazom razvoja hrvatske stranačko-programске geneze u navedenom razdoblju pionirski je korak u sabiranju "političke memorije" nacije, čija je znanstvena obrada standardan postupak u gotovo svim europskim državama, ali i idealna građa za sveučilišni udžbenik, što ona u stvari i jeste, kao i svojevrstni nastavak dvije godine ranije objavljene Cipek-Vrandečićeve *Hrestomatije liberalnih ideja u Hrvatskoj*, s kojim dijeli izdavača i jednog od priređivača. Usustavljenjem spomenute građe u širi kontekst hibridnog političkog poretka Austro-Ugraske knjiga otvara i važne problemske momente od nasušne potrebe za daljnje proučavanje, poput fenomena mađaronstva promatranog u kontekstu poretka gdje je bilo "teško pronaći pravu mjeru između ostvarivanja stranačkih ideja i realističke politike" (Cipek). Jednako tako knjiga otvara i važan moment djelovanja srpskih stranaka u Hrvatskoj, koji kroz relaciju "hrvatski politički narod" - "srpsko političko pravo" (čije su počelo *Vlaški statuti* iz 1630., osnaživani mnogim carskim poveljama 17. - 19. st.), čeka svoju novu povijesnu valorizaciju izvan dosadašnjih većinom jednostranih interpretacija iz jedne ili druge nacionalne perspektive. Uz sve spomenuto knjiga predstavlja i nasušnu potrebu svakom hrvatskom građaninu koji, ako ništa, može u nju zaviriti kada god aktualni politički vođe rabe, tj. više zlorabe povijesnu stranačku tradiciju. ■

Smrt je životnija od života

Maja Hrgović

Zbirka priča koje je pravi užitek čitati, lišenih šablona koje bi se mogle očekivati od njihove turobne teme – smrti poznatih spisateljica koje su djelom zadužile svjetsku književnost, a u kojima je autorica pronašla uzore

Adriana Lunardi, *Sumračja*, s portugalskog prevela Petra Petrač, Alfa, Zagreb 2006.

Možda je ta nepovjerljivost ustvari bezobzirni cinizam, ali postanem jako sumnjičava kad na promociji kakvog svježje objavljenog proznog naslova izlagači stanu isticati "delikatnost i osjetljivost autoričina doživljaja svijeta" ili "liričnost i melankoliju ovoga pomno uglačanog teksta". Smrdi na dosadno, pomislim, i njuh me rijetko prevari. Pokazalo se da "delikatno" i "lirično" izvrsno funkcioniraju kao eufemizmi za "zamorno" i "patetično".

Sredinom rujna u Zagrebu je gostovala brazilska spisateljica Adriana Lunardi. Na povratku s književnog festivala u Berlinu, svratila je promovirati svoja *Sumračja* – kod izdavača Alfa objavljenu zbirku kratkih priča o smrti poznatih spisateljica koje su djelom zadužile svjetsku književnost, a u kojima je Adriana Lunardi pronašla uzore. Riječ je o Dorothy Parker, Virginiji Woolf, Clarice Lispector, Colette, Katherine Mansfield, Sylviji Plath, Zeldi Fitzgerald, Ani Cristini César i Juliji da Costa. Autorica je u književnost ušla 1996. knjigom priča *Djevojčice iz helsinske kule*, koja joj je priskrbila gotovo trenutnu afirmaciju u Brazilu, prestižne nagrade i uvrštavanje u antologije.

Delikatnost i liričnost koje su na zagrebačkoj promociji, pogađate već, izdašno spominjane, u ovom slučaju nisu bile tek drugo ime za prosječno štivo. Naprotiv, *Sumračja* sadrže priče koje je pravi užitek čitati, priče lišene šablona koje bi se mogle očekivati od ovakve, turobne a prijemčive teme.

Biografije žena od pera, čiji zadnji dio Lunardi u *Sumračjima* preispisuje, samo su dijelom poznate u europskoj kulturnoj sredini: od devet priča, tri se bave europskim književnicama, tri protagonisticu su iz SAD-a, a preostale tri iz Brazila. Pritom je jednako intrigantna i priča o smrti Sylvije Plath, o kojoj (smo mislili da) znamo sve, kao i ona o Clarice Lispector, rodonačelnici novog brazilskog modernizma, detalji čije biografije nisu općepoznati. Time što je stare priče učinila jednako svježima kao i one koje premijerno donosi, Lunardi je položila važan ispit spisateljske zrelosti.

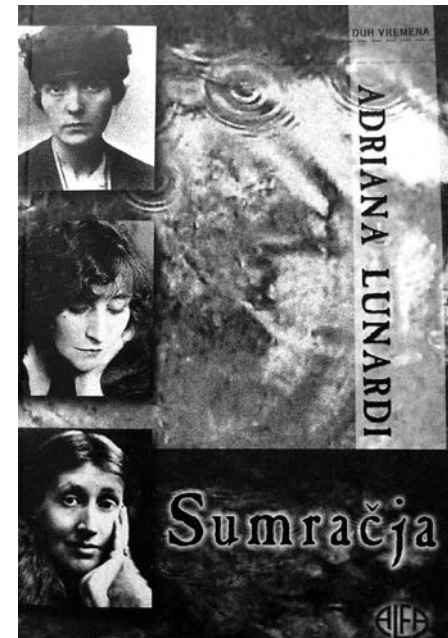
Devet posebnih, strašnih i lijepih smrti

Priče nadilaze očekivanu razinu morbidnih biografija, usprkos tome što je gotovo u svima prisutnost smrti toliko snažna da je doživljavamo kao aktivnog sudionika radnje. Suspenzija buja već iz uvoda u svaku od priča, odnosno iz telegrafski kratkih i upadljivo odsječenih natuknica o životu junakinja, koje snažno kontrapunktiraju bogato sugestivnim lirsko-proznim cjelinama koje za njima slijede. Kao da želi pokazati da je književnost mnogo više od života, Lunardi supostavlja ogoljene kosture životopisa svojih junakinja s njihovim posljednjim trenucima koji mahom pršte životnošću. Smrt je, sugerira se time, intenzivnije životna od života samoga. Zato je zadnja slika svijeta koju, primjerice, Dorothy Parker upija iz samrtničke postelje, trodimenzionalna, bučna, puna mirisa i detalja – primjerice, svečana haljina koju oblači da u njoj umre nikad joj nije bila tako lijepa: svila je "neukrotiva od žute boje koja se ne može odlučiti između karamel i zlatne", ona je "kaleidoskopska niska dragog kamenja koja zasljepljuje pogled obožavatelja pun poštovanja".

U priči o Minet Cherri Colette, francuskoj književnici koja je preminula u 88. godini, a kojoj je Crkva odbila pružiti vjerske obrede, smrt dolazi u četiri sata poslijepodne, jednog sunčanog dana kad "biljke ispuštaju posljednje klorofilske uzdahe", na koljenima otvorena bilježnica "služi samo da bi zbunila hrušta u potrazi za ljljanima", a neki golub poleti i pridruži se "svojoj bandi u ključanju kukuruza koji neka stara gospođa neumorno baca na pločnik". Osebniji opisi prirode i interijera, kojima se u *Sumračjima* nagovijesta smrt, sasvim bi se dobro uklopili i u priče o radanju, o početku novog života.

Svaka od ovih devet smrti je posebna, strašna i lijepa. Književnice umiru dostojanstveno, čak i kad poput Virginije Woolf skončavaju u mulju neke prljave rijeke, ili kad poput Dorothy Parker umiru u zapuštenim stanovima koji smrdje na mokraću, ostavljene od bivših prijatelja. Empatija čitatelja prema junakinjama (a one zbilja jesu junakinje, do kraja, zato jer su do kraja hrabro iskrene) nije umjetno inducirana nekakvom patetikom koja bi se nametala "odozgo" komentarima pripovjedača. Toga nema. Važna je samo priča: u proznom je tkivu dobrodošlo samo ono što je važno za priču, zato opisi nisu prostor koji si je autorica ostavila "sa strane" da pokaže kako joj dobro ide slaganje epiteta u sintagme, nego su oni tu da prikažu pogled koji puca sa samrtnje postelje u sumrak nečijeg života, dakle oni su u funkciji priče. Samo ponekad – ali zaista vrlo rijetko – autorica upadne u šablonu, pa se rečenica gdjegdje doima kao dio sastava što ga na zadanu temu piše naprednija gimnazijalka.

Potvrde liričnosti rasute su po svim pričama. Najsnažnije su pak u priči *Ana C.* (o brazilskoj pjesnikinji Ani Cristini Cesar koja se u 31. godini bacila skočivši s prozora roditeljske kuće) koja ima nekovrstan refren – "Kasno je, jako je

Kao što u priči o Virginiji Woolf, nakon njezine smrti u kući ostane "živ" jedino zidni sat koji ujednačeno otkucava; tako iza Dorothy ostane samo Troy, koji unezvijeren i gladan na kraju zaspe u krilu mrtvog spisateljčina tijela. To je, mislim, najdojmljiviji detalj u knjizi, potresniji od opisa umiranja

kasno". Ne znam što bi od tog lajmotiva moglo bolje nagovijestiti unutrašnji razdor, tjeskobu i umor samoubojice, pjesnikinje koja je riješila napustiti svijet, ali ne i stihove.

Dinamičnost i eliptičnost usprkos metaforama

Iako je zbirka tonom vrlo ujednačena i stilski ispolirana, zanimljivošću odskače priča o Dorothy Parker, i to zbog perspektive iz koje je ispričovana: pripovjedač je, naime, Dotyjin pudl Troy, no to saznajemo tek kad priča već poodmakne. Kao što u priči o Virginiji Woolf, nakon njene smrti u kući ostane "živ" jedino zidni sat koji ujednačeno otkucava; tako iza Dorothy ostane samo Troy, koji unezvijeren i gladan na kraju zaspe u krilu mrtvog spisateljčina tijela. To je, mislim, najdojmljiviji detalj u knjizi, potresniji od opisa umiranja.

Sumračja se čitaju brzo. Na metaforama čitatelj ne zapije. To je neobično; metaforičnost inače djeluje tako da oplemenjuje tekst, ali ga čini manje prohodnim, a čitanje sporijim. Osim u dinamičnosti koju postiže izmjenom kratkih rečenica s dugima, objašnjenje leži u eliptičnosti: kad u knjizi *Šest šetnji pripovjednim šumama* Umberto Eco dovodi brzinu čitanja teksta – odnosno njegovu dinamičnost – u vezu s eliptičnošću, on zaključuje kako se povremenim izostavljanjem informacija i preskakanjem nekih dijelova radnje održava čitatelja aktivnim, prisutnim, zainteresiranim. Baš to Lunardi radi: sudržavajući se od pretjeranog obrazlaganja i prešućujući ono što je lako zaključiti, umjesto tromog produkta skribomanije, nudi čitatelju – suradnju. Takav se poziv ne odbija. ■

Ubiti za boga

Kevin Sampsell

Tijela

Gospoda koju nisam poznao pokazala mi je neke svoje pjesme. Trebalo mi je samo nekoliko sekundi da shvatim kako su posve religiozne. Tu su bile riječi kao što su *iskupljenje, milost i kraljevstvo nebesko*. Bio je tu stih koji sam vidio u svim pjesmama – *On te nikada neće napustiti...* “On” je, naravno, Bog; i nakon što sam taj stih pročitao otprilike pet puta, shvatio sam da ona ima nekakav problem s podčinjenošću.

“O, Bože”, rekao je bivši katolik u meni. Nakon što sam se čuo kako izgovaram “O, moj Bože”, rekao sam: “O, Isuse Kriste”, a zatim nešto kao: “Marijo Majko... čega li već ono...”

Te su pjesme DOISTA utjecale na nekakav subverzivan, podsvjestan način.

Ostavila mi je kopije tih pjesama na pastelnožutom papiru. Čitao sam ih stalno iznova. “Prekrasna Božja milosti”, brujalo je u mom srcu i glavi kao da je nebo eksplodiralo u bjelini i topao val svjetlosti pun ljubavi preplavio je moje srce. Bilo je to čudo!

Moje nečisto srce bilo je izliječeno od svoje pokvarenosti – više nisam bio alkoholičar, moja šepava noga bila je oslobođena svoje deformacije, nisam više želio slušati bend Devo, a stanje mog mjehura se poboljšalo.

Ponovno sam išao u crkvu svakoga tjedna.

Nakon prva dva tjedna navika iz djetinjstva uznemirujuće je oživjela. Počeo sam stajati u redu za pričest dva puta, žudeći za “Tijelom Isusovim” koje je bilo poput hrskava kreker. Bio sam sposoban prekinuti taj mučni ritual tek nakon što sam po mraku provalio u crkvu i ukrao cijelu kutiju “Tijela Isusovih”.

Sada sam mogao jesti “Tijelo Isusovo” kod kuće gledajući TV i pijuci Pepsi. Ponekad bih umočio sakrament u topli umak od graha ili salsu. Stavio bih ga u usta i okus je bio dobar.

Nakon što sam izostao iz crkve tjedan dana, posjetila me ona gospoda. “Jeste li bolesni?”, upitala me. Pristao sam na igru i objasnio sam joj da sam se molio gledajući televangelista Bennyja Hinna na telki.

Pogledala je pokraj mene i ugleдалa kutiju “Kristova” ispod mog kuhinjskog stola. Zgrabila je križ oko svoga vrata i zavrištala poput nekoga tko se užasno boji. Škočio sam i stao na ulazna vrata prije nego što je mogla pobjeći. “Nemojte sad ništa naprećac zaključivati. To

što vidite samo je kutija”. Blefirao sam.

“Znala sam da ste nekakav luđak. Ono tamo je kutija s Isusom!”, vrištala je.

Podigao sam žarač za kamin i uperio ga u njezin trbuh. Oči su joj otišle u križ i izgledala je kao da će sasvim skrenuti. Usta su joj pomahnitala – “U kuhinji imaš cijelu kutiju Kristova i nije u redu da sve poždereš sam. Spusti sada tu stvar i donesi mi kutiju. Neću nikom reći i neće biti nikakvih problema. Samo se moraš ispovjediti sljedeće subote. Hajde, hajde, ajmo sada malo popričati s Bogom.”

Napeo sam se i gurnuo žarač prema gospodinu trbuhu. Lice mi je postalo crveno, a jedno mi je oko gledalo kutiju u kuhinji dok je drugo nastavilo zuriti u gospodu koja me nervozno pokušavala smiriti.

Počela je recitirati jednu svoju pjesmu. Jednu od onih prekrasnih pjesama koje su me i dovele do cijele ove zbrke. “... i kada osjetiš breme zemlje, i ne znaš što da radiš, samo se sjeti, On te nikada neće napustiti...”

Zabio sam ga. Izgledalo je kao da se krv odmotava iz njezina tijela niz žarač sve dok nije hladno kapnula na moje zglobove. “Grešššniče... greš...” Njezine posljednje riječi pale su na zemlju uz nesiguran tutanj.

Lice mi se opustilo i zurio sam ponosno u kuhinju. Nagazio sam stopalom na njezina prsa i izvukao žarač uz tek neznatan otpor donjega rebra. “On te nikada neće napustiti”, rekao sam.

Izvukao sam iz ormara stari kovčeg, dovukao kutiju Kristova na kauč u dnevnom boravku i prillegao. Osjećao sam se kao da sam ponovno rođen.

Izvrnut čudima masturbacije i imaginacije

S hlačama spuštenim do koljena, moja gola guzica na kauču, a kurac mi je u desnoj ruci, ulazi moja djevojka koja je došla kući ranije s posla.

Pogledala me s gnušanjem, a zatim je pogledala TV. “Madonna?”, zauriala je.

“Je”, rekao sam bez razmišljanja. “Spot *Like a prayer*.”

Onaj u kojemu stalno pokazuje cice u dekolteu”.

“Ne bi bilo tako strašno da je Paula Abdul ili Whitney Houston. Ali Madonna?”, rekla je.

Pročistio sam grlo i pokušao objasniti – “Madonna je više seksi, više fora. S njom bi vjerojatno bilo zabavno razgovarati.

Paula i Whitney izgledaju poput trendy kršćanki.”

“Hmm”, rekla je i gledala kako na telki Madonna pleše

ispred plamtećeg križa.

Sjela je na kauč i otpila gutljaj ledenog čaja sa stolića.

Spot je završio i počeo je drugi Madonnin spot.

“Ovaj je dobar”, rekla je.

“Je”, rekoj ja. “U ovom joj cice stalno poskakuju.”

“Izgleda kao da će ispasti iz tog crnog topića”, reče moja djevojka.

“Tome se možemo samo nadati”, odgovorio sam.

Počeo sam navlačiti svoje hlače.

HOW TO LOSE YOUR MIND WITH THE LIGHTS ON

Kevin Sampsell

“U redu je”, rekla je s trunkom odobravanja.

Gledali smo zajedno spot. Moja desna ruka kružila je i micala se.

Spot je završio i počeo je neki Princeov spot.

Podigla je svoju suknju. ▣

S engleskoga prevela Sanja Kovačević.

Ulomci iz knjige *How To Lose Your Mind With The Lights On, Future*

06 | 07

Glazbena sezona
Koncertne direkcije Zagreb

SVIJET GLAZBE

FORTE F FORTISSIMO

Prodaja pretplate

Na blagajni KD Vatroslava Lisinskog od 2. 5. do 14. 7. i od 4. 9. do 17. 10. 2006. Radnim danom od 9 do 13 sati i od 18 do 20 sati, subotom od 9 do 14 sati. tel: (01) 6121-167, 6121-168. Dodatne informacije o pretplati možete dobiti na: tel: (01) 4501-208, 4501-200; e-mail: info@kdz.hr

Koncertna direkcija Zagreb

Zagreb Concert Management
Kneza Mislava 18 I HR - 10000 Zagreb
tel: +385 (1) 4501 200 I fax: +385 (1) 4611 807
e-mail: info@kdz.hr / www.kdz.hr

Ray, Charles, kurvine lisičine i salama od trkaćih konja

Mario Brkljačić

On svakako nije najdublji pjesnik

kad bi se ovo moglo začepiti, Hank, mrtva pizdo

kao bocu

trebao bih odrješito udariti dlanom
da iz dubina stoljeća
prestanu navirati
mrtvi stihovi
mrtvi pjesnici
mrtvi diktatori
mrtvi konji
mrtvi pape
mrtvi tenori
zardali kotači automobila
mrtve šankerice
mrtvi džepari
mrtve kune na koži mrtve ruke
gluhe tvorničke sirene
gazdarice sa šećernom bolešću
šefovi odsjeka za pritužbe mrtvih građana
stali satovi

a tu je snijeg

napadao do rafješlusa
i ralice prte zapuhe
jebo te, Hank, Adam u Rajskom vrtu, znaš, pizdo, dok

dlanom kružim po zamagljenoj soferšajbi
i smrdi mi iz usta, govorim

kad bi se ovo moglo začepiti, Hank

dok palim stari motor, grijanje, radio, cigaretu
i krećem dolje, niz ulicu
s nedovoljno napuhanim gumama
s dugom banci
s dugom prema nekim ženama
s dugom iznad Kristove krune
umoran za volanom, i ljutit iza brisača, i mamuran

vozeći prema Kozari Boku
a ne prema Hollywoodu, LA, California, USA, kao ti
na posao u tvornicu mesnih konzervi

kad bi se ovo moglo začepiti, Hank

platio bih ti uskrnuće,
karton konzerviranih piva
i poštnu kurvu

jednom

jebeno
snažnom
metaforom

Slon afrički, vukovi, medvjedi, sove i hrvatski akademik

baš sam napunio dlan kikirikijem
kad se oglasio mobitel u džepu mi ribičkog prsluka
javio sam se i žena je rekla da će kasniti pola sata,

da je auto pregazio biciklista na zebri i da je to strašno
za gledati
a ja sam joj rekao da gleda na drugu stranu i da ne žuri
i da pazi kad
pretrčava cestu kod zoološkog
rekla je da ne brinem i upitala me gdje sam i što radim,
i ja rekoh evo, hranim slona afričkog kikirikijem, a
onda
namjeravam otići vukovima, bijelim medvjedima i so-
vama,
tim starim mudrim sivim gospođama,
donositeljicama tihe smrti
rekla mi je da se čuvam i da ne izazivam životinje i
ljude
i poslala mi poljubac, praćen sirenom bolničkih kola i
ja sam
poljubio spravu, zaklopio je i vratio se slonu afričkom
koji nije mario za tu skupu stvarčicu
i dok sam rekao sranje
na dlanu mi je ostao samo miris njegove surle i zrnca
soli
stajao sam s druge strane jarka i debele ograde od čeli-
čnih cijevi i
nisam mogao vidjeti sunce koliko je glomazan taj slon
bio
uistinu je bio velik, bio je velik i siv, bio je velik i mo-
ćan, ipak
bile su tu i njegove vlažne tužne oči na tužnoj glavi
i on je izgledao zaista
kao kakav hrvatski akademik dvadesetprvog stoljeća
iz razreda za književnost devetnaestog stoljeća

Život bez novca, kažem vam, nema nikakvu vrijednost

bio sam gol
u drvenoj sobi
kad me gazdarica zazvala, objesivši se preko kuhinjskog
prozora,
proturivši glavu unutra,
ta stara ružna ptičurina crnih očiju.
rekoh joj da sam gol i da što hoće
i ona poče vikati – gluha, luda baba – da su stigli raču-
ni,
da moram platiti račune.
i ja rekoh dobro, ostavi jebene račune na oknu, na pro-
zorskoj daski
jer nemam novaca kod sebe, jer moram do bankomata
jer moram završiti priču na kojoj radim
da priča ne ode,
ali, vjerujte, uzalud je priča,
uzalud je pjesma, novčanice se čuvaju u Bibliji
novac ima vrijednost
veću od sveg znanja svijeta
zvuk novčanica je moćniji od posmrtnih zvona
gomila novčanica je jača od piramida
napokon, to svi znaju no nije suvišno ponoviti.

sjedio sam u fotelji s nogama na stolu, s Tragedijom
lišća na jajima, a
ona je vikala da je došla struja, da je došla voda, da je
došlo smeće
i da sutra mora sve to platiti, da pička im materina!

dobro, čovjek stvara smeće, plaća da se riješi smeća, to

je u redu,
čovjek mora platiti sve što potroši, svaku kap sperme,
svaku kap vode koju popije, svaki zalogaj, vlastita go-
vna,
avione što lete visoko iznad oblaka,
brodove što sijeku oceane,
suhi ručak tenkista,
crijevo u rukama poljevača ulica,
kurvine lisičine,
astronautovu kacigu,
političarev šešir,
novu jetru pjesnika,
štap čuvara parka,
cipele policajca,
šišanje pudla ministrice obrazovanja,
zastavu države,
zahodsku školjku u parlamentu,
žnirance premijerovog vozača
balerinine šlape.

novac, kažem, ima vrijednost.

napokon sam ustao, dogegao se do kuhinje, rekao babi
– gluhoj, ludoj babi – daj te račune!
a ona me zatražila cigaretu, proklevši život i Boga
– God Save the Queen!

bio sam pijan i gol, s knjigom na jajima, spreman
riješiti se lešinara, zatvoriti prozor, završiti priču o ljud-
skom životu,
kao i psećem životu, zamorčevom životu ili bilo čijem
životu,
vratio sam se u sobu,
istresao cigarete iz kutije na stol, zgrabio dvije,
otpio dobar gutljaj iz konzerve, vratio se,
tutnuo jednu babi u kljun, drugu u njen sasušeni dlan
– gluhoj, ludoj babi
zgrabivši te račune za smeće, vodu, struju, zrak, zemlju,
crve, lubanje nekad lijepih ljudskih glava, kosti
mamuta, glinene tanjure, amfore, naftu, arheološke
fragmente, Pitagorin pi, trkaće konje u salami na
snižanju.

i obukoh se spreman za stroj, i izidoh na sunce
žmirkajući kao vampir, dovukao sam se do stroja koji je
usisao plastiku, onda je tražio lozinku, da bi izrigao
nešto novaca
zgrabio sam meke novčanice, nove, divne novčanice,
toplije od ženskih bedara
i moćnije od smrti
i moćnije od života
i otišao u bircuz gdje sam ugledao Bukowskog
i viknuh - Šta je, Bukowski, pizdo stara!
a on se okrenu i reče Bježi, jadniče, ili plati piće!
Nasmiješio sam se i pomislio
Jadni Hank, pogledaj ga, rošav, umoran, star i tup, s
milijunom na računu
a čitav život bez kinte u džepu, vozeći folks do jebene
pošte
spreman za noćnu
ustrašen pred otkazom, a od mene
traži da mu platim
hladno
gorko
crno
pivo.

život bez novca, kažem vam, nema nikakvu vrijednost.

Noga filologa

Iskreno – lagao sam

Neven Jovanović
<http://filologanoga.blogspot.com>

Kako jedan moderni premijer igra jednu antičku verbalnu igru, ili: kako jedno neproblematično područje ljudskog iskustva postaje problem, potiče rasprave i prijevare, izaziva reakcije i krizu u dotad nijemim ponašanjima, navikama, praksama, institucijama

Nema mnogo izgleda. Nema ih jer smo zasrali. Ne malo nego puno. Nema zemlje u Evropi koja je pokazala takvu glupost kao mi. To se može objasniti. Očito je da smo lagali tijekom prošlih 18 do 24 mjeseca. Bilo je posve jasno da to što smo govorili nije istina.

Precijenili smo mogućnosti zemlje do te mjere da dosad nismo bili u stanju ni zamisliti zajedničku vladavinu socijalista i liberala. A u međuvremenu, tijekom četiri godine nismo učinili praktički ništa. Ništa.

Ovako je govorio Ferenc Gyurcsány, aktualni mađarski premijer. To je dio njegova govora održanog u svibnju, nekoliko tjedana nakon pobjede na izborima za parlament. Govor je održao na zatvorenoj sjednici s parlamentarnim zastupnicima svoje Socijalističke stranke, ali snimku govora emitirao je u rujnu mađarski državni radio. Emitiranje – i Gyurcsányeve kasnije priznanje da je snimka autentična – izazvali su 19. rujna burne prosvjede na ulicama Budimpešte, sukobe nekoliko tisuća ljudi s policijom, opsadu zgrade televizije, *breaking news*.

Govna

Ne možete navesti nijednu značajnu vladinu mjeru na koju bismo mogli biti ponosni, osim činjenice da smo na kraju izvukli vlast iz govana. I to je sve. Ako budemo morali zemlji podnijeti račun o tome što smo učinili tijekom četiri godine, što ćemo reći?

Razumijte se da vladine zadatke nisu privedene uredno, mirno ili savjesno. Ne. Ne. Radi se luđačkom brzinom jer se time neko vrijeme nismo mogli baviti da ne bi procurilo, a sad to moramo izvesti, došli smo skoro do odlučne točke. I onda da propadnemo jer nismo mogli održati korak. Takvo je stanje stvari. U međuvremenu, još uvijek treba postići dogovor sa slobodnim demokratima jer još uvijek imamo problema s ministarstvima – tu sve znate.

Tijekom nekoliko dana, svijet se pitao: što je to Gyurcsány zapravo učinio? Što se to zapravo dogodilo?

Naravno: premijer mora predložiti paket oštrih ekonomskih mjera. ("Više od dvije godine on je govorio da smo u ekonomskom procvatu, svi su mu vjerovali i glasali za njega. A sad ispada da je istina posve drugačija. Imamo vrlo ozbiljnih ekonomskih problema i mi, penzioneri, osjećamo to svaki dan", rekao je za BBC jedan od prosvjednika koji su tražili Gyurcsányevu ostavku.) Naravno: na stranačkoj sjednici premijer je oštro reagirao na kolege koji su se pitali jesu li te oštre mjere doista potrebne. Naravno: u Mađarskoj su prvog listopada – u ovu nedjelju kad pišem – lokalni izbori, koji su zbog ovoga postali svojevrsan referendum o povjerenju vladi, "referendum o Mađarskoj". Naravno: svi političari lažu. "Sve vlade lažu na ovaj ili onaj način. Svi oni nastupaju kao neki super poštene dečki, ali birači znaju da se igra po pravilima kazališta – da treba dobrovoljno obustaviti nevjericu; ali pritom se još svejedno nadaju da ispod svih tih laži kuca srce – ako ne baš od čistoga zlata, onda barem od par karata. Onaj tip prodavača rabljenih auta ih

ljuti zato što ne žele da ih smatraju baš tolikim budalama." (Tako na svom blogu događaje komentira pjesnik i prevodilac George Szirtes.)

Ali što je Gyurcsány zapravo učinio? Možda nam mogu pomoći Grci. I Michel Foucault.

Παρησία

Pazite. Stvar je u tome da kratkoročnih rješenja nema. [Ministar financija] Jani [Janos] Veres je u pravu. Možemo još malo petljati ali ne dugo. Trenutak istine je tu. Božja providnost, obilje novca u svjetskoj ekonomiji, stotinu trikova kojih za javnost ne morate biti svjesni – sve to nam je pomoglo da preživimo. Ali tako dalje više ne ide. Ne ide.

U zimskom semestru 1983. Michel Foucault je na Kalifornijskom sveučilištu, u Berkeleyju, održao šest predavanja o jednoj grčkoj riječi. O riječi *parrhesia*, koja se obično prevodi kao "sloboda govora" (a tekst predavanja slobodno je dostupan na <http://foucault.info/documents/parrhesia/>).

Francuskog je filozofa zanimalo prvenstveno koncept iza *parrhesia*, točnije: povijest razvoja toga koncepta od kraja petog stoljeća prije nove ere do petog stoljeća nove ere. Kako se mijenjalo ono što stoji iza riječi, kako je "jedno neproblematično područje ljudskog iskustva postalo problem, potaklo rasprave i prijevare, izazvalo reakcije i krizu u dotad nijemim ponašanjima, navikama, praksama, institucijama."

Parrhesia je – pokazuje Foucault u predavanjima – za grčku antiku otvoreno priznavanje neugodne istine, onoga što ljudi ne žele čuti. *Parrhesia* je usto totalno iskrena, totalno izravna, osobna – njezinu istinitost jamči ličnost onoga koji govori – i zbog svega toga totalno hrabra: iznoseći nešto opasno, nešto drugačije od onoga što vjeruje većina, govornik se izlaže riziku (gubitku popularnosti, političkom skandalu, sankcijama, smrti). Istovremeno, govornik se upušta u *parrhesia* jer smatra da je iznošenje istine njegova dužnost, da to mora učiniti kako bi druge popravio ili im pomogao.

"Posežući za *parrhesia*, govornik se koristi svojom slobodom i bira otvorenost nasuprot nagovaranju, istinu nasuprot laži ili šutnji, riskiranje života nasuprot sigurnosti, kritičnost nasuprot laskanju, moralnu dužnost nasuprot sebičnosti i moralnoj indolenciji." *Parrhesia* je, očito, bitno obilježje demokracije: srž građanske hrabrosti i angažmana i, u isti mah, jezgro propasti (jer, kako je smatrao Platon, ondje gdje svi imaju slobodu govora do riječi mogu doći i oni koji će predlagati nešto po grad štetno ili opasno: usto *parrhesia* potiče sve i svakoga ne samo da govore što im se prohtije, nego – implicitno – i da se ponašaju kako im se prohtije).

Reforma ili propast

Ljudi, mi nismo savršeni. Nimalo. Niti ćemo biti. I ne mogu vam reći da će sve biti krasno... Ekipe koje ste povjerali vodstvo ove stranke je otprilike u stanju... je spo-

sobna definirati program. Možda postoji druga ekipa koja može nešto drugo. Mi ne možemo, mi ne možemo ništa više niti bolje od ovoga. I nećemo moći. Čak i da se ubijemo od posla.

Mi ovdje radimo veliki i pošten posao. I moramo ga napraviti. Ne govorim o Novoj Mađarskoj, o razvoju, o Mađarima izvan zemlje, odnosu s crkvama niti o drugim tisuću stvari jer one nisu najvažnije u usporedbi s globalnom slikom. Za sve to ćemo imati konkretne, značajne i promišljene prijedloge. Par njih će vas iznenaditi. Ali u usporedbi s cjelinom, o kojoj mi sami moramo odlučiti, to nije najvažnije. Reforma ili propast. I ništa više. A kad kažem "propast", govorim o Mađarskoj, o ljevici, i – kažem vam vrlo otvoreno – i o samom sebi...

Igra li mađarski premijer antičku "igru *parrhesia*" kako je u svojim predavanjima opisuje Foucault? Gyurcsány govori otvoreno, iskreno, izravno: do vulgarnosti, do priznavanja vlastite nemoći, do polaganja karata na stol. Govori ono što ljudi ne žele čuti. Govori jer je to njegova dužnost. Riskira (čak i ako uzmemo u obzir da je šef stranke, da govori podređenima, da se ne obraća javnosti i narodu: stranka može izabrati drugog šefa, a govor može u javnost procuriti... kao što i jest procurio).

Upitna je, naravno, Gyurcsányeva osobnost: kako vjerovati u onoga tko priznaje da je lagao? Paradoksalnost "igre *parrhesia*" ovdje dolazi vrlo dramatično do izražaja. Vrlo dramatično.

Naknade za putne troškove

Hoćemo li nešto napraviti? Hoćemo li reći: jebi ga, evo tu su došli ljudi koji su imali petlje i nisu se bavili rješavanjem naknada za putne troškove, u pizdu materinu. Tu su došli ljudi koje nije zanimalo hoće li imati mjesto u lokalnoj vlasti, jer su shvatili da je ova vražja zemlja jedna drugačija priča. Ljudi koji mogu razumjeti da biti ovdje političar na početku 21. stoljeća vrijedi zato što možemo stvoriti drukčiji svijet. I samo zbog toga. Za život se može zaraditi na puno drugih načina.

Znam da je meni lako tako govoriti. Znam. Nemojte mi o tome. Ali ovo je zbilja jedini razlog zbog kojeg se ovaj posao isplati. Skoro sam umro kad sam 18 mjeseci morao glumiti da vladamo. Ne, mi smo lagali: ujutro, u podne i navečer. Ne želim više tako. Ili idemo u akciju i nađemo ljude za to, ili će to učiniti drugi. Ja osobno nikad neću dati intervju na čijem ćemo se kraju razići u mišljenjima. Nikad. Nikad neću naškoditi mađarskoj ljevici. Nikad.

U današnjoj politici, u današnjem političkom životu – možda i u današnjem životu općenito – "igra *parrhesia*" ne postoji. Usprkos demokraciji i svim njezinim čarima, usprkos građanskom društvu. I otud zbunjenost, otud šok pred Gyurcsányevim postupkom: nemamo ga kamo staviti. I zato, ako vam je slušajući o mađarskim događajima palo na pamet pitanje "je li to moguće kod nas", razmislite načas o ovome: kod kojih to nas? ☐

Najbolji nepoznati romanopisac

Stoop

Zahvaljujući ponovnom izdanju knjiga Edwarda Whittemorea, možete nadoknaditi znanje o nikad otkrivenom geniju, reći da je vaš, pričati o njemu kao zaludeni fanatik. To je čovjek kojega možete priviti na prsa sigurni da ste – odsad – doista u odabranom društvu

Nadaš se da je život pravedan. Nadaš se da će se jedanput isplatiti sav tvoj težak rad. Znaš da život nije pravedan, ali ipak se nadaš. Znaš za gužvu. Nagledao si se onoga, štogod to bilo, što je suprotno od sreće (išao bi tako daleko da kažeš kako si s vremena na vrijeme ulogorio na mučnim padinama planine “Ne mogu pasti niže” i planine “Pušiona”). Ali, ipak se nadaš da oni ljudi koji vjeruju u sudbinu i karmu nisu toliko blesavi kao što djeluju. Čitaš o ljudima poput Raymonda Carvera – pisao je cijeli život, bolovao od alkoholizma, loših brakova, usrane sreće, upoznao divnu ženu svojega života, otkrio da ima rak pluća i tumor na mozgu, rekli su mu da će živjeti još šest mjeseci, a on je živio još pet godina. Usponi i padovi, nema dvojbe. Daju ti šest mjeseci, a ti dobiješ pet godina (pet godina u kojima možeš voljeti, pet godina u kojima ćeš napisati svoje najbolje riječi). Čitaš o ljudima poput Johna Kennedyja Toolea – napisao je sjajnu knjigu, bio jedini koji je vjerovao da je takva (barem sudeći prema mnogobrojnim agentima koji su odbili tu prokletu stvar), oduzeo si život (gurnuo gumenu cijev iz ispušne cijevi automobila kroz prozor na vozačevoj strani) – a zatim je počašćen fenomenalnim posthumnim uspjehom kada je njegova majka (kakva li poniženja) dala knjigu u tisak, postigla da je nagrade prokletom Pulitzerovom nagradom, postigla da je diljem svijeta zavole i prigle svi oni s imalo mozga. Čitaš o tim ljudima i misliš, dobro: život može biti doista jebeno težak, ali – obično svaka mala priča o jadu ima i svoju svijetlu stranu.

Točno?
Pogrešno!

Usporedbe s Vonnegutom i Pynchonom

Pričajmo o Edwardu Whittemoreu, hoćemo li? Čovjeku kojega je *Publisher's Weekly* nazvao “našim najboljim nepoznatim romanopiscem”. On je Richard Yates na treću (ili desetu). To je čovjek koji je napisao pet knjiga – pet knjiga koje su dobile sjajne ili dobre kritike, pet knjiga koje su se jadno prodavale. Pet knjiga – od kojih se svaka prodala u manje primjeraka od one prijašnje. Pa, ipak su svaku od tih pet knjiga nakladnici toga doba bili voljni tiskati (riječ je o kasnim sedamdesetim i ranim osamdesetim – Whittemore bi se danas jako teško objavio – staromodno društvo koje čini većinu suvremenog izdavaštva jednostavno ga ne bi shvatio) – zato što je to dokazivalo da imaju ukusa. Whittemore je bio primjer ukusa, erudicije, upotpunjenosti. Mnogo stvari. Plus, tu je i on sam. Rođen 1933., Whittemore nije izdavao do 1974. (njegov prvi objavljeni roman – *Quin's Shanghai Circus* – pravi cirkus od knjige u kojoj se sastaju svećenik pederast, jednooki šef japanske tajne policije i ruski anarhist pornograf (sve to plus prva rečenica koja glasi: “Jedno dvadeset godina nakon završetka rata s Japanom u Brooklyn je došao teretnjak s najvećom zbirkom japanske pornografije ikad skupljenom na zapadnjačkom jeziku”). Počeo je kasno objavljivati jer je prvi i najveći dio života proveo kao agent CIA-e na Srednjem istoku – onom Srednjem istoku koji će odigrati najveću ulogu u njegovim najvažnijim djelima – *The Jerusalem Quartet*, *Sinai Tapestry*, *Jerusalem Poker*, *Nile Shadows* i *Jericho Mosaic*.

Likovi lete iz jedne knjige u drugu – Haj Harun, tri tisuće godina star ratnik koji čuva Jeruzalem od napada, Plantagenet Strongbow, pustolov rođen u Engleskoj, O'Sullivan Beare, Irac s Aranskoga otoka koji želi prokrijumčariti puške i igrati poker za vlasništvo nad Svetom zemljom. Putem (kako *New York Times* ljubazno zapaža) srećete “misterije, istine, neistine, genijalne autiste, nekrofile, mađioničare, patuljke, voditelje cirkusa, tajne agente... sjajna prerada povijesti u našem stoljeću”.

Whittemorea su često uspoređivali s Vonnegutom (“Whittemore je prema Vonnegutu ono što je tapiserija prema kolijevki za macu” – Rhoda Lerman) i Pynchonom (postoji nešto istine u usporedbi s Vonnegutom: Whittemore nije za idiote, ali i ne zahtijeva doktorat u nekakvoj apstraktnoj kvantnoj fizici kao što ponekad vrijedi za Pynchona) i Timom Robbinsom (ponovo, ima nešto istine – no, Whittemore je ambiciozniji od Robbinsa – Robbins piše pop-pjesme, Whittemore stvara pravu bombastičnu simfoniju). Postoje i neke sličnosti s Davidom Fosterom Wallaceom (kombinacija erudicije i anarhije) te Jeffom VanderMeerom (koji je i sam veliki Whittemoreov obožavatelj).

Nitko nije čitao njegove knjige dok je bio živ

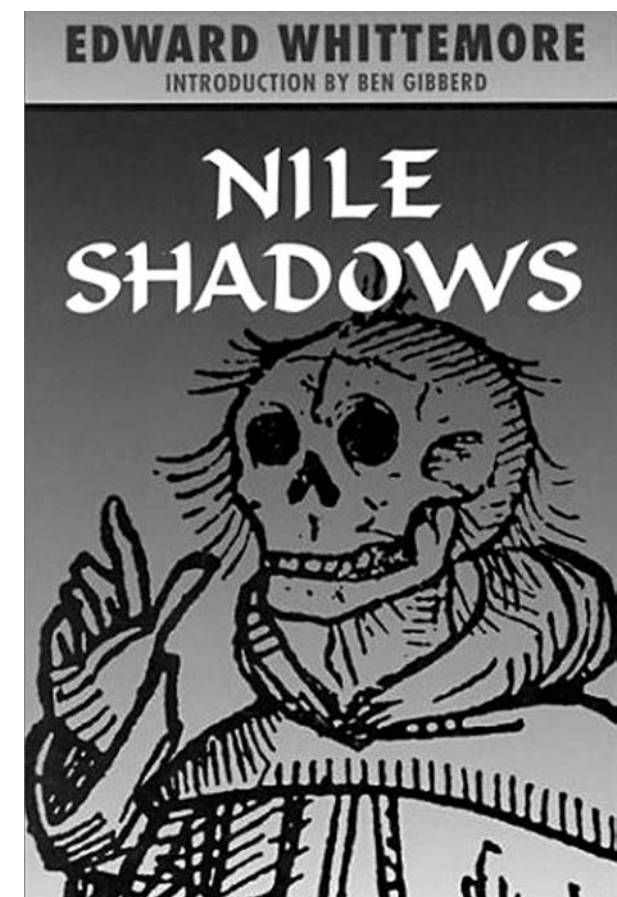
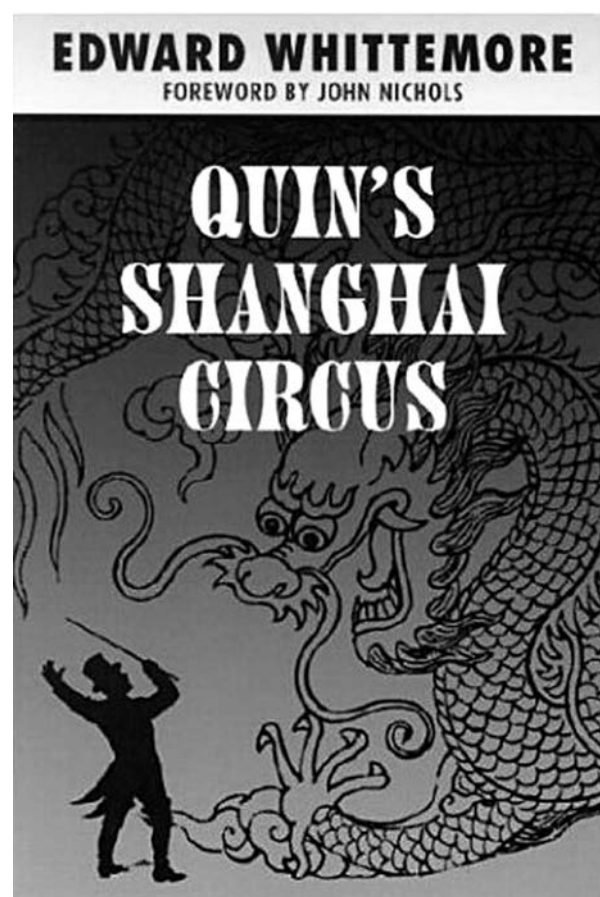
No, stvar je sljedeća. Budući da tijekom života većinom nije bio čitan, Whittemoreove su knjige izvan tiska već dvadeset godina (on je bio Sveti Ćiril za trgovce rabljenim knjigama). Nitko nije čitao njegove knjige dok je bio živ. Zatim je dobio rak i umro (pomislili biste da će ga nakon toga intelektualci ponovo otkriti, ali – nije bilo tako). Ništa. Nije čitan ni za života ni nakon smrti. Nula. Nigdje sreće. Pa ipak. Stvari su krenule nabolje.

Zahvaljujući nakladničkoj kući Old Earth Books možete ponovo nabaviti svih pet knjiga – sve što je izdao za života (postoje možda još tri druge: rana djela i jedan nedovršeni roman o Billyju Kidu koji će možda, možda, izaći za godinu ili dvije – ako pročitate tih pet knjiga, htjet ćete pročitati i druge, vjerujte mi).

Tako sad možete nadoknaditi znanje o pravome izgubljenom velikanu. Prekrižite to. Sad možete nadoknaditi znanje o nikad otkrivenom geniju, reći da je vaš, pričati o njemu kao zaludeni fanatik – nećete pogriješiti. To je čovjek kojega možete priviti na prsa sigurni da ste – odsad – doista u odabranom društvu.

Ali nadajmo se da će ponovo izdanje to nešto promijeniti... ▣

S engleskoga prevela Ksenija Švarc.
Objavljeno u e-časopisu Bookmunch www.bookmunch.co.uk/view.php?id=977

SRIJEDA, 11.10.06. / Otvorenje

20h **Gosti:** Jana B. Srdić

Omiljeni citat? Zašto?
Loše je, a bit će još gore. Vitomil Zupan. Često korišteni i uvijek tješni.
Gdje se oblačite?
U kupaonici.

Mjesto za godišnji odmor?
Klasika je hrvatska obala...

Slobodno vrijeme?

Računalo, računalo i računalo.
Mjesto za izlazak?
Kinoteka, Metelkova, Orto bar, koncerti, kod prijatelja doma...

Tomislav Vrečar

Omiljeni citat? Zašto?
Lavorare stanca. Zašto? Jer rad ubija. Smart fašizmu. Omnia mea mecum porto. Zašto? Jer se prezivam Vrečar i ne nosim previše prtljage.

Omiljena odijevna kombinacija?
S dobrim karakterom, anything goes.

Gdje se oblačite?

KUD France Prešeren, Café galérija na Dvornem tigu – šteta što više ne postoji. Metelkova mesto. Tri volta (Split), Gato (Split), Riva (Split), Sedmica (Zagreb) ...

Prča uspjeha?

Razletjeti se na tisuće prafak-tora i raspršiti ego. Pisati kao mašina.

Omiljeni recept?

Sve što je svježije, pripremljeno s ljubavlju i miješa se s maslinovim uljem.

Mjesto za izlazak?

KUD France Prešeren, Café galérija na Dvornem tigu – šteta što više ne postoji. Metelkova mesto. Tri volta (Split), Gato (Split), Riva (Split), Sedmica (Zagreb) ...

Dušan Šarotar

Omiljeni citat?
Sva svemirska sazvežđa su tvoja, u tebi su; izvan tvoje ljubavi sasvim su nestvarna. Oscar Milosz.

Objašnjene citat?

Oscar Milosz je bio daleki rođak nobelovca Czesława Milosza, živio je u Parizu, bio je pjesnik i filozof, pisao je na francuskom.

Milosz je od tog svojeg tajanstvenog rođaka učio metafiziku, kao što navodi u jednom eseju. Mislim, da je s tim rekao sve, citirane riječi su ustnu čista

ČETVRTAK, 12.10.06.

17h **Okrugli stol 1.** Mlada slovenska književna scena u europskom kontekstu.

Sudjeluju: Urban Vovk (urednik književnog časopisa Literatura), Ivana Latković (katedra za slovensku književnost na FF u Zg) i Jagna Pogačnik (prevoditeljica sa slovenskog i književna kritičarka).

Iva Jevtić

Omiljeni citat? Zašto?

Švicar. Ponekad i ja želim biti krava. Iz reklame za Milku. Ne znam, stvarno, ali uvijek me nasmije... Valjda i švicar ima neke neostvarive želje.

Slobodno vrijeme?

Ispunjavam ankete. Uvjeravam ljude da me vole.

Planovi za budućnost?

Pripremiti juhu od blitve.

Jure Jakob

Prča uspjeha?

Napisati bestseller po kojemu u Hollywoodu snime film. Živjeti od autorskih prava.

Omiljeni recept?

Cheese cake s borovnicom.

Mjesto za godišnji odmor?

Zimi Cervinija/Zermatt. Ljeti kombinacija putovanja i izležavanja.

Gdje se oblači?

Oblači se u kupaonici, dnevnoj sobi i spavaćoj sobi. Ne preferira niti jedan dućan.

Andrej Hočevar

Omiljeni recept?
Čaj s mlijekom. Vino, sir i kruh. Vegetarijanac.

Prča uspjeha?

Od osnovne škole sam želio svirati gitaru u bendu. Godine 2005. ukazala mi se prva prilika: bend the Real Things.

Slobodno vrijeme?

Čitam, razmišljam, pišem, sanjam. Sviram s bendom.

Mjesto za izlazak?

Metelkova.

20h **Gosti:**

PETAK, 13.10.06.

17h **Okrugli stol 2.** Slovenija – Hrvatska. Izdavaštvo, suradnja, projekti.

Sudjeluju: Mitja Čander (urednik u izdavačkoj kući Beletrina), Seid Serdarević (izdavačka kuća Fraktura), Roman Simić (izdavačka kuća Profil), Zvonko Kovač (profesor slovenske književnosti na FF u Zg) i Branko Čegan.

Polona Glavan

Pet najgorih knjiga?

Od klasika Balzac. Izgubljene iluzije, Keller: Zeieni Henrik. Od najčešće preporučanih John Irving: Moltiva za Owena Meanyja, Paulo Coelho: Alkemistar. Od užasno nagradvanih Nicola Barker: Širom otvoreno.

Mjesto za izlazak?

Gdje god se može sresti prizemljene tridesetogodišnjake.

Andrej E. Skubic

Omiljeni citat?

There's a difference between repping somebody and fucking being somebody, James Kelman. Postoje: različiti knjevi i tajna skrovišta, put zvijezde vepatice i što god se sjeti još netko drugi. Aleš Debeljak.

Mjesto za izlazak?

Cvijet je najmekaniji ako na nje ga postaviš dlan. Cvijet voli dlan. Ja volim sve. Tomaz Salamun.

Mjesto za izlazak?

Ljubljanski kafici Maček, Zlata la-djica, KUD France Prešeren.

Nejc Gazvoda

Omiljeni citat? Zašto?

Ne znam je li točan, ali ipak: Vaznismo samo u svojim odlukama. Sartre. Zašto? Jer kaže sve što treba znati o životu.

Mjesto za izlazak?

Ako se osjećam arty, idem nekamo, gdje je velik prostor za pušaći, dobra glazba i gdje toče dobro vino. Ako sam alkohooliziran, idem tamo kamo me odvuku prijatelji. Obično mi je sjedeće jutro žao.

19h

Dodjela nagrada studentima

Proglasenje najboljih prijevoda i dodjeljivanje stipendije za učenje slovenskog jezika studentima.

20h

Gosti: svi autori

books.hr

